

Životné jubileum Vincenta Blanára

Pri spätnom pohľade na minulosť slovenskej vedy neujdu našej pozornosti viaceré vyčnievajúce osobnosti na jej horizonte. Ani jazykoveda nie je výnimkou, na jej úrodnom poli vyrástlo viacero významných postáv, ktoré vzbudzujú úctu i zaslúžené uznanie. Aj náš osemdesiatročný jubilant si svojou obdivuhodnou prácou zabezpečil úctyhodný post medzi najpoprednejšími osobnosťami slovenskej jazykovedy. Jubilujúci univ. prof. Vincent Blanár, DrSc. (nar. 1. decembra 1920 v obci Hul, okres Nové Zámky), vedecký pracovník so širokým vedecko-výskumným záberom, si zabezpečil jedno z najpoprednejších miest na poli domácej i zahraničnej lingvistiky.

Ako jeden z predstaviteľov slovenskej jazykovedy pracoval v oblasti výskumu dejín slovenského jazyka, lexikológie, lexikografie a je dobre známy ako vynikajúci odborník v oblasti všeobecnej slovanskej a slovenskej onomastiky. Viac ako pozoruhodné sú aj jeho práce z problematiky jazykovej kultúry, bibliografické príspevky zo slovenskej jazykovedy a napokon aj štúdie a práce z oblasti slavistiky a balkanistiky.

V. Blanár v r. 1938 – 1942 študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovenský a nemecký jazyk. V r. 1942 – 1943 pôsobil ako profesor na gymnáziu v Trnave, v r. 1943 – 1958 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave ako asistent a docent, v r. 1959 – 1961 (z politických príčin v dôsledku pozbavenia postu vysokoškolského učiteľa) ako pracovník Slovenského pedagogického nakladateľstva v Bratislave. Od r. 1961 až do svojho odchodu do dôchodku v r. 1990 pracoval na pôde terajšieho Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave ako vedúci vedecký pracovník.

Na celoživotné pôsobenie v slovenskej jazykovede sa V. Blanár pripravoval dôsledne štúdiom na strednej a vysokej škole, ale aj individuálnym podrobným štúdiom problematiky slovenskej jazykovedy. Zdá sa, že si osvojil jednu zo vzácnych myšlienok, podľa ktorej človek je ako strom, ktorý musí zakoreniť najprv hlboko v domácej pôde, aby mohol neskôr vyrásť vysoko. S týmto cieľom spracoval publikáciu *Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939 až 1947* (vydavateľstvo SAVU, 1950). Túto prácu hodnotila slovenská kultúrna verejnosť ako priekopnícky čin, a to aj preto, že sa v nej neudávajú iba „suché“ bibliografické údaje, ale aj hodnotenia prác a jednotlivých príspevkov. Blanárova práca bola vtedy akoby prosbou či skôr výzvou dokumentovať i hodnotiť súčasnú slovenskú jazykovednú produkciu aj v nasledujúcich rokoch. Toto vyzvanie napokon neostalo bez ohlasu. V náročnej úlohe pokračoval Ladislav Dvonč vydávaním impozantnej Bibliografie slovenskej jazykovedy až do dneška.

V r. 1950 vychádza aj ďalšia Blanárova publikácia *Príspevok ku štúdiu osobných a pomenovacích mien v Maďarsku* (1950). V práci podáva analýzu materiálu osobných mien a terénnych názvov, ktoré získal počas kolektívneho výskumu v Maďarsku. Pri tejto práci treba osobitne vyzdvihnúť jeho úsilie vymedziť z celostného hľadiska pojem osobného mena a terénneho názvu, ako aj gramatickej stavby týchto pomenovaní.

Problematika vlastných mien sa dostala priam do centra jeho bádateľských záujmov. Blanárovi práce vzbudzovali hneď od začiatku pozornosť aj v zahraničí. Svedčí o tom skutočnosť, že už od r. 1969 bol členom Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov, predsedom antroponomastickej subkomisie a členom Medzinárodného komitátu onomastických vied (International Committee of Onomastic Sciences).

Jubilant sa významne zaslúžil o to, že vysokú úroveň slovenskej onomastiky ocenila aj cudzina pri viacerých príležitostiach. V tejto súvislosti nemožno obísť jeho široko osnovanú prácu *Živé osobné mená na strednom Slovensku* (I.1 1978, I.2 1983), na ktorej participoval ako spoluautor Ján Matejčík. V nej zhrnul nielen výsledky svojich explorátorských výskumov, ale formuloval aj poňatie propriálnej sémantiky a teóriu modelovania obsahovej stránky živých osobných mien. Výsledky svojho celoživotného uvažovania o povahe

vlastného mena, o mieste vlastných mien v lexike národného jazyka a o ich fungovaní v spoločenskej komunikácii podal V. Blanár v dôležitej syntetickej monografii *Teória vlastného mena* (1996). Práca sa stretla so živým záujmom aj v zahraničí; v SRN sa pripravuje na vydanie jej nemecká mutácia.

Výsledky bádania V. Blanára ukazujú, že v centre jeho záujmov bola predovšetkým slovná zásoba. Z okruhu lexikálnej a lexikografickej problematiky treba osobitne vyzdvihnúť jeho knižnú monografiu *Zo slovenskej historickej lexikológie* (1961), ktorej ťažiskom je jazykový, najmä lexikologický rozbor Počtových kníh zemianskeho banského súdu na Boci z r. 1588 – 1602. Pri hodnotení tejto práce sa osobitne zdôraznil prínos v rozpracovaní pojmu „sémantického poľa“. Podľa E. Paulinyho rozbor slovnéj zásoby tohoto historického prameňa ukázal, že „sa významy slov nemenia izolovane, ale v závislosti so zmenami významov ostatných slov príslušného sémantického poľa“ (Jazykovedný časopis, 1962, s. 185). Práca V. Blanára je takto okrem iného dôležitým príspevkom v rozvoji sémantického bádania i v širšom slavistickom kontexte.

V rozvíjaní lexikologickej problematiky pokračoval V. Blanár aj v nasledujúcich rokoch. Venoval sa teórii lexikálneho významu, zaujímala ho lexikológia synchronná, diachrónna i konfrontačná. Jeho záujem o sémantické osobitosti v apelatívnej i propriálnej lexike vyústil do komplexného hodnotenia lexikálneho fondu ako celku i jeho čiastkových systémov. V. Blanár metódu sémantickej analýzy rozpracoval v niekoľkých štúdiách a svoje výsledky nakoniec zhrnul v knižnej publikácii *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia* (Veda 1984). Práca vyniká najmä využitím cenného materiálu s uplatnením komplexného metodologického prístupu pri rekonštrukcii lexikálneho významu.

V r. 1993 vychádza jeho ďalšia monografia *Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska*. Autor v nej ukazuje možnosti a zásady porovnávacej slovenskej lexikológie. Pre porovnávací prístup je plodná myšlienka, že „vývin čiastkového systému býva podmienený jednotným stimulom, ako keby podnet k istému vývinovému smerovaniu vychádzal z jednotného hľadiska“ (s. 159). Táto zákonitosť sa prejavuje v každom jazyku v špecifických vývinových postupoch príznačných pre mikrosystém daného jazyka.

Jubilant si zasluhuje osobitné ocenenie za práce, ktoré súviseli s prípravami materiálu pre slovenský historický slovník. Svoju lexikologickú erudíciu uplatnil v širokom rozsahu pri vypracovaní koncepcie veľkého a potom stredného *Historického slovníka slovenského jazyka*. V. Blanár venoval veľkú starostlivosť koncepcii i redakčným prácam na príprave a vydaní tohto priekopníckeho diela slovenskej historickej jazykovedy. Možno spomenúť, že o projekte i pracovných postupoch *Historického slovníka slovenského jazyka* informoval našu kultúrnu verejnosť pri rozmanitých príležitostiach, dokonca aj prostredníctvom populárno-vedeckého filmu v r. 1970.

Osobitne cenný a nasledovaniachodný vedecký zápal V. Blanára je v úsilí poznať dejiny slovenčiny. Zaslúžil sa aj o periodizáciu vývinu slovenského jazyka (1951), o periodizáciu dejín spisovnej slovenčiny (2000) a hlbšie poznanie jazyka Žilinskej knihy (1964), o vývin spisovnej slovenčiny v matičných rokoch (1963), o zhodnotenie úloh Matice slovenskej v 19. storočí (1963). Vo vysokoškolskej učebnici *Dejiny spisovnej slovenčiny* (1974) (V. Blanár – E. Jóna – J. Ružička) spracoval vývin spisovnej slovenčiny v matičných rokoch. Jubilant zhodnotil vo viacerých príspevkoch Ribayov *Idioticon slovacicum* (1966) a najmä Štúrovo jazykovedné dielo. Neobišiel ani takú významnú osobnosť našich dejín, akou bol Anton Bernolák. Treba vyzdvihnúť aspoň jeho štúdiu *Opis slovnéj zásoby v Bernolákovom Slovári* (1992) a stať *Ideovo-filozofické a metodologické základy jazykovedného diela Antona Bernoláka* (2000). Význam tejto ostatnej a z istého aspektu objavnej práce je v novom pohľade na pramene, ktoré využíval náš zakladateľ spisovného jazyka. V. Blanár podrobnejšie poukázal na „hlavný anonymný prameň“, na ktorý upozornil H. Keipert (Schlögelova Nemecká gramatika). Nezabudol však pripomenúť, že týmto objavom sa neznižuje hodnota Bernolákovho kodifikačného činu, ale pri budúcich úvahách o pracovnom postupe A. Bernoláka bude treba prihliadať aj na tento základný prameň.

V. Blanár vo svojich štúdiách i obsiahlejšie koncipovaných príspevkoch uplatňoval aj širšie komparatistické hľadisko, napr. v štúdiách uverejnených doma i v zahraničí. Takéto boli štúdie *K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav* (1967), *O základnej slovanskej onomastickej terminológii* (1967), *O štruktúrnych zhodách v slovnéj zásobe balkánskych jazykov* (1968), *Porovnávacía slovanská antroponomastika* (1970), *K základom porovnávacej onomastiky* (1998) a i. Zo slavistického aspektu si zasluhuje

osobitnú pozornosť najmä štúdia *Výskum slovanských osobných mien a ich kartografické spracovanie* (1976). Na toto slavistické pole vstúpil V. Blanár už v prvých rokoch svojich jazykovedných záujmov a to výskumom jazyka slovenskej enklávy na bulharskom území. Nevenoval sa však tradičnej deskripcii skúmaných nárečí, ale sa sústredil na zhodnotenie vplyvu bulharčiny na slovenské nárečia. Výrazný bol už aj vplyv slovenského spisovného jazyka prostredníctvom školy. Vplyv bulharského prostredia na reč slovenskej a českej menšiny zistil v hláskosloví, ale aj v gramatickej stavbe a lexikálnom fonde. Z okruhu tejto problematiky jubilant publikoval na niekoľkých miestach a pri viacerých príležitostiach štúdie a príspevky, ktoré majú už aj dokumentárnu hodnotu. Pozoruhodné sú aj z metodologického hľadiska. Za potrebné pokladáme ešte upozorniť na jeho preklady z bulharskej beletrie do slovenčiny (v spolupráci s manželkou).

Pri tomto aspoň čiastočnom hodnotení viac ako príklad celoživotnej aktivity nemožno sa vyhnúť pripomienke, že iba s ťažkosťami môžeme dôslednejšie poukázať na bohaté i záslužné a obdivuhodné výsledky Blanárovho diela. Ale významná je jeho explorátorská aktivita a po nej vydávané diela, ale aj jeho vedecko-pedagogická a prednášková činnosť. Nemožno nespomenúť jeho prednášky v Slovenskej jazykovednej spoločnosti, vystúpenia na mnohých vedeckých sympóziách a konferenciách doma i v zahraničí.

O hodnote jubilatovej činnosti a výsledkoch priam impozantnej práce svedčia priaznivé ohlasy z pier domácich i zahraničných odborníkov. A, pravdaže, aj viaceré zaslužené ocenenia. V r. 1985 dostal Striebornú a potom Zlatú plaketu L. Štúra, v r. 1995 Čestnú plaketu SAV Ľudovíta Štúra za zásluhy a rozvoj spoločenských vied, v r. 1991 Striebornú plaketu J. Dobrovského ČSAV, v r. 1992 Medailu I. stupňa Sofijskej univerzity za rozvoj bulharistiky a rozširovanie slovensko-bulharských vedecko-spoločenských vzťahov. V r. 1998 dostal Cenu Slovenskej akadémie vied za vedeckovýskumnú činnosť. Pri príležitosti osemdesiatročného jubilea mu Pedagogická fakulta UK v Bratislave udelila Zlatú medailu a Sofijská univerzita ho poctila čestným titulom Doctor honoris causa. Lipské slavistické centrum v spolupráci s Jazykovedným ústavom ĽŠ SAV vydáva výber jazykovedných a onomastických štúdií V. Blanára (*Selecta linguistica et onomastica*).

Na záver nášho hodnotenia veľkolepého a z mnohých aspektov imponujúceho diela nášho jubilanta možno iba dodať, že jeho celoživotná práca mu zabezpečila v slovenskej jazykovede jedno z najpoprednejších i veľmi čestných miest. Na jeho prácu naisto nezabudnú ani budúce pokolenia, k výsledkom jeho jazykovedného bádania sa budú ustavične vracaať a naň aj nadväzovať. Rozsiahle a hlboko teoretické slovakistické i slavistické dielo Vincenta Blanára si zasluhuje úctu a obdiv.

Napokon ostáva iba žičenie, aby sa náš jubilant udržal naďalej pri dobrom zdraví tela i ducha.

Anton Habovštiak

Súpis prác prof. Vincenta Blanára za roky 1990 – 1999

Táto bibliografia prác Vincenta Blanára nadväzuje na *Súpis prác doc. Vincenta Blanára za roky 1980 – 1989* od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Jazykovednom časopise 41, 1990, s. 170 – 177.

1990

Der Bedeutungswandel unter diachronischem Aspekt und das Problem der Typologie der lexikalischen Bedeutung. – In: *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguistics. Berlin/GDR, August 10 – 13 1987.* Red. W. Bahner et al. Berlin, Akademie-Verlag 1990, s. 1318 – 1322.

Tzv. vonkajšie a vnútorné činitele vo vývine slovnej zásoby. – In: *Studia linguistica Polono-Slovaca. 3. „Dynamika rozwoju słownictwa”.* Referaty z konferencji w Paszówce 22 – 25 VI 1987. Red. J. Reichan. Wrocław – Warszawa – Kraków, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1990, s. 13 – 21, pol. res. s. 21.

O vývinových zákonitostiach čiastkových lexikálno-sémantických systémov. – In: *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov (Nové Vozokany 24. – 26. apríla 1989).* Red. V. Blanár et al. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 116 – 122.

Zur Frage der proprialen Semantik. – In: *Studia Onomastica. 6. Ernst Eichler zum 60. Geburtstag. Namenkundliche Informationen. Beiheft 13/14.* Leipzig 1990, s. 7 – 14.

Motivačný model v onomastike. – *Jazykovedný časopis, 41, 1990, s. 113 – 120, nem. res. s. 120.*

Podmienky a predpoklady vývinu spisovnej slovenčiny. – In: *Wiener Slawistischer Almanach. 25 – 26.* Red. A. Binder et al. Wien, Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien 1990, s. 101 – 109.

Na záver sympózia o metódach výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. – In: *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov (Nové Vozokany 24. – 26. apríla 1989).* Red. V. Blanár et al. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 289 – 292.

Ernst Eichler šest'desiatročný. – *Slavica Slovaca, 25, 1990, s. 272 – 273.*

1991

Historický slovník slovenského jazyka. 1. A – J. Red. M. Majtán et al. 1. vyd. Bratislava, Veda 1991. 536 s. (spoluautori E. Jóna, I. Kotulič, E. Krasnovská, M. Majtán, M. Majtánová, Š. Peciar, B. Ricziová, J. Skladaná).

Ref.: 1. Gáfriková, M.: Rozpaky nad slovníkom. – *Tvorba 1 (10), 1991, č. 8, s. 31 – 32.* – 2. Habovštiak, A.: *Priekopnícke lexikografické dielo.* – *Literárny týždenník, 4, 1991, č. 23, s. 5.* – 3. Habovštiaková, K.: *Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 138 – 142.* – 4. Kačala, J.: *Inšpiratívne dielo. Máme historický slovník slovenčiny.* – *Národná obroda, 4. 4. 1991, s. 12.* – 5. Kačala, J.: *Slovo v dejinách.* – *Slovenské národné noviny, 2 (6), 1991, č. 18, s. 7.* – 6. Ondrejovič, S.: *Knižná revue, 1, 1991, č. 12, s. 1.* – 7. Ripka, I.: *Knižná revue, 1, 1991, č. 12, s. 1.* – 8. Ripka, I.: *Slovenská archivistika, 26, 1991, s. 123 –*

125. – 9. Žigo, P.: Historický slovník slovenčiny. – Kultúrny život, 25. 1991, č. 19, s. 9. – 10. Gregor, F.: Magyar Nyelv (Budapest), 28, 1992, s. 495 – 502. – 11. Kačala, J.: Prvé dva zväzky Historického slovníka slovenského jazyka. – Kultúra slova, 26, 1992, s. 249 – 253 (aj o 2. zv. z r. 1992). – 12. Kočiš, F.: Dielo jedinečné a dôležité. – Národná obroda, 2. 7. 1992, s. 7 (aj o 2. zv. z r. 1992). – 13. Krošláková, E.: Národná minulosť priblížená slovami. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 39, 1991/92, s. 187 – 188. – 14. Ondruš, Š.: Wjno mjrne pité zmocnuje mozgi. Každému, kto chce vedieť, akí múdri boli Slováci. – Koridor, 20. 11. 1992, s. 6 (aj o 2. zv. z r. 1992). – 15. Stich, A.: Svátek jazyka slovenského (item poněkud i českého). – Literární noviny, 3, 1992, č. 3, s. 4. – 16. Žigo, P.: Slovenská reč, 57, 1992, s. 123 – 126. – 17. Zgusta, L.: International Journal of Lexicography, 6, 1993, s. 33 – 34. – 18. Smirnov, L. N.: Etimologija, 1991 – 1993, s. 174 – 179.
- Zum Vergleich der Lexik in den slavischen Sprachen unter diachronischem Aspekt. – Wiener Slavistisches Jahrbuch, 37, 1991, s. 19 – 26.**
- Onomastika vo vzťahu k iným vedným disciplinám. – In: X. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 13. – 15. septembra 1989. Zborník referátov. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1991, s. 188 – 196.**
- Výskum slovanských osobných mien a slovanský antroponomastický atlas. – Slavica Slovaca, 26, 1991, s. 236 – 248.**
- Priezvisko Goga v slovenskej antroponymii. – In: Onomastyka. Historia języka. Dialektologia. Księga pamiątkowa ku czci prof. dr. Henryka Borka (1929 – 1986). (Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu.) Red. A. Furdal et al. Warszawa – Wrocław, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1991, s. 97 – 99.**
- Z listov komisii pre nápravu krívd pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. – Kultúra slova, 25, 1991, s. 82 – 84.
- K porovnávaniu lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska. – Zápisník slovenského jazykovedca, 10, 1991, č. 1 – 2, s. 4 – 6 (tézy prednášky konanej dňa 5. 12. 1990 na 3. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov o súčasnom pohybe v toponymii v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach).
- Kačala, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava 1989. – In: Slavica Slovaca, 26. 1991, s. 254 – 256 (ref.).
17. medzinárodný kongres v Helsinkách (13. – 18. augusta 1990). – Zápisník slovenského jazykovedca, 10, 1991, č. 1 – 2, s. 27 – 28 (tézy prednášky konanej dňa 19. 2. 1991 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).
17. medzinárodný onomastický kongres v Helsinkách (13. 8. – 18. 8. 1990). – Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 150 – 152 (správa).
- 1992
- Historický slovník slovenského jazyka: 2. K – N. Red. M. Majtán. 1. vyd. Bratislava, Veda 1992. 616 s. (spoluautori I. Kotulič, E. Krasnovská, M. Majtán, M. Majtánová, B. Ricziová, J. Skladaná).**
- Ref.: 1. Kačala, J.: Prvé dva zväzky Historického slovníka slovenského jazyka. – Kultúra slova, 26, 1992, s. 249 – 253 (aj o 1. zv. z r. 1991). – 2. Kočiš, F.: Dielo jedinečné a dôležité. – Národná obroda, 2. 7. 1992, s. 7 (aj o 1. zv. z r. 1991). – 3. Ondruš, Š.: Wjno mjrne pité zmocnuje mozgi. Každému kto chce vedieť, akí múdri boli Slováci. – Koridor, 20. 11. 1992, s. 6 (aj o 1. diele z r. 1991). – 4. Žigo, P.: Slovenská reč, 58, 1993, s. 59 – 61. – 5. Smirnov, L. N.: Etimologia 1991 – 1993, s. 174 – 179.
- K procesu zdomáčovania lexikálnych prvkov v blízko príbuzných jazykoch. – Slavia, 61, 1992, s. 447 – 452.**
- Vývin slovenskej slovnice v slovanskom kontexte. – Slavica Slovaca, 27, 1992, s. 22 – 35, nem. res. s. 35.**

Opis slovnej zásoby v Bernolákovom Slovári. – In: Pamätnica Antona Bernoláka. Red. J. Chovan v spolupráci s M. Majtánom. Martin, Matica slovenská 1992, s. 110 – 117.

Vzťah slovenčiny a češtiny ako slavistický problém. – Zázpisník slovenského jazykovedca, 11, 1992, s. 61 – 63 (tézy prednášky konanej dňa 9. 12. 1992 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre).

Jazykovedné dielo Ľ. Štúra v slovanskom kontexte. – Zázpisník slovenského jazykovedca, 11, 1992, s. 59 – 61 (tézy prednášky konanej dňa 9. 12. 1992 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre).

Lexikologisches Symposion in Heidelberg. – Slovak Review, 1, 1992, s. 107 – 109, slov. res. s. 109 (správa o sympóziu konanom v dňoch 7. – 10. 10. 1991 v Heidelbergu). – Ďalšia autorova správa o tom istom podujatí: Lexikologické sympóziu v Heidelbergu. – Jazykovedný časopis, 43, 1992 s. 74 – 77.

Za profesorom Reinholdom Oleschom (1910 – 1990). – Slavica Slovaca, 27, 1992, s. 89.

Za profesorom S. Ivančevom. – Slavica Slovaca, 27, 1992, s. 215 – 216.

1993

Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska. 1. vyd. Bratislava, Veda 1993. 192 s.

Ref.: 1. Glovňa, J.: Wiener Slavistisches Jahrbuch, 39, 1993, s. 219 – 221. – 2. Furdík, J.: Jazykovedný časopis, 45, 1994, s. 49 – 52. – 3. Horák, E.: Slavica Slovaca, 29, 1994, s. 179 – 181. – 4. Králik, Ľ.: O vývine slovanskej lexiky. – Literárny týždenník, 8, 1995, č. 21, s. 5. – 5. Javorska, H.: Vahomný vnesok u sloviansku istoryčnu lexykolohyju. – Movoznavstvo, [29], 1995, č. 2 – 3, s. 72 – 73.

Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1993. 520 s. (člen kolektívu autorov).

Ref.: 1. Dvonč, L.: Nedeľná Pravda, 2, 1993, č. 38, s. 6. – 2. Gašinec, E.: Všetko o jazyku a štýle pre slovenčinárov a jazykárov. Slovenčina a literatúra v škole, 40, 1993/94, s. 125 – 127. – 3. Jarošová, A.: Knižná revue, 3, 1993, č. 17, s. 1. – 4. Ondruš, Š.: Encyklopédia jazykovedy. Dielo vyše šesťdesiatich slovanských a českých lingvistov. – Slovenská Republika, 16. 10. 1993, s. 10. – 5. Škvareninová, O.: Učiteľské noviny, 43, 1993, č. 33, s. 12. – 6. Bartáková, J.: In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada jazykovědná. A. 42. Red. I. Pospíšil. Brno, Masarykova univerzita – Filozofická fakulta 1994, s. 135 – 136. – 7. Dolník, J.: Jazykovedný časopis, 45, 1994, s. 58 – 60. – 8. Dubníček, J.: Najpodrobnejšie o slovenčine. – Práca, 24. 2. 1994, s. 5. – 9. Chmelík, A.: Na okraj recenzie Encyklopédie jazykovedy. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 41, 1994/95, s. 121 (k J. Dubníčkovi). – 10. Uhlár, V.: Literárny týždenník, 7, 1994, č. 2, s. 5. – 11. Králik, Ľ.: Slavica Slovaca, 30, 1995, s. 71 – 73.

Das onymische System und sein Fungieren. – Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 81 – 85, slov. res. s. 85 – 86.

Zur Entwicklung der lexikalisch-semanticen Teilsysteme in den slavischen Sprachen. – In: Aufbau, Entwicklung und Struktur des Wortschatzes in den europäischen Sprachen. Motive, Tendenzen, Strömungen und ihre Folgen. Beiträge zum lexikologischen Symposion in Heidelberg vom 7. bis 10. Oktober 1991. Red. B. Panzer. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, Peter Lang 1993, s. 57 – 65.

Personennamen und Sprachgemeinschaft. – In: Germanistische Linguistik. 15 – 118. Reader zur Namenkunde. 1. Anthroponymie. Red. F. Debus – W. Seibicke. Hildesheim – Zürich – New York, Georg Olms Verlag 1993, s. 45 – 51. – Predtým publikované: In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978, s. 223 – 229.

Relationship between Slovak and Czech as a Slavistic Problem. – Slovak Review, 2, 1993, s. 73 – 85, slov. res. s. 85 – 87.

Otnošenie medzi slovaškija i češkija ezik kato slavističen problem. – Săpostavitelno ezikoznanie, 18, 1993, č. 3 – 4, s. 38 – 51.

Konstantin Jireček a Pavol Jozef Šafárik. (Z archívu K. Jirečka v Sofii). – In: Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike. Zborník venovaný XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Literárno-vedný zborník. 10. /Jazykovedný zborník. 11./ Historický zborník, 4. 1993.) Red. P. Petrus et al. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1993, s. 191 – 194, nem. res. s. 194, bulh. res. s. 195.

Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovanskom kontexte. – Slavica Slovaca, 28, 1993, s. 4 – 14.

Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovenskom a slovanskom kontexte. – In: Studia Academica Slovaca. 2. Prednášky XXIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1993, s. 10 – 25.

Jazykovedné dielo Ľ. Štúra v slovenskom a slovanskom kontexte. – Slovenské pohľady '93, 1993, č. 7, s. 6 – 13.

Slovanské súvislosti v jazykovednom diele Ľudovíta Štúra. – In: Slovo o slovenčine. Red. D. Haruštiak. Bratislava, Veda 1993, s. 34 – 41.

Das onymische System und sein Fungieren. – In: 18. Internationaler Kongress für Namenforschung. – Universität Trier 12. – 17. April. 1993. Zusammenfassungen. Trier 1993, s. 17 – 18.

Osemnásť medzinárodný kongres (Trevír 12. – 17. apríla 1993). – Zápisník slovenského, jazykovedca, 12, 1993, s. 20 – 22 (tézy prednášky konanej dňa 11. 5. 1993 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

Das sprachwissenschaftliche Werk Ľudovít Štúr's im slawischen Kontext. – In: XI. medzinárodný zjazd slavistov. Zborník resumé. Red. S. Mislovičová et al. Bratislava, Veda 1993, s. 53 – 54.

Doruľa, J.: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava 1993. – In: Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 144 – 146 (rec.).

18. medzinárodný onomastický kongres (Trevír 12. – 17. apríla 1993). – Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 153 – 155 (správa o kongrese).

Pamätné výročie spisovnej slovenčiny. – Pohľady. Štvrťročník Slovákov v Rakúsku, 8. 1993, č. 2, s. 9.

Životné jubileum PhDr. Jána Doruľu, CSc. – In: Z vývinu slovenskej lexiky. Red. R. Kuchar. Bratislava, Veda 1993, s. 9 – 12 (k 60. narodeninám J. Doruľu).

Kongres onomastikov. – Literárny týždenník, 6, 1993, č. 25, s. 2 (rozhovor K. Palkoviča s V. Blanárom o onomastickom kongrese konanom v dňoch. 12. – 17. 4. 1993 v Triere, NSR).

1994

Historický slovník slovenského jazyka. 3. O – P (*pochytka*). Red. M. Majtán et al. 1. vyd. Bratislava, Veda 1994. 656 s. (spoluautori I. Kotulič, M. Kováčová, E. Krasnovská, R. Kuchar, T. Laliková, M. Majtán, M. Majtánová, D. Ondrejkočičová).

Ref.: I. Ondruš, Š.: Vážny prínos do dejín slovenčiny. – Slovenská Republika, 10. 7. 1995, s. 5. – 2. Žigo, P.: Slovenská reč, 61, 1996, s. 250 – 253.

Comparison of Vocabularies of Related and Unrelated Languages. – In: Praguiana 1945 – 1990. Red. Ph. A. Luelsdorff – J. Panevová – P. Sgall. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamin Publishing Company 1994, s. 193 – 198.

Onymická nominácia. – In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19. – 20. mája 1994. Zborník referátov. Red. E. Krošláková. Bratislava – Nitra, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická 1994, s. 7 – 14.

O vývine slovanských antroponymických sústav. – Slavica Slovaca, 29, 1994, s. 150 – 159.

Staročeský slovník v rámci historických slovníkov slovanských jazykov. – Listy filologické, 117, 1994, s. 66 – 73.

Poznámky k Zgustovej recenzii Historického slovníka slovenského jazyka (1. zv.). – Slavica Slovaca, 29, 1994, s. 54 – 58.

Jazyk slovenskej menšiny v Bulharsku zo sociolingvistického hľadiska. – In: Ročenka Spolku Slovákov z Bulharska. Red. Š. Zelenák. Bratislava, Spolok Slovákov z Bulharska 1994, s. 17 – 23.

Juraj Ribay ako jazykovedec. – In: Juraj Ribay – život a dielo. Zborník z vedeckého seminára konaného pri 240. výročí narodenia dňa 23. apríla 1994 v Bánovciach nad Bebravou. Red. C. Žuffa. Martin, Matica slovenská 1994, s. 27 – 31.

Juraj Ribay ako jazykovedec. – Slovenské pohľady, 4 + 110, 1994, č. 9, s. 113 – 118.

Ku koreňom národnej hrdosti. V Bulharsku si vedia čítať Cyrila a Metoda bez pompéznosti. – Slovenská Republika, 26. 7. 1994, s. 6.

Eichler, E. – Schrötter, G.: August Leskiens Vorlesungen zur vergleichenden Grammatik der slawischen Sprachen (mit seinem bibliographischen Teil von I. Ohnheiser). Berlin 1991. – In: Slavica Slovaca, 29, 1994, s. 71 – 72 (ref.).

Nad jednou prácou o prevzatých slovách [Rudolf, R.: Die deutschen Lehn – und Fremdwörter in der slowakischen Sprache. Wien 1991.] – In: Slavica Slovaca, 29, 1994, s. 46 – 50 (rec.). – Ďalšia autorova recenzia tej istej práce: In: Zeitschrift für slavische Philologie, 54, 1994, zoš. 1, s. 189 – 192.

XI. medzinárodný zjazd slavistov v Bratislave. – Slavica Slovaca, 29, 1994, s. 160 – 166 (správa o zjazde konanom v dňoch 30. 8. – 8. 9. 1993 v Bratislave; spoluautori E. Gašinec, V. Gašparíková).

Bulharský slavista a slovakista Ivan Bujukliev šesťdesiatročný. – Slavica Slovaca, 29, 1994, s. 166 – 167.

PhDr. Milan Majtán, CSc., šesťdesiatročný. – Slovenská reč, 59, 1994, s. 162 – 164.

Obzory našej reči. – Literárny týždenník, 7, 1994, č. 9, s. 1 (rozhovor K. Palkoviča s V. Blanárom).

1995

Slovackaja lexika v vozroždenčeskoj lexikografii. – In: Slovar i kul'tura. K stoletiju s načala publikacii „Slovaria bolgarskogo jazyka” N. Gerova. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii (Moskva, nojabr 1995 g.). Red. A. F. Žurav'ov et al. Moskva, Institut slavianovedenija i balkanistiki 1995, s. 36 – 39.

Na okraj publikácie Jána Kačalu Slovenčina – vec politická? – Slovenské pohľady, 4 + 111, 1995, č. 7 – 8, s. 222 – 225.

Perniška, E.: Za sistemnosťou v lexickej mnohoznačnosti na šťastlivých imenách. Sofija 1993. – In: Jazykovedný časopis, 46, 1995, s. 51 – 54 (rec.).

Prvé bulharsko-slovenské slavistické sympóziu. – Slavica Slovaca, 30, 1995, s. 90 – 91 (správa o sympóziu konanom v dňoch 5. – 6. 7. 1994 v Sofii).

Za prof. F. V. Marešom. – Slavica Slovaca, 30, 1995, s. 67 – 68.

Na slovíčko s prof. Blanárom. – Literárny týždenník, 8, 1995, č. 51 – 52, s. 2 (rozhovor M. Majtána s V. Blanárom).

1996

Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) 1. vyd. Bratislava, Veda 1996, 252 s.

Ref.: 1. Kačala, J.: Slavica Slovaca, 32, 1997, s. 177 – 179. – 2. Krajčovič, R.: Kapitoly z teoretickej onomastiky. (Nad knihou V. Blanára Teória vlastného mena.) – Slavica Slovaca, 32, 1997, s. 48 – 52. – 3. Žigo, P.: Slovenská reč, 62, 1997, s. 239 – 241. – 4. Mrózek, R.: Onomastica, 42, 1997,

- s. 343 – 345. – 5. Perniška, E.: Šapostavitelno ezikoznanie, 22, 1997, s. 108 – 111. – 6. Dolník, J.: Jazykovedný časopis, 49, 1998, s. 91 – 95. – 7. Glovňa, J.: Wiener Slawistisches Jahrbuch, 44, 1998, s. 256 – 257. – 8. Perniška, E.: Slavia, 67, 1998, s. 510 – 513. – 9. Superannskaja, A. V.: Voprosy jazykoznanija, 1999, s. 136 – 145. – 10. Šrámek, R.: Slovo a slovesnost, 60, 1999, s. 319 – 321.
- Teória vlastného mena. (Povaha, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.)** – In: *Studia Academica Slovaca*. 25. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stímul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 15 – 24.
- Medzi apelatívom a vlastným menom.** – In: 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Prešov 25. – 26. októbra 1995. Zborník referátov. Red. M. Majtán – F. Ruščák. Prešov, Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied 1996, s. 13 – 21.
- Roman Jakobson o význame vlastného mena.** – Jazykovedný časopis, 47, 1996, s. 113 – 117, nem. res. s. 117.
- Morphologie und Wortbildung der ältesten Personennamen: Slavisch.** – In: *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik.* (Paralelný angl. a fr. názov.) Red. E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta. 2. zv. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1993, s. 1193 – 1198.
- Das antroponymische System und sein Funktionieren.** – In: *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik.* (Paralelný angl. a fr. názov.) Red. E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta. 2. zv. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1996, s. 1179 – 1182.
- Aktuální problémy slovanské filologie. Anketa.** – Slavia, 65, 1996, s. 4 – 6.
- 1997
- K základom porovnávacej onomastiky.** – Slavia Slovaca, 32, 1997, s. 97 – 107, nem. res. s. 108.
- Vzťah slovenčiny a češtiny ako slavistický problém.** – In: *Studia Academica Slovaca*. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stímul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1997, s. 21 – 34.
- Die kontinuierliche Entwicklung des Slowakischen im Lichte der slavischen historisch-vergleichenden Lexikologie.** – In: *Central Europe in 8th – 10th Centuries. International Scientific Conference, Bratislava October 2 – 4 1995.* Red. D. Čaplovič – J. Doruľa. Bratislava, Ministry of Culture of the Slovak Republic / Slovak Academy of Sciences 1997 (paralelné nem. názov), s. 177 – 180.
- Jazyk slovenskej menšiny v Bulharsku zo sociolingvistického hľadiska.** – In: *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy.* Sociolinguistica Slovaca. 3. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1997, s. 197 – 202.
- Štúrov spis Nářečja slovenskua (1846).** – In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.* Philologica. 45. Red. P. Žigo et. al. Bratislava, Univerzita Komenského vo vydavateľstve UK 1997, s. 49 – 57.
- Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovanskom kontexte.** – In: *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie v dňoch 10. – 11. januára 1996 v Modre-Harmónii v rámci celonárodných podujatí Roka Ľudovíta Štúra.* Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1997, s. 235 – 241, nem. res. s. 345 – 346, angl. res. s. 369 – 370.
- Nad základnou lexikografickou príručkou.** – Slovenská reč, 62, 1997, s. 332 – 339.

Medzinárodná príručka o vlastných menách – monumentálne dielo súčasnej onomastiky. [Handbuch zur Onomastik. 1 – 3. Red. E. Eichler et al. Berlin – New York 1995 – 1996.] – In: Jazykovedný časopis, 48, 1997, s. 43 – 47, nem. res. s. 47 (rec.).

Ňakolko liční spomeni za prof. Ivan Lekov. – In: Obšnosť i mnogoobrazie na slavianskite ezici. Sbornik v čest na prof. Ivan Lekov. Red. L. Lašková. Sofija, Akademično slavistično družestvo 1997, s. 26.

1998

Teória vlastného mena zo slovanského porovnávacieho hľadiska. – In: XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 1998, s. 169 – 182, angl. res. s. 169

Ješčo raz o lexičeskoj i popriapnoj semantike. – In: Slavianskije literaturnyje jazyki epochi nacional'nogo vozroždenija. Red. G. K. Venediktov. Moskva, Rossijskaja akademija nauk, Institut slavianovedenija 1998, s. 228 – 235.

Presupozičná a referenčná identifikácia vlastného mena. – In: Slovo i kul'tura. 1. Pamiati N. I. Tolstogo. Red. T. A. Agapkinová. Moskva, Indrik 1998, s. 29 – 32.

K základom porovnávej onomastiky. – In: 13. slovenská onomastická konferencia. Modra-Piesok 2. – 4. októbra 1997. Zborník materiálov. Red. M. Majtán – P. Žigo. Bratislava, Esprima 1998, s. 9 – 20.

Klasifikácia priezvisk. – In: Slovianska Onomastyka. Zbirnyk naukovych prac na česť 70-riččia doktora filolohičnych nauk, profesora P. P. Čučky. Red. S. M. Medviď et al. Užhorod, Hosprozrachunkovij redakcijno-vydavnyčij vidil Komitetu informaciji 1998, s. 221 – 226.

Stalo sa raz v meste N. (Na okraj propriálnej sémantiky.) – Slovenská reč, 63, 1998, s. 193 – 198.

K frekvenčnému statusu interferenčných javov. (Na slovensko-bulharskom jazykovom materiáli.) – In: Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy. Red. M. Dobříková. Bratislava, T. R. I. Médium 1998, s. 49 – 55.

O preberaní lexikálnych prvkov z nemčiny do slovenčiny. (Metodologické poznámky.) – In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 49. Red. P. Žigo et al. Bratislava, Univerzita Komenského 1998, s. 11 – 19.

[Diskusné príspevky.] – In: XI. medzinárodný zjazd slavistov. Bratislava 30. augusta – 8. septembra 1993. Záznamy z diskusie k predneseným referátom. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 1998, s. 178, 218, 224, 225, 228, 525 – 526, 629 – 631.

Beiträge zur Onomastik. Reader zur Namenkunde. 1. Namentheorie. Red. F. Debus – W. Seibicke. Hildesheim 1989. 2. Anthroponymie. Red. F. Debus – W. Seibicke. Hildesheim 1993. 3. Toponymie. Red. F. Debus – W. Seibicke. Hildesheim 1996. 4. Namenkunde in der Schule. Red. R. Frank – G. Koss. Hildesheim 1994. – In: Slavica Slovaca, 33, 1998, s. 83 – 84 (ref.).

Vážení prítomní, dámy a páni! – In: Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy. Red. M. Dobříková. Bratislava, T. R. I. Médium 1998, s. 10 – 11 (otvárací prejav na medzinárodnej konferencii o slovensko-bulharských jazykových a literárnych vzťahoch, konanej v dňoch 29. – 30. 4. 1998 v Bratislave).

Slovo na záver. – In: Slovensko-bulharské jazykové a literárne vzťahy. Red. M. Dobříková. Bratislava, T. R. I. Médium 1998, s. 142 – 143 (záverečný prejav na medzinárodnej konferencii o slovensko-bulharských jazykových a literárnych vzťahoch, konanej v dňoch 29. – 30. 4. 1998 v Bratislave).

XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove (27. 8. – 2. 9. 1998). – Slavica Slovaca, 33, 1998, s. 178 – 186 (správa; spoluautori L. Bartko, J. Bosák, J. Doruľa, E. Králik, S. Lesňáková, M. Majtán).

1999

K frekvenčnému statusu interferenčných javov. (Na slovensko-bulharskom jazykovom materiáli.) – Prace Filologiczne, 44, 1999, s. 59 – 63.

- Niekoľko myšlienok o Pravidlách (a pravidlách) slovenského pravopisu. – Slavica Slovaca, 34, 1999, s. 52 – 63, angl. abstrakt s. 52.**
- Juraj Ribay ako jazykovedec. (240 rokov od narodenia slovenského slavistu Juraja Ribaya.) – In: Bibliografický zborník. 1994 – 1995. Red. M. Kovačka. Martin, Matica slovenská 1999, s. 199 – 204.**
- Jazykovedné dielo Antona Bernoláka vo svetle novších výskumov. – In: Studia Academica Slovaca. 28. Prednášky XXXV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FiF UK 1999, s. 304 – 316.**

Edičná činnosť

- Pramene k dejinám slovenčiny. Red. M. Majtán, J. Skladaná. 1. vyd. Bratislava, Veda 1992. 400 s. + 24 s. obr. príl. (editor s J. Doruľom, I. Kotuličom, M. Krasnovskou, R. Kucharom, M. Majtánom, M. Majtánovou. J. Skladanou).
- Ref.: Dvonč, L.: Pramene k dejinám našej rodnej reči. – Slovenské národné noviny, 3 (7), 1992, č. 32, s. 11. – 2. Krošláková, E.: Jazykovedný časopis, 43. 1992, s. 149 – 151. – 3. Ondrejovič, S.: Pramene k dejinám slovenčiny. – Knižná revue, 2, 1992, č. 12, s. 7. – 4. Ripková, G.: Slovenská archivistika, 27, 1992, s. 119 – 121. – 5. Žigo, P.: Slovenská reč, 57, 1992, s. 377 – 379.

Redakčná činnosť

- Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov (Nové Vozokany 24. – 26. apríla 1989). Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1990 (člen red. rady, hlavný redaktor).
- Historický slovník slovenského jazyka. 1. A – J. Bratislava, Veda 1991. 536 s. (člen redakcie).
- A Reader in Slovak Linguistics. Studies in Semantics. München, Verlag Otto Sagner 1992. 134 s. (člen red. rady).
- Historický slovník slovenského jazyka. 2. K – N. 1. vyd. Bratislava, Veda 1992. 616 s. (člen redakcie).
- Slavica Slovaca, 27, 1992 – 33, 1998 (hlavný redaktor), 34, 1999 (hlavný redaktor s E. Horákom).
- Slovak Review, 1, 1992 (člen red. rady).
- Historický slovník slovenského jazyka. 3. O – P (pochytka). 1. vyd. Bratislava, Veda 1994. 656 s. (člen redakcie).
- Historický slovník slovenského jazyka. 4. zv. P (poihrať sa – pytlovať). Bratislava, Veda 1995. 584 s. (člen redakcie).

Zostavil Ladislav Dvonč

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ*

Blanár a iné priezviská motivované remeslami

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: *Blanár and Other Surnames Influenced by Craft Names*. *Slavica Slovaca*, 35, 2000, No. 2, pp. 108 – 114. (Bratislava)

The author analyses the meanings of the common name, *blanár* ' in Slovak dialects during the pre-literary Slovak as well as in contemporary Slovak. She found out that the most frequently occurring and widespread use of this word was the meaning ,*kožušník / furrier* '. The meaning ,*sklenár / glazier* ' exists only in East Slovakian dialects.

Linguistics. Craft names. Slovak dialects. Slovak surnames.

Keď som sa ešte ako vysokoškolačka r. 1950 na dialektologickej exkurzii v Mlyňanoch stretla s mladým asistentom dr. Vincentom Blanárom a jeho milou pani manželkou Milkou (jej milota je zakomponovaná ako dar od rodičov i v jej mene), ešte som netušila, že po celý život ma budú s V. Blanárom spájať spoločné jazykovedné záujmy, dokonca aj na spoločnom pracovisku pri riešení koncepcie Historického slovníka slovenského jazyka.

Vtedy (ale ani neskôr) som sa nezamýšľala nad vzťahom priezviska *Blanár* a apelatíva *blanár*. V priezvisku *Blanár* mi rezonovalo predovšetkým slovo *blana* a jeho súčasný význam. Až ako recenzentka rukopisu *Slovníka slovenských nárečí (I., A – K, 1994)* som zistila, že slovo *blanár* (*blaňar*) sa vo východoslovenských nárečiach používa vo význame ,*človek, ktorý zasklieva obloky, sklenár*' a na Záhorí vo význame ,*remeselník, ktorý vyrába kožu a šije kožuchy, kožušník*'. V oboch významoch sa toto slovo hodnotí v *Slovníku slovenských nárečí (I, 1994, s. 125)* ako zastarané. Jazykovozemepisná diferencovanosť východoslovenského slova *blaňar* (a jeho variantov *oblaňar; oblanar*, v goralských nárečiach *blaňorš*) vo význame ,*človek, ktorý zasklieva obloky, sklenár*' je zachytená v *Atlase slovenského jazyka IV (1984, časť prvá, na mape č. VIII/12 a v časti druhej na s. 226)*. V akademickom *Slovníku slovenského jazyka (I., 1959, s. 99)* sa uvádza slovo *blanár* iba vo význame ,*kožušník*' (nie aj vo význame ,*sklenár*'), a s hodnotením *zastar*. Doklady na tento význam sa uvádzajú z diel M. Kukučina a J. Kalinčiaka, teda z pera Stredoslovákov, nie Západoslovákov zo Záhoria (tak ako v *Slovníku slovenských nárečí*). Z toho vyplýva, že slovo *blanár* bolo v minulosti vo význame ,*kožušník*' rozšírené na väčšom slovenskom teritóriu.

* Doc. PhDr. Katarína Habovštiaková, CSc., Hroboňová 5, 811 04 Bratislava.

Vo význame ‚kožušník‘ (nie aj ‚sklenár‘) je spracované apelatívum *blanár* aj v Historickom slovníku slovenského jazyka (I., A – J, 1991, s. 135). V doklade z Likavy z r. 1627 sa v exemplifikácii spomína odmena daná ‚blanarom od wirabanj kožíek mladych barančiat‘. Tento doklad poukazuje skôr na význam ‚výrobca kože, garbiar‘, než má význam ‚kožušník‘. V minulosti však často tá istá osoba bola garbiarom (výrobcom kože) aj kožušníkom, čo šil kožušky. Ďalšia exemplifikácia je v tomto hesle z tzv. Kamaldulského slovníka z r. 1767 (Syllabus Dictionarij Latino-Slovenicus), a to ‚pellio blanar, kožíssnjk‘.

V Bernolákovom lexikografickom diele *Slowar slowenski, česko-laťinsko-ňemeccko-uherski* (I., 1825, s. 854) sa heslo *Blanár* spracúva takto: *Blanar pellio, pelli-fex, Kirschner, szöcs, szüts. Syn, Ğrznár, Kušner, Kožuchár, Kožušník, boh. Kožešník, Kožíšník. Bernolák teda zaznamenal slovo *blanár* iba vo význame ‚kožušník‘, nie aj vo význame ‚sklár‘.*

Priezvisko nášho jubilanta Vincenta Blanára je teda jedným z mnohých svedectiev priezvisk o dnes už zastaraných či zastarávajúcích slovách, ktoré ako apelatíva motivovali vznik mnohých priezvisk.

Vincent Blanár sa počas svojej viac ako polstoročnej vedeckovýskumnej činnosti v širokom zábere a hlboko teoreticky zaoberal osobnými menami i priezviskami (1950, 1964, 1967, 1971, 1978a,b, 1980a,b, 1983a,b, 1985, 1996). Skromným doplnkom k jeho doterajším výskumom chce byť tento môj príspevok o motivovanosti slovenských priezvisk remeslami.

V množine slovenských priezvisk (totiž priezvisk používaných na Slovensku) tvoria výraznú skupinu priezviská motivované remeselníkmi, ich nástrojmi a výrobkami. Tieto priezviská podávajú svedectvo o našej minulosti, poukazujú na okolnosť, že sa utvárali v kontakte s viacerými národmi. Zároveň tu zavážilo aj to, že dominantným úradným jazykom bola v mnohonárodnostnom Uhorsku latinčina. Vplyv latinčiny je podnes zjavný v priezviskách, ako *Faber, Fabry, Institoris, Molitor, Molitoris, Sutor, Sutoris*, majúcich základ v latinských apelatívach *faber* – remeselník, *institor* – pomocník v obchode, *molitor* – mlynár, *sutor* – tkáč.

Pri priezviskách motivovaných remeslom sú na Slovensku priezviská nielen slovenského, ale aj maďarského i nemeckého pôvodu, napríklad *Stolár, Stolárik – Asztalos – Tischler, Zámočník, Zámečník – Lakatos – Schlosser, Šlosár, Šlosiarik, Kováč, Kováčik – Kovács – Schmidt, Krajčí, Krajčírík – Szabó – Schneider, Tkáč – Takács – Drexler, Mlynár – Molnár – Müller, Masár, Mesiar, Mesiarik – Mészáros, Fleischer, Fleischhacker*.

Priezviská nemeckého pôvodu sa rozšírili u nás najmä v dôsledku viacnásobných vln nemeckých kolonistov (remeselníkov, baníkov a obchodníkov) do miest na Slovensku. Mnohé z priezvisk nemeckého pôvodu sa dnes píše slovenským pravopisom (napríklad so *š* s mäkkčeňom, nie so zložkou *sch*) a podľa výslovnosti (napríklad s *aj*, nie s *ei* v mene *Šnajdr*).

Pravopisná i hlásková adaptácia sa prejavuje aj v mnohých pôvodom maďarských priezviskách. Miesto maďarských dvojgrafém *sz, cs, zs, gy, ty* sa používajú slovenské písmená *s, č, ž, d, t* s mäkčeňom. Pravopisná slovakizácia sa uplatnila v priezviskách, ako *Astaloš, Lakatoš, Sabó* a v ďalších.

Na Slovensku sú početné aj priezviská chorvátskeho pôvodu zakončené na *-ič, -evič, -ovič* (napríklad *Kovačič, Kovačević*), ktoré dosvedčajú prísun chorvátskeho obyvateľstva do obcí na juhozápadnom Slovensku. V priezviskách chorvátskeho pôvodu sa chorvátska hláska *ć* (písaná podnes v chorvátčine ako *ć* s čiarkou, nie s mäkčeňom) nahradila vo výslovnosti slovenskou hláskou *č* písanou písmenom *č* (s mäkčeňom).

V mnohých priezviskách sa zachovali aj lexikálne dialektizmy a archaizmy. Okrem už spomenutého priezviska *Elanár* (i *Elanárik*) sú zaniknuté slová aj v priezviskách *Sitár* (výrobca sít) a *Zábojník*. Zábojník bol remeselník, čo lisoval olej zo semienok, muž, čo obsluhoval zariadenie zvané záboj, ktorým sa lisoval olej z ľanových semien. Nositelia priezviska *Olejkár, Olejár, Olejník* sú zas pravdepodobne potomkovia turčianskych predavačov liečivých a vonných olejov a masť. V priezviskách sa zachovali stopy aj po viacerých takých remeslách, ktoré už v súčasnosti nie sú, napríklad *Pláteník, Súkeník, Vápeník, Vápnár* a v ďalších.

O frekvencii súčasných priezvisk motivovaných remeslami sú pozoruhodné údaje z Registra obyvateľov Slovenskej republiky v r. 2000 (v zátvorke uvádzame počet nositeľov istého priezviska).

Najfrekventovanejšie sú priezviská motivované kováčskym remeslom: *Kováč/-ová* (14.102 / 14.842), *Kovács/-ová* (4.444 / 4.456), *Kovatsch/-ová* (3 / 3), *Kováčik/-ová* (3.692 / 3.915), *Kovačič/-ová* (455 / 516), *Kovačević/-ová* (6 / 14), *Koval'-ová* (1.124 / 1.150), *Kovalčik/-ová* (15 / 15), *Schmidt/-ová* (950 / 985), *Schmid/-ová* (10 / 24), *Šmid/-ová* (54 / 381), *Kuznec/-ová* (0 / 2).

Dnes už neznáme slovo *perlik* označujúce veľké kováčske kladivo dozrieva v zriedkavom priezvisku *Perlik/-ová* (3 / 5) z Košíc a z Jasova. Ako veľké kováčske kladivo vo vyhni je doložené slovo *perlik* v Historickom slovníku slovenského jazyka III (1994, s. 510) citátni z Litavy (!) z r. 1667, z Bytče (z r. 1614) a z Modrého Kameňa (z r. 1774).

S kováčskym remeslom je v dotyku aj kolárstvo. Kováč vyrábal pre kolárov a kolesárov okutie na kolesá voza. S tým súvisí aj pomerne vysoký počet priezvisk, ako *Kollár/-ová* (4.210 / 4.365), *Kolesár/-ová* (1.528 / 1.606), *Kolár/-ová* (266 / 283) a iných.

Ďalšou remeselníckou profesiou dominujúcou v priezviskách na Slovensku boli krajčír. Priezviská tohto druhu sú frekventovanejšie v menách maďarského pôvodu (od slova *szabó* ‚krajčír‘) a v menách nemeckého pôvodu (od slova *Schneider* ‚krajčír‘) ako od slovenského slova krajčír. Dosvedčajú to nasledujúce údaje: *Szabó/-ová* (6.315 / 4.591), *Szabo/-ová* (1.342 / 3.096), *Sabo/-ová* (1.865 / 2.136), *Sabol/-ová* (1.897 / 1.988), *Sabolčik/-ová* (49 / 56), *Sabovčik/-ová* (68 / 70), *Schneider/-ová* (344 / 359),

Šnajder /-ová (86 / 99), *Šnajdr* /-ová (22 / 29), *Krajčír* /-ová (582 / 505), *Krajčírík* /-ová (56 / 70), *Krajčí* /-ová (374 / 104), *Krejčí* /-ová (129 / 42).

Na treťom mieste vo frekventovanosti sa umiestnili priezviská motivované mlynárskym pôvodom predkov ich nositeľov. V tejto skupine priezvisk sú najpočetnejšie priezviská *Molnár* /-ová (6.221 / 6.506). Podstatne zriedkavejšie sú priezviská nemeckého pôvodu: *Müller* /-ová (463 / 467), *Müller* /-ová (417 / 475), *Miler* /-ová (13 / 18) a priezviská z latinského molitor ‚mlynár‘: *Molitor* /-ová (44 / 50), *Molitoris* /-ová (240 / 244). Slovenský lexikálny základ je v priezviskách *Mlynár* /-ová (469 / 501), *Minár* /-ová (554 / 541), *Mlynárik* /-ová (272 / 269), *Minárik* /-ová (143 / 144), *Minarovič* /-ová (431 / 443) a v iných.

S priezviskami motivovanými mlynárstvom (prípadne pekárstvom) môžu súvisieť aj priezviská *Otruba* / *Otrubová* (216 / 234), *Krúpa* / *Krúpová* (273 / 269), *Krupa* / *Krupová* (860 / 908), *Múčka* /-ová (583 / 642), *Buchta* / *Buchtová* (315 / 321), *Žemľa* /-ová (1 / 1), *Žemlička* / *Žemličková* (70 / 82), *Kleskeň* /-ová (67 / 78; kleskeň je podľa Bernolákovho Slowára z r. 1825 druh koláča ‚syrovník‘) a iné.

Výrazne je zastúpená v priezviskách na Slovensku i tkáčska profesia, a to v menách ako *Tkáč* /-ová (2.157 / 2.250), *Takáč* /-ová (2.455 / 2.522), *Takács* /-ová (2.094 / 2.080), *Drexler* /-ová (103 / 105), *Sutor* /-ová (3 / 3); toto priezvisko vychádza z latinského sutor ‚tkáč‘. Priezvisko *Sutoris*, známe z Kukučínovej novely *Mladé letá*, nie je toho času na Slovensku doložené.

Z hľadiska pomerne vysokej frekventovanosti hodno si povšimnúť priezviská súvisiace s mäsiarskou profesiou. Tá je najvýraznejšia v menách *Mészáros* /-ová (2.619 / 2.572), *Mesároš* /-ová (619 / 654), *Mészáros* /-ová (31 / 63). Maďarské slovo hentes ‚mäsiar‘ je doložené iba v pravopisne poslovenčenom priezvisku *Henteš* /-ová (2 / 2). Pomerne vysoká je aj frekvencia priezviska *Masár* /-ová (1.199 / 1.249), zriedkavejšie sú priezviská *Mesiar* /-ová (42 / 49), *Mesár* /-ová (33 / 39), *Mesiarik* /-ová (174 / 177), *Massár* /-ová (0 / 3), *Masárik* /-ová (12 / 17), *Masarik* /-ová (231 / 239) a iné. Pôvodom nemecké sú priezviská, ako *Fleischhacker* /-ová (61 / 62), *Fleischer* /-ová (58 / 52), *Fleischmann* /-ová (22 / 27). Pravopisne poslovenčené znenia, ako *Flajšer*, *Flajšman*, nie sú v evidencii obyvateľov Slovenskej republiky doložené.

Vzhľadom na priezvisko nášho prezidenta hodno si ešte všimnúť obuvnícku profesiu v priezviskách. Tá je v priezviskách, ako *Schuster* /-ová (147 / 163), *Šuster* /-ová (347 / 259), *Čižmár* /-ová (958 / 974), *Čižmárik* /-ová (265 / 282), *Švec* /-ová (2.343 / 2.466), *Varga* /-ová (10.747 / 11.060) a v iných. Priezvisko *Varga* je r. 2000 tretím najčastejším priezviskom na Slovensku.

Je zaujímavé, že pomerne vysokú frekvenciu má aj priezvisko *Lakatos* /-ová (1.220 / 1.148), *Lakatoš* /-ová (2.957 / 2.935). Štatistické údaje poukazujú na mimoriadne vysokú frekvenciu pravopisne slovakizovaného priezviska *Lakatoš*. Na rozdiel od vysoko-frekventovaného priezviska *Lakatoš/s* sa zámočnícke remeslo odzrkadlilo v priezviskách

so slovenským a nemeckým apelatívnym základom vo výrazne menšom rozsahu; porov. napríklad *Zámečník /-ová* (496 / 545), *Zámočník /-ová* (11 / 15), *Šlosiar /-ová* (31 / 28), *Šlosiarik /-ová* (12 / 20), *Schlösser /-ová* (149 / 160).

Kožušníci a spracovatelia kožušín sú medzi priezviskami zastúpení menami, ako *Kušnier /-ová* (275 / 282), *Grznár /-ová* (352 / 357), *Blanár /-ová* (306 / 336), *Blanárik /-ová* (147 / 135), *Kožuch /-ová* (262 / 264), *Kožušník /-ová* (7 / 10). Nárečové slová *kožuchár*, *kožuškár* sa nestali priezviskami.

Z iných priezvisk motivovaných remeslami sú časté aj priezviská *Pekár /-ová* (747 / 741), *Pekarovič /-ová* (227 / 246), *Pekárik /-ová* (87 / 75) a *Kuchár /-ová* (839 / 822), *Kuchárik /-ová* (253 / 277).

Je pozoruhodné, že medzi priezviskami vyskytujúcimi sa na Slovensku nie sú priezviská od slov *majster*, *tovariš*, *kominár* a iné. Máme však priezviská súvisiace s maďarským slovom *mester* ‚majster‘ i s nemeckým *Meister*, a to *Mester /-ová* (76 / 67), *Mešter /-ová* (128 / 122) i priezvisko *Mistrik /-ová* (254 / 298). Pomerne zriedkavé sú priezviská *Učeň / Učňová* (49 / 50) a *Učník /-ová* (77 / 80).

Hodno spomenúť i to, že medzi priezviskami motivovanými remeslami sa v pomerne značnom rozsahu zachovali aj názvy už zaniknutých výrobných činností. Ide o mená, ako *Sitár /-ová* (497 / 508), *Zábojník /-ová* (356 / 409), *Olejník /-ová* (527 / 479) a iné.

Štatistické údaje o frekvencii priezvisk motivovaných názvami remeselníkov poukazujú na to, že najpotrebnejšími remeselníkmi boli u nás kováči (a paralelne s nimi i kolári a kolesári) a mlynári. Z ďalších remeselníkov to boli zámočníci, krajčíri a obuvníci.

Priezviská motivované profesiou (i remeslom) predkov tvoria pomerne početnú skupinu slovenských priezvisk. Najvýrečnejšie o tom hovorí fakt, že r. 2000 sú medzi piatimi najfrekventovanejšími priezviskami na Slovensku (*Horváth*, *Kováč*, *Varga*, *Tóth*, *Nagy*) na druhom a treťom mieste priezviská motivované remeslami.

Zo štatistického prehľadu týchto slovenských priezvisk možno si utvoriť aj obraz o postupnej pravopisnej adaptácii a o frekvencii priezvisk neslovenského pôvodu; napríklad *Lakatos /-ová* (1.220 / 1.148), *Lakatoš /-ová* (2.957 / 2.935), *Asztalos /-ová* (120 / 103), *Astaloš /-ová* (111 / 109), i o väčšej variabilnosti slovenských priezvisk oproti priezviskám maďarského a nemeckého pôvodu; porov. napríklad *Mlynár*, *Mlynárik*, *Minár*, *Minárik*, *Minarovič* a *Molnár / Müller, Müller, Miler*.

Analyzované priezviská zároveň svedčia o mnohonárodnostnom charaktere bývalého Uhorska, o kontaktoch domáceho slovenského obyvateľstva s nemeckými kolonistami, s chorvátskymi prisťahovalcami i s maďarským obyvateľstvom, ako aj o vplyve latinčiny na znenie niektorých priezvisk.

LITERATÚRA

- BERNOLÁK, A.: Slowár slowenský, česko-laťinsko-ňemecko-uherský. I. diel, 1. vyd. Budae 1825.
- BLANÁR, V.: Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomeštných mien v Maďarsku. 1. vyd. Bratislava 1950.
- BLANÁR, V.: Vlastné mená v Historickom slovníku slovenského jazyka. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 16. A. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 75 – 82.
- BLANÁR, V.: K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav. (Teoretické východiská.) In: Třetí zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Libicích u Prahy 14. – 17. 9.1966. Sborník referátů a příspěvků. Red. J. Svoboda – L. Nezbedová. (Zvláštní příloha Zpravodaje Místopisné komise ČSAV, 6, 1966.) Praha, Místopisná komise ČSAV 1967, s. 21 – 38.
- BLANÁR, V.: Morfematická stavba písmena a priezviska. In: Jazykovedné štúdie. II. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 313 – 320.
- BLANÁR, V.: Gesellschaftliche Aspekte der Personennamen. In: Beiträge zur Theorie und Geschichte der Eigennamen. (Materialien der namenkundlichen Arbeitstagung „Name, Geschichte, kulturelles Erbe“, Karl-Marx-Universität Leipzig 23. – 24. 10. 1974. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR 1976, s. 129 – 134.
- BLANÁR, V.: Personennamen und Sprachgemeinschaft. In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978a, s. 223 – 229.
- BLANÁR, V.: Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 1. Designácia osobného mena. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. (Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica. Séria spoločenskovedná. Slovenský jazyk. Onomastika.) Red. M. Majtán. Bratislava 1978b (spoluautor J. Matejčík).
- BLANÁR, V.: Apelatívna a propriálna sémantika. Jazykovedný časopis, 31, 1980a, s. 3 – 12, rus. res. s. 12, nem. res. s. 13.
- BLANÁR, V.: Spoločenské fungovanie osobného mena. In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia (Zemplínska šírava 20. – 24. septembra 1976). Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980b, s. 201 – 208.
- BLANÁR, V.: Vlastné mená v lexikografickom spracovaní. In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica – Dedinky 2. – 6. júna 1980. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica – Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici, Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983a, s. 7 – 16.
- BLANÁR, V.: Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 2. Distribúcia obsahových modelov. (Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica.) 1. vyd. Martin 1983b (spoluautor J. Matejčík).
- BLANÁR, V.: Die Semantik der Propria. Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), 26, 1985, s. 72 – 82.
- BLANÁR, V.: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.). Bratislava 1996.
- HABOVŠTIAK, A.: Atlas slovenského jazyka. 4.1. vyd. Lexika časť prvá: mapy. Časť druhá: Úvod – komentáre – dotazník – indexy. Bratislava 1984.
- Historický slovník slovenského jazyka 1. vyd., zv. I. Red. M. Majtán. Bratislava 1991; zv. 3, Bratislava 1994.
- Slovník slovenského jazyka. 1. vyd., zv. 1. A – K. Red. Š. Peciar. Bratislava 1959.
- Slovník slovenských nářečí. I. A – K. 1. vyd. Red. I. Ripka. Bratislava 1994.

Бланар и другие фамилии, мотивированные ремеслами

Катарина Габовштьякова

В статье автор анализирует значения апеллятива *бланар* в словацких диалектах в долитературный период, а также в современном языке. Выяснилось, что это слово наиболее частотное и распространенное в значении 'меховщик'; в значении 'человек, вставляющий стекла, стекольщик' оно употребляется только в восточно-словацких диалектах.

Автор далее интерпретирует частотность других современных словацких фамилий (также с венгерской, немецкой, латинской или другой лексической основой), на основании данных Реестра жителей Словацкой Республики в 2000 г. и делает вывод, что самыми частотными являются фамилии, мотивированные кузнечным ремеслом. Заслуживающим внимания является также вывод, что в число пяти самых частотных фамилий в Словакии в 2000 г. (1. Horvát/h/, 2. Kováč, 3. Varga, 4. Tót/h/, 5. Nagy) вошли две фамилии (2,3), мотивированные ремеслами.

С точки зрения статистики словацких фамилий можно создать себе представление о постепенной орфографической адаптации и о частотности фамилий неславянского происхождения.

Анализируемые фамилии одновременно свидетельствует о многонациональном характере бывшей Венгрии, о контактах местного словацкого населения с немецкими колонистами, с хорватскими иммигрантами, с венгерским населением, а также о влиянии латинского языка на произношение некоторых фамилий.

IGOR NĚMEC*

Rekonstrukce lexikálního významu a jeho popis v Staročeském slovníku

NĚMEC, I.: Reconstruction of Lexical Meaning and its Description in the Old Czech Dictionary. *Slavica Slovaca*, 35, No. 2, pp. 115 – 123. (Bratislava)

On the basis of Old Czech vocabulary, the author presents his conception of lexicological reconstruction and lexicographical description of lexical units in an incompletely documented language. The relevant semantic components („semes”) of a given lexical unit are identified primarily through comparison with more completely attested units across all relevant lexical categories („lexical subsystems”), which are defined both formally and semantically. The unit under investigation belongs to individual categories by virtue of carrying specific integrative features of those categories.

Linguistics. Lexical unit. Semantic components. Formal-semantic categories.

1. Chceme-li lexikologicky analyzovat a lexikograficky popsat význam základní znakové lexikální jednotky (*zkracuji* LJ) v neúplně doloženém jazyce, musíme maximum informací pro vyčlenění jejich relevantních sémantických komponentů (sémů nebo jejich skupin) a pro poznání jejich struktury v ní vytěžit ze systémových vztahů k jiným – často i lépe doloženým – LJ, s nimiž je seskupena na základě společných rysů. **Členění lexikálního významu** předpokládá existenci lexikální jednotky v jistém lexikálně sémantickém seskupení (Blanár, 1984, s. 49). Zkoumáme tedy její význam v rámci jednotlivých skupin, tříd či subsystémů, při čemž v každém takovém seskupení (nebo aspoň v jeho reprezentativním výseku) průkazně zjistíme, který sémantický komponent mají jeho LJ se zkoumanou LJ společný (integrační) a který od ní odlišný (diferenční). Jde nám přitom o to, jak je uspořádán soubor takových komponentů společných s jednotkami v jednotlivých lexikálních subsystémech, který tvoří jádro významu (strukturní význam) zkoumané LJ a který může být při pojímání integračního sémantického komponentu těchto subsystémů jako jejich obecného významu (srov. *Mluvnice*, 1986, s. 14) vysvětlován jako průnik obecných významů jednotlivých subsystémů, ke kterým ta LJ patří (Němec, 1995, s. 187 – 188).

2. Na čem tedy závisí uspořádání **struktury sémů** ve významu LJ? Podle našeho názoru na postavení příslušných „významotvorných” subsystémů na ose centrum – periferie v hierarchickém lexikálním systému jazyka. Protože centrálnější jazykový jev je

* PhDr. Igor Němec, DrSc., Řezáčkovo nám. 2, Praha 2, 170 00 Česká republika.

** Tento článek vznikl v rámci grantového projektu č. 405/99/0540 Elektronizace postupů diachronní lexikografie, podporovaného GA ČR.

v jazyce zakotven větším počtem klasifikačních rysů a vztahů (Němec, 1971, s. 206; Blanár, 1984, s. 51), je zřejmě ve struktuře lexikálního významu centrálnější sém společný seskupení lexikálních jednotek, které se vyznačují také společným rysem formálním a zároveň větším počtem, takže tvoří subsystém s větším stupněm zahrnující abstrakce. I když formální charakteristiky dílčích lexikálních systémů postihují obsahově-sémantické a syntaktickofunkční diference jenom neúplně a pouze část LJ víceméně explicitně manifestuje význam svou formou (Filipec, 1985, s. 85), považujeme za objektivní rekonstruovat a lexikograficky popsat jejich sémickou strukturu především na základě těch sémů, které jsou v jejich kategoriích – subsystémech zvýrazněny příslušným společným znakem formálním, a to podle míry jejich formálního zvýraznění a podle míry zahrnující abstrakce (srov. Blanár, 1984, s. 31).

2.1. Nejobecnější a nejabstraktnější z hlediska lexikální hyponymie je *sém slovnědruhový*, který spolu s příslušnými formálními rysy morfologickými a syntaktickými zařazuje zkoumanou LJ do nejabstraktnějšího formálně-významového subsystému, mezi LJ téhož slovního druhu. V stč. jazyce můžeme u základních slovních druhů považovat za takové kategoriální sémy tyto obecné významy: [substance] nebo [samostatně pojatý fakt skutečnosti] u substantiv, [příznak probíhající v čase] nebo stručněji [děj] u sloves, [příznak neprobíhající v čase] u adjektiv, [příznak příznaku] u adverbii (srov. Komárek, 1974, s. 39; Mluvnice, 1986, s. 16). Ke kategoriálním sémům nezakladních slovních druhů řadíme obecnější významové rysy návstavbových slovních druhů se specifickým paradigmatem tvarů odchylným od příslušných základních, tj. především [číselné množství] nebo [počet] u základních číslovek nebo [zástupnost účastníků komunikace] u osobních zájmen, dále pak [obsah vědomí těsně spjatý s danou představou] nebo úsporněji [mentální hnutí] u citoslovcí, [vztah mezi příznaky a nepříznaky] (zejména mezi denotáty slovesa a jména) u předložek, [základní myšlenkové postupy – vztahy] u spojek a [postoj mluvčího ke skutečnosti nebo k sdělení] u částic (srov. Pauliny, 1958, s. 23; Mluvnice, 1986, s. 214; SSČ, 1994, s. 643). K chápání sému jako metajazykového distinktivního prvku, který vystihuje také členství LJ v dané funkční třídě, viz níže 2.2.2 a 2.3. Identifikovat slovnědruhový sém zkoumané LJ je první úkol rekonstrukce jejího významu a informace o něm je také prvním lexikografickým údajem uváděným hned za její reprezentativní podobou v záhlaví hesla. Tak např. chceme-li popsat význam stč. číslovky *pět*, teprve srovnání s různými LJ téhož slovního druhu nás upozorní na jejich neojediněle doložené užití dnes neobvyklé tvaroslovně (*pěťú pramenóv kvísti*) nebo syntakticky (na *tu pět tisícóv, třetí devět svědkóv, vol všicknu deset*), které charakterizuje substantiva ženského vzoru *kost*. To prokazuje u stč. LJ *pět* vedle číslovkové platnosti ještě také archaický slovnědruhový sém substantivní [substance] a zdůvodňuje to v StčS vystižení jejího významu nč. substasntivními ekvivalenty ‘pětice’ a ‘pětka’ (Němec, 1968, s. 21); je to i zdůvodněním heslového záhlaví „*pět*, -i num., arch. subst. f.“. Archaickou sémantickou strukturu zde tedy tvoří slovnědruhový sém [substance]

specifikovaný konkrétnějším tvaroslovným sémem generickým [počet] a jeho diferenčním sémem druhovým, slovněčleďovým [počet 5].

Dotvoření specifického paradigmatu tvarů (casus generalis) v substantivním subsystému s integračním sémem počtu a přehodnocení tohoto specifikačního sému tvaroslovného v sém slovnědruhový dovršilo vznik nového slovního druhu – základních číslovek – ze substantiv. Výrazy s významem počtu, které si takovou specifickou tvaroslovnou formu nevytvořily, StčS nezpracovává jako číslovky. LJ tzv. nastavbových slovních druhů bez specifické tvaroslovné formy slovnědruhové se zde uvádějí pod záhlavím příslušných slovních druhů základních: *pátý* adj., *nemnoho*, -a m., *otkud* adv., ale *několiko*, -a num. (s jedním nepřímým pádem na -a).

2.2. Jako druhému je třeba věnovat pozornost nejvyššímu sému specifikačnímu, který specifikuje – zejména přímo – slovní druh zkoumané jednotky. Nazýváme jej **sém třídní** nebo **klasém** (i když pro podřazené sémy nižší abstrakce může mít platnost sému rodového). Na jeho úrovni je ovšem třeba již rozlišovat takové sémy projevující se tvaroslovně (tvaroslovné, 2.2.1.) a sémy bez tvaroslovné manifestace (klasémy netvaroslovné, 2.2.2).

2.2.1. Jako významová složka jistých tvarů nebo souborů tvarů se uplatňují **sémy tvaroslovné**, které (A) jsou nositeli lexikálně významových rozdílů, anebo (B) rozlišují gramatické významy celých souborů tvarů daného slovního druhu, z nichž ale zkoumaná LJ tvoří jen soubor některý, takže je tím jeho význam vyčleněn jako distinktivní sém: ona LJ se jím liší od příslušných jednotek s úplným paradigmatem tvarů i významů jako jednotka významově neúplná s neúplnou, anomální formou (srov. Čermák, 1995, s. 99), která onen distinktivní sém zvyrazňuje. V stč. jazyce jde především o následující tvaroslovné sémy. Ad A: u substantiv muž. rodu je to [ne/životnost] a [ne/osoba], u substantiv životných [muž / žena], u sloves [ne/současnost s komunikací] a u adjektiv [ne/stupňovatelnost]. Ad B: u substantiv [jednost / dvojnost / množnost], u sloves [ne/totožnost subjektu s komunikantem], [ne/totožnost agentu s podmětem], [ne/dovršení]. I když jde o sémantické rysy vlastní kategoriím gramatickým, považujeme je za lexikálně relevantní, protože se na konstituování lexikálního významu podílí i vztah k jiným jednotkám jazykového systému, nejen k lexikálním (viz Principy, 1968, s. 23; srov. např. k stč. vyjadřování kategorie bytosti Němec, 1968, s. 47n., a také „klasémy” jako [životnost], [lidskost] a [ne/přechodnost] u Filipce, 1985, s. 151). LJ s tvaroslovnými sémy typu A zpracovává StčS v samostatných heslových statích; ve zstručnění srov. např. stč. substantiva *potomek*, -mka m. (se sémickou specifikací [substance] Ě [osoba] Ě [muž] ® ‘potomek’, ‘nástupce’) a *potomek*, -mka/-mku m. (se specifikací [substance] Ě [neosoba] Ě [neživotnost] ® ‘zadní strana’), kde odchylná sémantická specifikace ukazuje na různé genus proximum těch LJ. U typu B je pak třeba postihnout tvaroslovný sém omezený jen na dílčí soubor tvarů příslušné kategorie, tj. – zstručněně – např. u slovesa *požitčiti/požitčeti* omezený proti významovým jednotkám vidově párovým (jako sub ‘dát/dávat k užívání’ se specifikací [děj] Ě [dovršení i nedovršení]), na perfektiva tantum (jako sub 3 pf. ‘přenechat’s vidovou specifikací [děj] Ě [dovršení]) a na imperfektiva tantum (jako sub 9 ipf. ‘připisovat, uznávat za vlastní někomu’ s vidovou

specifikací [děj] Ě [nedovršení]); o sémích diferencujících sémantické komponenty na složku differentia specifica viz níže (zvl. 2.3). Toto rozčlenění tedy StčS signalizuje rozřazením příslušných LJ do zvláštních významových odstavců. Jde-li však o složitější polysémii, tutéž lexikografickou úlohu plní také rozvětvení hesla na polysémní oddíly typu *propásti / propadati* I. sloveso bez přímého předmětu (s tvaroslovnou a valenční specifikací [děj] Ě [nepřechodnost] nebo [totožnost agentu s podmětem]) a II. sloveso s přímým předmětem (se specifikací [děj] Ě [přechodnost] nebo [totožnost i netotožnost agentu s podmětem]).

2.2.2. Oba lexikografické způsoby vystižení sémické specifikace se uplatňují zejména u slov neohebných, kde není sém slovnědruhový specifikován sémem tvaroslovným. **Klasém netvaroslovný** má své vyjádření především v oblasti spojitelnosti nebo má oporu ve struktuře běžných jazykových kategorií na základě frekventovaných distinktivních rysů. Srovnajme v StčS následující příklady. Citoslovce *nali* má specifikován slovnědruhový sém [mentální hnutí] klasémy [vůle] a [emoce] naznačenými spojitelností: 1. upozorn. ‘hle, a hle’, 2. nálad. [po slovesech domnívání] ‘a vida’. Podobně se v záhlavích významových odstavců polysémní partikule *ovšem* rozlišují LJ s klasémy [apel], [hodnocení] aj., jež jsou objektivizovány obecnějšími jazykovými kategoriemi: rozlišuje se tak částicová funkce apelová dotvrzovací, hodnotící zdůrazňovací, hodnotící jistotní apod. Také adverbium *právě* se složitější polysémií má slovnědruhový sém [příznak příznaku] specifikován obecnějšími jazykovými sémantickými komponenty typů [určení prostoro- / časové / způsobové], ale takto specifikované LJ jsou zde zpracovávány v oddílech heslové stati značených římskou číslicí pod příslušným klasémovým záhlavím, podobně jako předložky.

2.3. Předložky jsou právě příkladem toho, že i společný sém třídní (klasém) může být sám specifikován dalším sémem klasifikačním, a to zejména **sémem rodovým** (generickým), který se diferencuje na sémy druhové. Předložka – např. *na* v stč. větě *vstúpil na zed* – funguje pouze ve spojení s pádem jména jako určení děje nebo vlastnosti, tj. jako výraz pro [příznak příznaku]: toto určení je specifikováno klasémem příslušného pádu, tedy zde sémem akuzativu [zahrnutí dějem] nebo [zásah] (srov. Komárek 1974, s. 71; Mluvnice, 1986, s. 200), a ten pak dále sémem rodovým [místo] nebo [prostor] apod., který se diferencuje komponenty valenčními jako [zacílený pohyb] u spojitelného slovesa a [cíl] u spojitelného jména. Takovou sémickou hierarchii je třeba lexikograficky postihnout. Uveďme příklad ze StčS.

Na I. s akuzativem: A. určení prostorové I. [u sloves pohybu směřujícího nebo dospívajícího k cíli] ‘na něco, na někoho; vyjadřuje jako cíl děje povrch nebo horní část něčeho nebo někoho’... 5. [u výrazů nezacíleného děje, stavu nebo vlastnosti] ‘na něčem; vytčením směru vyjadřuje místo, kde se něco děje, nachází apod.’; [o směrovém ukazateli množném nebo lineárním] ‘po něčem’... B. určení časové... 4. [u výrazů nastoupení děje nebo stavu] ‘na něco; vyjadřuje časový úsek, na který je určeno trvání něčeho’. Jak patrně, na úrovni konkrétnějších diferenčních sémů se uplatňují u předložek binární protiklady jako [povrch / vniřek], [ne/lineárnost], [ne/signalizace neosoby] (*na něco* i *na někoho* / *jen na něco*) apod.; srov. Komárek, 1974,

s.71n. – Rodový sém je nutné postihnout zejména pro rekonstrukci struktury lexikálního významu, protože sám nebo se sémy nadřazenými konstituuje její genus proximum, k čemuž podřazený diferenční sém druhový tvoří komponent differentia specifica. Sám funguje u spojek typu *a*, kde má jejich slovnědruhový sém [základní myšlenkové postupy – vztahy] diferencovaný klasémy specifikacemi (u *a* je to [přirazování]) charakter sému rodového; není tedy nutno přiřazovat spojce *a* pouze jeden sém (viz Filipec, 1985, s. 67). Podstatný podíl na strukturaci lexikálního významu však mají rodové sémy slovtvorné (2.3.1) a valenční (2.3.2).

2.3.1. U slovtvorně motivované LJ nelze přehlédnout sémy, které se sebou nese její lexikální morfém slovněčleďový nebo její formant. Pro identifikaci takových *sémů slovtvorných* je nezbytné prozkoumat příslušnou slovní čleď a slovtvornou kategorii s týmž formantem. Např. u stč. deverbativa *věřící* ukazují na příponový sém [způsoblost být objektem děje] kromě lat. ekvivalentu *credibilis* významově souřadná adjektiva s týmž příponovým formantem *vidící* ‘visibilis’, *makající* ‘palpabilis’ apod. Podobně při výkladu významu slovesa *překonati* (*mnoho práce* ChelčPař 189b) můžeme sice do kontextu dosadit nč. ekvivalent *vykonat*, ale musíme si položit otázku, proč zde již stč. autor neužil totéž běžné sloveso *vykonati*, nýbrž synonymum se specifickou předponou *pře-*. Jen studium sloves s tímto formantem nám dá přesnější odpověď: stejnoformantová slovesa *přčísti* ‘od začátku do konce pročíst’, *přčistiti* ‘důkladně, docela pročistit’, *přehleděti* ‘zevrubně prohlédnout’ aj. mají stejnou funkci předpony vyjadřovat úplnou míru příslušného děje. Proto právem rekonstruujeme i u slovesa *překonati* rodový sém [v úplném rozsahu], který tu spolu s tvaroslovným klasémem vidovým [dovršení] a pádovým valenčním [zásah] specifikuje nadřazený sém slovnědruhový [děj] a je specifikován diferenčním sémem slovněčleďovým [činit, uskutečnovat]; to vše lze vystihnout překladovými ekvivalenty a přesnějším popisem takto: *překonati* co ‘vykonat, provést, v plném rozsahu uskutečnit’. Rekonstrukce sému [v úplném rozsahu] má přitom oporu ve variantě *přelámati* (v mladším textu AktaBratr 1,333b), která velkou míru namáhavé činnosti vyjadřuje expresivní nadsázkou. Jak patrně, generický sém, „který z hlediska větších sémantických zoskupení představuje společný sémantický prienik (archisému), tvoří sémantické jadro danej lexikálnej jednotky i lexikálno-sémantickéj paradigmy” (Blanár, 1985, s. 169). Dodejme, že jde v naprosté převaze o průnik kategorií formálně-sémantických, takže většina slovtvorně motivovaných LJ manifestuje svůj význam explicitně svou formou. Průnikem těchto významových kategorií (včetně slovnědruhové) je pak dán strukturní význam slovtvorný (schéma viz u Němce, 1995, s. 188), v jehož struktuře je sém rodový centrální: společně se svými sémy nadřazenými tvoří genus proximum, specifikované diferenčním sémem slovněčleďovým u lexikálních jednotek téhož slovtvorného typu (tj. v platnosti differentia specifica).

Význam slovtvorný bývá nezdědka již ekvivalentní s lexikálním (Němec, 1968, s. 21; Dokulil, 1978, s. 244n.), zejména když se na jeho struktuře podílí více kategoriálních sémů od slovnědruhového po slovtvorný rodový a slovněčleďový druhový (např. stč. *naučitel* má sémickou specifikaci [substance] Ě [osoba] Ě [činitel] Ě [učit] ³ ‘kdo (na)učí, učitel’). StČS na oba důležité sémy slovtvorné upozorňuje speciálními odkazy:

na slovněčleďový na konci záhlaví hesla, na formantový v případě potřeby odkazem za významovým odstavcem.

2.3.2. I rodový sém – podobně jako klasém (viz *propásti / propadati* 2.2.1 a *nali* 2.2.2) – má své formální zvýraznění ve valenční spojitelnosti. Mluvíme o formálním „zvýraznění“ nebo „naznačení“ sému valencí, protože také o ní platí, že i užším souborem svých znakových komponentů reprezentuje širší soubor sémů – včetně implikovaných z kontextu (Filipec, 1985, s. 85). Jako např. stč. subst. *obnož* je sémanticky strukturováno specifikací nadřazených sémů [substance] Ě [neosoba] sémy slovtvornými – rodovým formantovým [kolem dokola] a druhovým slovněčleďovým [noha] – na významy 1. ‘pouto obepínající nohu’ (s implicitním sémem či subsémem [pouto]) a 2. ‘ostruhovitý výrůstek na noze’ (s implicitním sémem [ostruha], viz StčS s.v., tak také sémantickou strukturu stč. slovesa *naditi* utváří specifikace nadřazených sémů [děj] Ě [nedovršení] rodovými pravovalenčními sémantickými komponenty spojitelných jmen v akuzativu [zásah] Ě [neosoba] Ě [kov] a v instrumentálu [prostředek] Ě [kov] specifikovanými druhovým sémem slovněčleďovým [navarování]; to vše zdůvodňuje takovou definici významu slovesa *naditi* v StčS: *co [kovového] čím ‘spravovat nebo zpevňovat navarováním něčeho (nového železa)’*. Valenční komponent [něco kovového] nebo [něco z kovu] zde ale není pouze implicitní kontextový, nýbrž konstitují jej sémy [neosoba], [neživotnost] a [kov], jež jsou **sémy valenční** v tom smyslu, že každý z nich je společný slovesu a s ním spojitelnému jménu; zejména to platí o takovém společném sémě (jako [kov]), který je obsažen v dílčím významovém komponentu slovesa ([navarování]) a shoduje se s archisémem kategorie spojitelných jmen ([kov] jako integrující sém substantiv *železo pluzné, pluh* apod.), srov. Filipec, 1985, s. 68; Němec, 1992, s. 51. U sloves, která již dnešní čeština nezná, je nutné generický sém valenční pečlivě zjišťovat sémantickou analýzou takového lexikálního obsazení příslušné valenční pozice a specifikační sém slovněčleďový (jako [navarování]) identifikovat srovnáním se slovan. rezponzemi (např. s ukr. *nadyty*) a se stč. odvozeninami (jako *snaditi* apod.). Na obojí StčS upozorňuje odkazem.

Je ovšem třeba také upozornit na valenční sém nejen u sloves. Takový sém je relevantní např. u stč. substantiva *pamětník*, které svým slovtvorným základem vyjadřuje sémantický komponent [uchovávání ve vědomí něčeho dávného], jehož sém [minulost] je vlastní i spojitelným jménům v genitivu (*věci dávných pamětník*) nebo spojitelným větám přívlastkovým s dějem pouze v minulém čase. – Připomeňme také, že valencí se zvýrazňují nejen sémy rodové a klasémy, ale i specifikační sémy druhové. Tak např. stč. *projiti / procházěti* utváří svou sémantickou strukturu specifikací sémů, v níž se na valenční sémy druhové diferencuje valenční sém rodový [z jedné strany na druhou], který je vlastní slovesu, totiž jeho předponě *pro-*, i jeho prostorovému určení, valenčnímu členu *skrzě co, čím* apod.

2.4. Vedle druhového sému valenčního se v sémantické struktuře slova ovšem výrazně uplatňuje druhový sém slovněčleďový: většina stč. LJ je slovtvorně motivovaná a jejich sém rodový, společný jednotkám téhož slovtvorného typu s týmž formantem, se diferencuje na sémy druhové dané příslušností jednotek téhož typu k různým slov-

ním čeledím (viz *překonati* a *naučitel* sub 2.3.1). **Druhové sémy** obou druhů patří především k nejnižší, nejméně abstraktní úrovni sémického členění; jejich postižením se dovršuje rekonstrukce významu LJ. To se sebou přináší specifické problémy. Upozorníme aspoň na dva nejzávažnější. Druhový valenční sém zkoumané lexikální jednotky (např. u *požitčiti/požitčovati něco* sém [obnos]), totožný se společným sémem lexikálních jednotek (*peniezi, kopa grošov, šiliňk* apod.), které obsazují pozici jejího valenčního členu (akuzativního doplnění) v rozsahu svého archisémému ([obnos]), je zvýrazňován nejen každou z nich, ale i jejich absencí, elipsou onoho obligatorního valenčního členu (tj. užitím typu *spravedlivý požičije* ‘půjčuje nebo je ochoten půjčit nějaký obnos’). Takové nulové doplnění zkoumané LJ v platnosti doplnění neurčitě-všeobecného (všeobecného předmětu, všeobecného určení apod.) je třeba odlišovat od elipsy kontextové i od morfematically shodné jednotky bez obligatorního doplnění (srov. *požitčiti* StČS s.v. a Principy, 1968, s. 26). Hlavní problém identifikace sému slovněčeled'ového pak vidíme v tom, že na své nejvyšší úrovni konkrétnosti v nedostatečně doloženém jazyce nebývá dost průhledný z hlediska systémových interně jazykových vztahů. Tak např. u stč. slovesa doloženého pouze slovníkovým dokladem *překrásniti effulcire* (SlovOstřS 132) má rekonstrukce jeho sémické struktury několik nejasných míst: sém slovního druhu slovesa [děj] Ě sém pf. vidu [dovršení] Ě sém akuzativu ? [zásah] (specifikovaný sémem neosobovosti ? a sémem slovního druhu adjektiva [příznak neprobíhající v čase]) Ě sém formantu *přě-* [plná míra děje] Ě sém slovní čeledi *krásný* [?]. Zatímco sém pf. vidu zde odpovídá prefixaci *přě+krásniti*, a nikoli suffixaci *překrásn+iti*, a také sémy nedoloženého akuzativu i jeho neosobovosti lze zdůvodnit interními vztahy např. k slovesu *okrásniti něco*, sém slovněčeled'ový tu není systémově vyčleňován ani jako [světlý], ani jako [krásný]. Pouze externí vztah k lat. *effulcire = plene fulgere* (DiefGlos 196) naznačuje, že šlo o předponově-příponovou odvozeninu adjektiva *krásný* ‘světlý, zářící’; přitom nelze vyloučit ani metaforický posun na ‘skvělý’. Proto StČS vykládá sloveso *překrásniti* takto: *překrásniti* pf. co ‘v plné míře učinit jasným, zářícím (nebo skvělým ?)’. Neboť součástí rekonstrukce je i vytčení nejasností.

3. **Shrnutí.** – Rekonstrukce a lexikografický popis významu základních formálně-významových lexikálních jednotek neúplně doloženého jazyka vyžaduje postup, který umožňuje vytěžit maximum informací o jejich významové struktuře studiem především formálně-významových subsystémů (uspořádaných kategorií), do nichž zkoumaná jednotka patří. Na příkladech bylo ukázáno, že podstatou takového postupu je získávání přesnějších údajů o sémantických komponentech zkoumané jednotky srovnáváním s jinými, zejména lépe doloženými jednotkami téhož subsystému, které s ní mají společný znakový komponent – společný sém manifestovaný shodnou výrazovou složkou. Sémická struktura lexikální jednotky se tak vyjevuje jako hierarchicky uspořádaný soubor integračních sémů jednotek, které s ní tvoří ony subsystémy – kategorie, a to od nejabstraktnějšího sému slovnědruhového (2.1) přes jeho klasémy

(2.2) a generické sémy nižší abstrakce (2.3) až po nejkonkrétnější diferenční sémy valenční a slovněčleďové (2.4). V platnosti specifikačních sémů zvláště vyšší abstrakce se vyčleňují také sémantické rysy či významy gramatických kategorií tvaroslovných (jako [neživotnost], [minulost] – 2.2.1) i významové komponenty dané členstvím lexikální jednotky ve funkční třídě, zejména jde-li o jednotku neohebnou (viz např. [prostor], [emoce] apod. – 2.2.2); např. valenční sém [minulost] může být vyjádřen jak genitivním přívlaskem omezeným na jména s tímto společným sémem, tak vedlejší větou přívlaskovou s predikátem omezeným na tvary préterita (2.3.2). Náležitou pozornost při rekonstrukci a lexikografickém popisu lexikálního významu je třeba věnovat jeho centrálnímu sému generickému, který v něm spolu s abstraktnějšími sémy nadřazenými konstituuje genus proximum a svým specifikačním sémantickým komponentem diferenčním složku differentia specifica. Neboť takové shodné sémy generické by měly především být vystiženy stejnou lexikografickou formou.

LITERATURA

- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava 1984.
- ČERMÁK, F.: Paradigmatika a syntagmatika slovníku: možnosti a výhledy. In: Čermák, F. – Blatná, R.: Manuál lexikografie. Jinočany 1995, s. 90 – 115.
- DOKULIL, M.: K otázce prediktability lexikálního významu slovtvorně motivovaného slova. Slovo a slovesnost 39, 1978, s. 244 – 251.
- FILÍPEK, J.: Lexikologie. In: Filípek, J. – Čermák, F.: Česká lexikologie. Praha 1985, s. 13 – 165.
- KOMÁREK, M.: Morfologie. Synsémantické slovní druhy. In: Vědecká synchronní mluvnice spisovné češtiny. Edice Českého komitétu slavistů. Praha 1974, §§ 8.0 – 8.2, 8.5 – 8.7.9.
- Mluvnice = Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví. Red. J. Petr. Praha 1986.
- NĚMEC, I.: Vývojové postupy české slovní zásoby. Praha 1968.
- NĚMEC, I.: On the Study of Lexical Subsystems of Language. In: Travaux linguistique de Prague 4, 1971, s. 205 – 216.
- NĚMEC, I.: Rekonstrukce lexikálního vývoje. Praha 1980.
- NĚMEC, I.: Vědecké a technické možnosti rozvoje české lexikografie. Slovo a slovesnost 53, 1992, s. 48 – 55.
- NĚMEC, I.: Diachronní lexikografie. In: Manuál lexikografie. Jinočany 1995, s. 182 – 210.
- PAULINY, E.: Systém v jazyku. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Praha 1958, s. 18 – 28.
- Principy = Principy Staročeského slovníku. In: Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk. Red. B. Havránek. Praha 1968, s. 16 – 49.
- SSČ = Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha 1994.
- StČS = Staročeský slovník. Praha 1968 – 1999n.

Rekonstruktion der lexikalischen Bedeutung und deren Beschreibung im Altschechischen Wörterbuch

Igor Němec

Die Rekonstruktion und lexikographische Beschreibung der Bedeutung der grundlegenden formal-semantischen lexikalischen Einheiten einer unvollständig belegten Sprache erfordert ein Verfahren, das ein Höchstmaß der Informationen über deren Bedeutungsstruktur, vor allem durch das Studium der formal-semantischen Teilsysteme (der geordneten Kategorien), zu denen die untersuchte Einheit gehört, zu gewinnen ermöglicht. Auf den Beispielen belegt der Autor, daß ein solches Verfahren auf Gewinnung genauere Angaben über semantische Komponente der untersuchten Einheit im Vergleich mit den anderen, vor allem besser belegten Einheiten desselben Teilsystems beruht, die mit ihr ein gemeinsames Zeichenkomponent – durch die identische Ausdruckskonstituente manifestiertes gemeinsames Sem – besitzen. Die semische Struktur der lexikalischen Einheit äußert sich demzufolge als ein hierarchisch organisierter Komplex von Integrationssemen der Einheiten, die mit ihr jene Teilsysteme-Kategorien bilden, und zwar von dem meist abstrakten wortartigen Sem (2.1) über dessen Klasseme (2.2) und generische Seme niedrigerer Abstraktionsebene (2.3) bis zu den meist konkreten differenzierenden Valenz- und Wortfamiliensemen (2.4). In Geltung der spezifizierenden Seme, besonders derjenigen von höherer Abstraktion, gliedern sich ebenfalls semantische Merkmale oder Bedeutungen der grammatischen morphologischen Kategorien (wie [Unbelebtheit], [Vergangenheit] – 2.2.1) sogar durch die Mitgliedschaft der lexikalischen Einheit in der Funktionsklasse, vor allem im Falle einer nicht flektierbaren Einheit (siehe z.B. [Raum], [Emotion] u.ä. – 2.2.2) gegebene Bedeutungskomponente aus; z.B. das Valenzsem [Vergangenheit] kann sowohl durch den auf die Namen mit diesem gemeinsamen Sem beschränkten attributiven Genitiv, als auch durch den Attributsatz mit dem auf die Präteritumsformen beschränkten Prädikat geäußert werden (2.3.2). Bei der Rekonstruktion und lexikographischer Beschreibung der lexikalischen Bedeutung ist es nötig, entsprechende Aufmerksamkeit dem generischen Zetralsem zu widmen, das darin gemeinsam mit den abstrakteren übergeordneten Semen das Genus proximum und mit dem spezifizierenden semantischen differenzierenden Komponent die Konstituente *Differentia specifica* konstituiert. Denn solche übereinstimmenden generischen Seme sollten vor allem in derselben lexikographischen Form erfaßt werden.

JOSEF FILIPEC*

K popisu lexika

FILIPEC, J.: On the Lexicon Description. *Slavica Slovaca*, 35, 2000, No. 2, pp. 124 – 127. (Bratislava)

The author looks into two main stages of the structural description of a lexical system – finding out the lexical-semantic invariants and partial systems construction. He focuses his attention to the issue of polysemy. He understands the series of synonyms as a partial semi-system.

Linguistics. Lexical system. Lexical value. Sememe. Seme. Variant and invariant. Partial semi-system. Semic analysis.

1. Strukturní popis jazyka, v našem případě lexikálního systému, má dvě hlavní etapy: zjištění invariant a konstrukci dílčích systémů.

Identifikaci invariant v lexiku se zabýval už Ferdinand de Saussure ve svém Kurzu obecné lingvistiky a rozlišil identitu jednotek (entit, znaků) materiální a hodnotovou, systémovou. Na základě jeho rozptýlených dílčích formulací jsem došel k této definici *lexikální hodnoty*: je to systémově orientovaná, strukturně a komunikativně vybavená lexikální jednotka, tj. monosémický lexém-sémém se svou oblastí kontextového a významového užití (Filipec, 2000, v tisku; 1998, s. 87n.).

Protože funkční lingvistika (V. Mathesius, 1929, s. 33) rozlišuje stanovisko posluchače a mluvčího, tedy postup sémaziologický (tj. od formy k významu) a postup onomaziologický (tj. od významu, popř. pojmu k formě), je třeba uznat za hodnotu i *sémém*, tj. strukturní význam (Filipec, 1985, s. 50; na základě jiného přístupu i Jakobson, 1985, s. 89n.). Ten je invarianta generující a identifikující dílčí významy (reference) výskytů lexémů v oblasti kontextového a významového užití. Zjišťování invariant je tedy identifikace uvedených dvou hodnot, lexikální a sémantické, jako invariantních systémových jednotek.

Metodou vnitrojazykové konfrontace jednotek, zakládající se na tolerované ekvivalenci, se rozlišují jednotky příznakové, neutrální.

Příznaky jsou významové, a to nociónální (*komputer* x *počítač*, *sněhobílý* x *bílý*), expresivní (*děvčátko* x *dívka*, *hrůzný* x *veliký*) a stylistické, a to primární (hovor. *malér* x *nešťestí*, *plácát* x *tleskat* a knižní: *meta* x *cíl*, *ruměný* x *červený*) a sekundární, využívající různých variet, a to prostorových (*dědina* kniž. a obl. mor. x *vesnice*), časových (*drahý* zast. x *dlouhý*, např. d. čas) a sociálních (*koule* x *nedostatečná*, *banán* x *gól*, *branka*).

* PhDr. Josef Filipec, CSc., Klířová 1920, 148 00 Praha 4, Česká republika.

2. Při porovnávání jednotek jde v podstatě o redukci příznakových synonym na bezpříznaková, tj. na dominanty synonymických řad, srov. např. Synonymický slovník slovenčiny (1995). Termín synonymická řada je tradiční, ale svou lineárností nevystihuje realitu. Případnější je termín *dílčí semisystém*, tj. strukturované seskupení jednotek významově identifikovatelných (zřídka identických významově a řídčeji i stylisticky) s dominantou potenciální synonymické řady. Tyto jednotky jsou charakterizovány jistou tolerancí, jistím rozptylem mezi plnou a částečnou ekvivalencí. V krajním případě jsou identifikovatelné tlakem kontextu i slova významově různá, situační ekvivalenty vztažené k jistému monosémickému lexému. Jde tedy o varianty téže systematické hodnoty lišící se jen relevantním významovým příznakem subsémem, v krajním případě i nočním sémem v kontextu neutralizovaném. Kdyby tomu tak nebylo, měla by slova povahu kohyponym, nikoli synonym. Synonymy jsou např. slova *židle*, *sedáčka* hovor., *taburet* zčásti, *legátka* nář., kdežto *židle*, *křeslo*, *kanape*, *lavice* jsou už druhy nábytku.

Jsou ovšem slova, která nemají synonyma a zase slova příznaková, k nimž není bezpříznakový ekvivalent, bezpříznaková dominanta. Záleží pak na jejich sociální, komunikativní potřebnosti a příslušnosti k centru nebo k periférii systému.

3. V souvislosti se vztahem invariant a variant není ještě stále obecně vyjasněna otázka *polysémie*. Proniklo však už i do obecného povědomí, že jednotlivé významy, sémémy strukturního polysémického lexému, jsou samostatné lexikální jednotky (lexie).

Tato skutečnost je zvláště důležitá pro syntaktiky, kteří pracují s výskyty, popř. obecnými typy, lexémů významově jednoznačných, nikoli s celým významovým spektrem lexémů, a zkoumají také valence jednotlivých lexémů-sémémů. Významová samostatnost jednotlivých sémémů je ovšem různá, protože se často vyvinuly sémantickou motivací přes přenesená užití, a to silně asociovaná (*cirkus*, *tlouci*) až s přerušenou souvislostí, zvláště u abstrakt (např. *jít* ‚konat chůzi‘ a *jít* ‚týkat se něčeho‘), takže někdy dochází až k homonymii (*pokoj* ‚místnost‘ x ‚klid‘).

Při posuzování polysémie musí být splněny dvě podmínky: za prvé musí být odlišné významy vyčleněny na základě relevantních opozičních sémů, získaných semiotickou analýzou jednotky v dílčím systému, a za druhé musí být vyčleněné sémémy určeny jako invariantní, bezpříznakové, nebo variantní (Filípec, 1998, s. 84; 1970, s. 272n.). Např. slovo *hřeben* má čtyři invariantní sémémy: ‚náčiní na česání vlasů‘; ‚náčiní na sklizení olistěných bobulovin‘ (např. borůvek); ‚výrůstek u některých živočichů‘; ‚výstupek na hraně dvou stýkajících se ploch‘. Oprávněnost prvního a třetího významu prokazuje i odvozenina *hřebínek*. Slovo *srdce* má šest sémémů, ve čtyřech z nich je knižní, a tedy variantní, a odkazuje na synonymní invarianty ‚cit, prsa, člověk‘ a ‚střed‘. Zvláště slova s expresivními významy se uvádějí na existující neutrální synonyma, např. expr.: *táhnout* 2. ‚namáhat se‘; *táhnout* 3. ‚konat (práci)‘.

Lexikografické zobrazení polysémie v polysémickém hesle je tedy sémantické propojení invariantních lexémů-sémémů s výchozím, maximálně motivujícím lexémem-sémémem.

4. Po vydělení systémových hodnot, monosémických invariant, lze přikročit k jejich *sémické analýze* a k jejich sdružování na základě integračních, tj. systémotvorných sémů; např. u slov *buk, dub, kaštan, vrba, lípa, jedle, jabloň* aj. je to integrační sém ‚strom‘. V další fázi lze diferencovat na základě sémů diferenčních. Ty mají tolik úrovní, kolik je třeba k jejich adekvátní hierarchické charakteristice sémémů a k vydělující významové specifikaci, např. ‚listnatost, jehličnatost, lesnost, zahradnost, plodovost‘ aj. Sémém jednotlivého slova je určen spojením sému solidárního a sémů diferenčních, specifikačních, různé podřízenosti, např.: *buk*: ‚strom‘./‚lesnost‘/./, ‚listnatost‘//./, ‚bukvice‘///.

Uvedené opozice nejsou absolutně disjunktí, protože jazykový systém má sice matematický a logický základ, ale má i jiné vrstvy, vrstvu povšechné empirické zkušenosti, vrstvu pragmatickou a vrstvu periferní, centripetální (neologizmy, determinologizované prvky aj.).

Při uvedené sémické analýze dochází k inventarizaci sémů více a méně frekventovaných, k vybudování metajazykového sémického inventáře, kterého lze využít i v počítačové formě.

LITERATURA

- FILIPEC, J.: K otázce invariantu a variant v lexikální sémantice. *Slavica Slovaca*, 5, 1970, s. 272 – 280.
FILIPEC, J.: Lexikologie. In: J. Filipec – F. Čermák: *Česká lexikologie*. Praha 1985.
FILIPEC, J.: Lexém-sémém, oblast užití a typy neurčitosti. *Slovo a slovesnost*, 59, 1998, s. 81 – 95.
FILIPEC, J.: K pojmu „valeur“ u F. de Saussura (přednáška, v tisku), 2000.
JAKOBSON, R.: Verbal communication. In: *Selected Writings*, 7, ed. S. Rudy. Berlin, New York, Amsterdam 1985, s. 25 – 34.
MATHESIUS, V.: *Funkční lingvistika*. Praha 1929, cit. Z klasického období pražské školy 1925 – 1945 (vyd. J. Vachek), Praha 1972, s. 27 – 59.
Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. Bratislava 1995.
DE SAUSSURE, F.: *Kurz obecné lingvistiky*. Přel. F. Čermák, komentář T. de Mauro a F. Čermák. Praha 1989.

К вопросу об описании лексики

Йосеф Филипец

При структурном описании лексической системы языка речь идет, с одной стороны, об определении инвариантов (имеется в виду идентификация лексической и семантической единиц), с другой стороны, о создании частичных систем. Автор интересуется прежде всего пока не совсем ясным вопросом полисемии слова. Отдельные значения (семемы) полисемической лексемы представляют собой самостоятельные лексические единицы (лексии). Оценивая полисемическую единицу, следует выделить отдельные значения на основании релевантных оппозиционных сем и выделившиеся семемы определить как инвариантные или варианты. Выделив моносемические варианты, можно приступить к анализу сем и их объединению на основании интеграционных сем. В процессе семического анализа создается семический инвентарь метаязыка, допускающий также его компьютерную обработку,

JÁN DORUĽA*

Výpožičky z maďarčiny v slovenčine

DORUĽA, J.: Borrowed Words from Hungarian found in Slovak. *Slavica Slovaca*, 35, 2000, No. 2, pp. 128 – 132. (Bratislava)

Hungarian official office procedures which were being formed from the turn of the 12th century also resulted in establishing the office practice of using Hungarian or Hungarianized forms of local names in official Latin documents as official local names even in those areas where there was no Hungarian settlements and where these „official” local names were never used in the local spoken language. These forms of local names in Latin documents are not evidence of the Hungarian character of an ethnic settlement but are only evidence of the mentioned official practice. Information on an ethnic character of a settlement of a particular area within Ugria need to be acquired by more complex linguistic-historical research.

Linguistics. Historical lexicology. Slovak-Hungarian language links.

Uhorské obdobie slovenských dejín sa rozmanitým spôsobom odrážalo v slovenskom jazyku. Medzi kontaktmi slovenčiny s inými jazykmi majú svoje významné miesto aj jazykové kontakty slovensko-maďarské. Tak ako všetky ostatné majú aj tieto kontakty svoje osobitosti a špecifiká. Už v r. 1961 píše B. Varsik, že „od rozhrania 12. a 13. stor. v uhorských listinách, či už kráľovských alebo vydaných cirkevnými inštitúciami, je už zjavná snaha používať maďarské formy miestnych názvov. Ba v týchto časoch často dostávajú maďarské názvy už aj také sídliská (dediny), kde od začiatku nebolo vôbec maďarské obyvateľstvo.”¹ Toto pomadžarčovanie slovenských miestnych názvov v latinských listinách vydávaných kráľovskou kanceláriou a hodnovernými miestami si možno vysvetliť len tak, že v najvyššej vládnucej vrstve nadobudla v tom čase prevahu zložka etnicky maďarská. Postupne sa tvorí uhorská kancelárska prax, vzniká akási norma, ktorá prikazuje: Do úradného latinského dokumentu patrí úradná, oficiálna podoba miestneho názvu, a tá je maďarská alebo maďarizovaná.

Je jasné, že takéto maďarské alebo maďarizované podoby miestnych názvov nie sú priamymi dokladmi, údajmi o etnicky maďarskom charaktere osídlenia, ale iba dokladmi o uhorskej kancelárskej praxi, ktorá nadobudla spomínaný charakter normy. Zreteľne to dokladajú písomnosti najmä od 16. storočia, keď pribúda veľké množstvo textov písaných po slovensky. Preukazné sú najmä tie písomnosti, ktoré obsahujú slovenskú aj

* Univ. prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc., Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

¹ VARSIK, B.: Význam výskumu osídlenia východného Slovenska pre otázku vzniku a rozvoja slovenskej národnosti. *Historický časopis*, 9, 1961, s. 433.

latinskú časť textu a pochádzajú od toho istého pisateľa. V takýchto písomnostiach si možno overiť dobre fungujúcu pravidelnosť podľa zaužívej uhorskej kancelárskej praxe, lebo v latinských častiach textu nachádzame maďarizovanú podobu miestneho názvu a v slovenskej časti živú slovenskú ľudovú podobu (*Bartfa/Bardijov, Eperies/Prešov, Falocza/Flaveč, Berzevicze/Brezovica* a pod.). Z tejto pravidelnosti sa vyčleňujú tie miestne názvy, ktoré nevykazujú takúto dvojitosť, ktoré existujú len v jednej podobe. Takéto názvy môžu byť dokladom prítomnosti maďarského etnického živlu v danej lokalite, dokladom spolunažívania slovenského a maďarského etnika (*Kelemeš, Gergelak, Šebeš, Komloša, Šoma* a pod.).²

V tejto uhorskej kancelárskej praxi možno však vidieť črtajúce sa začiatky duchovnej hungarizácie Uhorska, ktorá v konečnej svojej podobe vyústila do predstavy o supremácii Maďarov a maďarčiny, do plynulého, hoci falzifikovaného prechodu feudálneho pojmu *natio hungarica* do novodobého pojmu *magyar nemzet*, do pokusov stotožniť občiansky, štátnopolitický pojem obyvateľa Uhorska s pojmom novodobého maďarského národa s účelovo prispôbeným maďarizačným chápaním pojmu politického národa, z ktorého sa pomocou všetkých dostupných nátlakových prostriedkov má v konečnom výsledku stať maďarský etnický národ.

V línii tejto hungarizácie, spomínanej tu v súvislosti s uhorskou kancelárskou praxou, prebiehala aj hungarizácia slovenskej šľachty, ktorá sa celé stáročia zreteľne prejavovala ako etnicky slovenská súčasť feudálnej *natio hungarica*: Po príchode väčšieho počtu etnicky maďarskej šľachty na Slovensko po Moháči začína slovenská šľachta napodobňovať nielen jej životný štýl, ale postupne aj jazyk. Nastáva pomäďarčovanie mien a iné napodobňovanie jazyka v podobe výpožičiek a vpletaní maďarských slov do slovenčiny, čo sa postupne stáva stále častejším charakterizačným prvkom slovenského šľachtického, neskôr aj meštianskeho prostredia. Tu má svoje začiatky aj *lilekovanie, erdeganie* a niektoré iné výrazy, ako napríklad nadávky a kliatby maďarského pôvodu zaznamenané najmä v slovensky písaných súdnych protokoloch zo 17. – 18. storočia, v ktorých sú zápisy o sporoch slovenských zemanov nosiacich *mentieky* a *dolomány*.

Z tohto prostredia sa však dostávali do slovenčiny aj niektoré slová súvisiace s administratívno-správnym, stoličným usporiadaním Uhorska alebo so správou feudálnych panstiev, často doložené v slovenských písomnostiach 16. – 18. storočia. Sú to napr. slová *išpán, solgabiro* (judex nobilium), na vých. Slovensku *orsacký*, ďalej slovo *biršag/biršiak* a sloveso *biršagovať* vo význame ‚pokuta‘, ‚pokutovať‘. Popri nich sa, pravda, bežne a častejšie používali domáce výrazy *slúžny, slúžny dvorský/slúžnodvorský, pokuta, trest* alebo z nemčiny prevzaté slovo *štrof*. V slovenských písomnostiach vzniknutých v tomto prostredí nájdeme viaceré ďalšie slová maďarského pôvodu, ktoré sa ne-

² Pozri o tom bližšie v príspevku DORULA, J.: O miestnych menách v zápisoch zo 16. a 17. storočia z oblasti východného Slovenska. Jazykovedný časopis, 15, 1964, s. 154 – 176.

skôr celkom vytratil z slovenskej slovnej zásoby. Medzi také patria napr. slová *ileš*, *ilešný*, *urek/orek/írek/erek* alebo zriedkavejšie doložené slová *tarhaz* ‚sklad, miesto uloženia tovaru alebo cenností‘, *tárny voz* (nákladný), *hadnad/harnadz* či zriedkavé *fed’ver*, *talpaš*, *itekfogo* a niektoré ďalšie.³

Ďalším spoločenským prostredím, kde bol živý kontakt slovenčiny a maďarčiny, bolo slovensko-maďarské etnické pomedzie, kde významnú úlohu zohrávali mestá a mestečká so slovenským aj maďarským obyvateľstvom. V takomto prostredí sa do slovenských písomností dostávali aj také maďarské slová, ktoré sa nerozšírili za rámec tohto prostredia. Doklady máme z písomností zo Štítника, Jelšavy, Krupiny a niektorých ďalších miest a mestečiek, medzi ktoré patrí aj Prešov, kde ešte v 17. storočí bola časť obyvateľstva maďarská. V písomnostiach z týchto oblastí nájdeme výrazy, ako napr. *helypénz* (popri *jarmačný* alebo *trhový peniaz* či *trhovô*), *vašárbíro/vašárbir* (popri *trhový pán* alebo *trhový* i nemeckom *markšauer*) alebo citátové maďarské slová, ako napr. *sónek* (maď. *szőnyeg*), *fűstőlő*, *szüdelő*, *fölbövaló*, *nyakravaló*, *mentekettő* a niektoré iné. Z východného Slovenska je dobre doložené slovo *varoš* ‚mestečko, oppidum‘ i príd. meno *varošský*, ďalej slovo *jalč* ‚tesár‘ známe aj v podobe *alčí*, pomerne rozšírené bolo aj slovo *chitvaný/hitvaný* a niektoré iné,⁴ ktoré sa rozšírili aj za oblasť bezprostredných etnických kontaktov. Medzi také patria slová ako *išpán*, *urek* s variantmi *orek*, *erek*, *írek* a s ďalšími od nich utvorenými podstatnými a prídavnými menami.⁵

Dôkladnejší výskum ukázal, že niektoré slová, ktorým sa pripisoval maďarský pôvod, sú domáceho, slovenského pôvodu (napr. *chotár*; *sihot*), niektoré sú spätné prevzatia v maďarizovanej podobe (*išpán*, *kuruc*). Ukázalo sa tiež, že nie sú odborné pod-

³ Pozri o tom bližšie v našich príspevkoch: O maďarčine na Slovensku a o preberaní slov maďarského pôvodu do slovenčiny v období predbernolákovskom (Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 17, 1971, s. 91 – 105), *Pokuta, štrof, biršag* a ďalšie príbuzné slová (Kultúra slova, 6, 1972, s. 80 – 85), O ďalších osudoch slov *pokuta, štrof, biršag...* v slovenčine (Kultúra slova, 6, 1972, s. 117 – 120), O slovách *četerňa* a *kuruc* (Kultúra slova, 6, 1972, s. 243 – 249), *Šrotár-korčolás-liežnik* (Kultúra slova, 6, 1972, s. 274 – 280), Zo slovensko-maďarských jazykových vzťahov (In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 14. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1972, s. 291 – 303), Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov (Slovenská reč, 38, 1973, s. 172 – 190), Z histórie slov *špán – kňahňa (kňahyňa) – kňaz* (Slovenská reč, 38, 1973, s. 349 – 356), Slováci v dejinách jazykových vzťahov (Bratislava, Veda 1977, s. 61 – 74), Slowakisch-madjarische Beziehungen in der Lexik der vorschriftsprachlichen Epoche (In: Recueil linguistique de Bratislava. 8. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1985, s. 102 – 106), O historizme v písaní niektorých mien a názvov (Slovenská reč, 51, 1986, s. 211 – 216), Slovenské slovo *príš* a „maďarizmy“ v slovenčine (Slovenská reč, 54, 1989, s. 354 – 360), O šandardizovaní historických osobných mien a iných názvov (In: Aktuálne otázky onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1989, s. 188 – 199), Z dejín príčinného súvetia (Slavica Slovaca, 25, 1990, s. 50 – 55).

⁴ Podrobnejšie pozri v našich príspevkoch: Z histórie mien povolání (Slovenská reč, 33, 1968, s. 79 – 87) a Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov (Slovenská reč, 38, 1973, s. 172 – 190).

⁵ Pozri bližšie DORULEA, J.: Zo slovensko-maďarských jazykových vzťahov (In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 14. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1972, s. 291 – 303).

ložené niektoré ďalšie tvrdenia o maďarskom pôvode slovenského slova (*priš*) alebo o vplyve maďarčiny na významovú stavbu alebo funkciu slovenského výrazu (zámeno *čomu/čom* vo funkcii spájacieho výrazu, predložkové spojenie typu *pod chvíľou, pod krátkym časom*).⁶

V príspevku o slove *priš* v slovenčine (so spojeniami *horný/vyšný priš* ‚žalobca‘ a *dolný/nížny priš* ‚obžalovaný‘) sme boli napísali: „Je pravdepodobné, že špecifikácia prídavným menom je pri termíne *priš* neskoršieho pôvodu, keď sa najmä vplyvom bohato rozvetvenej latinskej administratívno-právnej terminológie značne obohatila aj slovenská terminológia prevzatím celého radu výrazov vystihujúcich často jemné významové rozdiely medzi nimi (*testis, fatens* – *svedok, fatens*; *actio, quaerela, causa* – *žaloba, actia, querela, causa* a mnohé iné). Na označenie žalobcu sa potom niekedy používa spojenie *horný* alebo *vyšný priš* a na označenie obžalovaného *dolný* alebo *nížny priš*. Pri výklade pôvodu týchto spojení sme už poukázali na súvislosť spojenia *horný priš* so spojením *dviha sa právo, hore sa dviha právo*, lat. *levata causa* ‚začína sa súdne konanie‘. A tak ten, čo *dviha hore právo*, je *horný priš*, žalobca. Jeho náprotivok je potom *dolný (nížny) priš*‘ (Slovenské slovo *priš* a „maďarizmy“ v slovenčine. Slovenská reč, 54, 1989, s. 356). Tento výklad možno podprieť aj údajmi z latinsko-nemeckého slovníka z r. 1536 (vyšiel v Strasbourgu), kde sa uvádzajú spojenia *causa superior* a *causa inferior*, ktoré sú zreteľnými paralelami k slovenským spojeniam *horný/vyšný priš* a *dolný/nížny priš*: *Causa – Ein vrsach. Item – Ein rechtshandel. Causa cadere – Im rechten fälen, oder den handel verlieren. Causa superior – der bas [= besser] im rechten gegruendet ist, mer rechts hat. Ita Causa inferior – Der minder rechts hat. Sic loquebantur ueteres (in: Dictionarivm latinogermanicum, voces propemodum uniuersas in autoribus Latinae linguae probatis, ac uulgñ receptis occurrentes Germanicè explicans, magno labore pridem concinnatu[m], nunc autem reuisum, castigatu[m] & auctum non mediocriter, Petro Dasypodio autore. [...] Argentorati per VVendelinum Rihelium. Anno M.D.XXXVI. Cum Priuilegio Regio ad quinquennium, s. 27v).*⁷

Keďže sa v predpisovnom období neprekladala do slovenčiny takmer nijaká literatúra z maďarčiny (z 18. storočia poznáme niekoľko náboženských textov preložených pre slovenských kalvínov do zemplínskej slovenčiny i preklad Pázmaňovho diela *Hodegus...*), nedostávali sa touto cestou prevzatia z maďarčiny ani do knižnej slovnej zásoby.

V dnešnej spisovnej slovenčine je len málo slov maďarského pôvodu (napr. *chýr; tarcha, gazda, írečitý, banovať*, hovorové *beťár*; zastarané, dnes už okrajové *juhás, belčov, hintov*; z rozprávok známe slovo *tátoš*), o niečo viac sa ich nájde v nárečovej slovnej zásobe (napr. *hamišný, valušný*).

⁶ Pozri o tom bližšie v našich príspevkoch: Z histórie slov *špán – kňahňa (kňahyňa) – kňaz* (Slovenská reč, 38, 1973, s. 349 – 356), O slovách *četerňa* a *kuruc* (Kultúra slova, 6, 1972, s. 243 – 249), Slovenské slovo *priš* a „maďarizmy“ v slovenčine (Slovenská reč, 54, 1989, s. 354 – 360), Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov (Slovenská reč, 38, 1973, s. 181 – 182), Z dejín príčinného súvetia (Slavica Slovaca, 25, 1990, s. 50 – 55), O jazyku rozprávok zo zbierky Pavla Dobšinského (In: Literárnomúzejný letopis. 21. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1987, s. 79), Ešte o jazyku z Dobšinského rozprávky Ženský vtíp (In: Literárnomúzejný letopis. 23. Red. I. Sedlák. Martin. Matica slovenská 1990, s. 125 – 126).

⁷ Faksimilné vydanie: Petrus Dasypodius, Dictionarium latinogermanicum. Mit einer Einführung von Gilbert de Smet. Hildesheim – New York, Georg Olms Verlag 1974. Documenta Linguistica. Quellen zur Geschichte der deutschen Sprache des 15. bis 20. Jahrhunderts. Herausgegeben von Ludwig Erich Schmitt. Reihe I. Wörterbücher des 15. und 16. Jahrhundert. Herausgegeben von Gilbert de Smet.

Madjarische Entlehnungen im Slowakischen

Ján Doruľa

Um die Wende des 12. zum 13. Jh. hat sich sog. ungarländische Kanzlei-praxis durchgesetzt, nach der in lateinisch geschriebenen Dokumenten madjarische oder madjarisierte Form eines Ortsnamens, auch in nichtmadjarischen Siedlungsgebieten, als offizielle Form gebraucht wurde. Daher solche mündlich nie gebrauchte madjarisierte Formen der Ortsnamen, die in lateinischen Schriften vorkommen, keinesfalls als sichere Beweise für den ethnischen (madjarischen) Charakter der Besiedlung eines Gebiets betrachtet werden können. Sie bezeugen nur die erwähnte Kanzlei-praxis. In diesem Zusammenhang sind die Ortsnamensformen zu unterscheiden, die in der gesprochenen Umgangssprache der ansässigen Bevölkerung gebraucht werden und den madjarischen Ursprung aufweisen.

Im Beitrag wird weiter auf mehrere Kontaktsphären hingewiesen, die die Übernahme einiger madjarischer lexikalischer Elemente ins Slowakische übermittelten. Es wird auch betont, daß nicht alle von solchen lexikalischen Einheiten, die in der Fachliteratur oft für Entlehnungen aus Madjarischem deklariert werden, madjarischen Ursprungs sind. Es wird besonders unter Beweis gestellt, daß das Wort *priš* „Gerichtspartei“ keine Entlehnung aus dem Madjarischen (*peres*) sein kann.

ЕМИЛИЯ ПЕРНИШКА*

Относно систематизацията на мотивационните признаци при вторичната номинация

PERNISHKA, E.: About the Systematisation of Motivating Signs in Secondary Nomination. *Slavica Slovaca*, 35, 2000, No. 2, pp. 133 – 140. (Bratislava)

Secondary (semantic) nomination could be systematised through defining and typifying the semantic components that motivate and create secondary meanings (names). They are two types – inherent and relational – and play a different role in the two ways of secondary nomination – metaphor and metonym.

Linguistics. Semantic motivation. System of semantic derivation.

Полисемията, като „семантична универсалия, която се корени дълбоко във фундаменталната същност на езика” (Ульманн, 1970, с. 267), със своите прояви и механизъм привлича науката от древността. В по-ново време наред с традиционния семасиологичен подход се утвърди и ономасиологично гледище за това явление, съобразно с което то се разглежда като вторична (семантична) номинация, близка до словообразуването (срв. Лайънз, 1908; Лийч, 1969; Апресян, 1970, 1971 и др.; Гак, 1966 и др.). Й. Филипец основателно я определя като семасиологично-онома-сиологична деривация (Filipец, 1985).

Следвайки този подход, се опитахме да установим последователно дълбокото сходство между първичната и вторичната номинация, като докажем единните принципи, категории и резултати при двата номинативни начина. Това има съществено значение за представяне на номинативната дейност на мисленето като единен процес и в частност – за доказване на закономерното, системно създаване на вторични названия, така, както е при словообразуването. Редовността на проявите на вторичната номинация не е проблем само на историческото развитие на езика, а има значение преди всичко за организиране на неговата синхронна система. За постигане на целите на изследването описахме подробно механизма на вторичната номинация, установихме и систематизирахме семантико-номинационните категории и отбелязахме признаците, които създават аналогия със словообразуването (Пернишка, 1978, 1993).

Тук ще се спрем на една от категориите на семантичната номинация – мотивационните признаци, като набележим основанията за тяхната систематиза-

* Проф. Емилия Пернишка, Институт за български език БАН, ул. Щипченски проход 52, бл. 17, 1113 София, България.

ция, благодарение на която се постига систематизиране и на вторичната номинация.

Семантикономинационната категория *мотивация* е в неразривна връзка с категориите *изходна* и *производна* семема и определя тяхната последователност. *Мотивационният признак* е семантичен признак (или съвкупност от признаци) от структурата на една семема (лексикално значение), който свързва две значения в многозначната дума. Той е семантичното основание, благодарение на което възниква една вторична, производна семема от друга – изходна. Наличие на смислова връзка между различните употреби на думата е забелязано още в древността, когато се установяват и именува пренасянията метафора, метонимия, синекдоха. Но едва през XIX в. по-определено се заговорва за наличие на системност в семантичните изменения (Покровский, 1959; Смирницкий, 1956, с. 162). В по-ново време мотивацията се разглежда като проява на деривационна връзка, аналогична на производността при словообразуването. Така че мотивационният признак е аналогичен на т.нар. *ономасиологичен признак* при словообразуването (Dokulil, 1962). За разлика от ономасиологичния признак мотивационният не е експлицитен, формално изразен и е по-труден за определяне, по-сложен. Напр. вторичното значение *глава* 2 (на гвоздей, топлийка) се мотивира от три признака на основното значение *глава* 1: ‘заоблена [1] най-горна [2] част [3] от човешко или животинско тяло’. Мотивационните признаци могат да бъдат както от ядрото, така и от периферията на изходната семема, всякакви нейни конотации, заложи в колективното или в индивидуалното съзнание на този, който създава названието, дори от нейния номинант – т.е. от цялата „сцена” на лексикалното значение и неговото название, в смисъла на Ч. Филмор (Филмор, 1981, 1983) (напр. вторичните значения на *мухъл* ‘мухльо’ и *зубър* ‘зубрач’ се мотивират от близостта по форма между вторичните названия и първичните имена за понятията, означени вторично – *мухльо, зубрач*).

В историята на семасиологията се търси систематизиране на пренасянето предимно с оглед на понятиен принцип. Един от първите Покровски (Покровский, 1959) отбелязва няколко случая на редовно пренасяне, като напр. използване на *имена на предмети и действия* като *темпорални* (лат. *satio* ‘посев’ > ‘време на посева’; също в български *въриштва, гроздобер, жетва, богослужение* и др.). На същите основания при метафората от древността и до по-ново време се отделят няколко типа: а) антропоморфични метафори (пренасяне на названия на хора и човешки прояви върху неживи обекти), б) зооморфични, в) пренасяне на имена на конкретни понятия върху абстрактни (Ульманн, 1970, с. 276 – 280). Заедно с понятийния принцип обаче в тази класификация се намесват и други обобщения (г) синтетични метафори, синестезия, д) активна метафоризация – свързана с пренасяне на названия на понятия, които активно привличат в даден момент общественото внимание). Всъщност в тези класификации, разгърната в последните десетиле-

тия в редица трудове в по-конкретни или по-абстрактни понятийни (семантични) групи, се обобщават ономазиологичните бази на първичните и вторичните названия-семемии, а не мотивационните признаци.

Една от първите класификации на семантичната мотивация прави А. Дармстедер (Darmesteter, 1887), отделяйки *верижна* и *радиална* полисемия. Фактически в този случай се определят типове връзки, мотивираност на значенията едно от друго, макар че авторът ги нарича „полисемия”. Трета форма – верижно-радиална полисемия отбелязват някои автори (Д. Н. Шмелев, Ю. Д. Апресян и др.). С оглед на типологизиране на мотивацията тя е излишна, тъй като става дума за наличие в семантичната структура на една дума както на верижна, така и на радиална мотивация, но не за едновременно мотивиране на едно значение от друго по двата начина.

По друг принцип типологизира мотивационните връзки при метонимията Е. Л. Гинзбург, наричайки ги типове „*метонимични конструкции*” (Гинзбург, 1985). Авторът се основава на същински мотивационни отношения, които имат при метонимията *логико-синтагматичен* характер. Типовете „конструкции” или връзки при него са крайно икономични: а) резултативна – причинна, б) инструментална – обектна, в) местна – притежателна. Тази система, вярна сама по себе си, според нас не изчерпва метонимичната мотивация.

Тъй като мотивационни са фактически семантичните признаци (семите) на лексикалното значение, систематизирането им е свързано с определяне на характера на тези семи. В съвременната семасиология това става често въз основа на лексикографската дефиниция – парафраза на значението. Като синтагма, тя съдържа два типа семантични признаци – парадигматични и синтагматични. *Парадигматичните* се изразяват чрез отделните лексеми в паразфразата, които в този случай се приемат като семантични единици на по-ниско равнище от това на тълкуваната лексема, като нейни компоненти, семи в йерархия поне на два ранга – родова (архисема) и видови (диференциални) семи. Диференциалните семи могат също да бъдат на няколко ранга на синтагматично-семантична зависимост – II, III и т.н. Всичките тези парадигматични признаци са **същностни**. Те означават понятия за *предмети* и за *признаци* (качества, действия, отношения и др., според основното деление на понятията още от Аристотел, споделяно в семасиологията и днес). *Синтагматичните* признаци са свързани с отношенията между понятията – същностни признаци в паразфразата. Те се отделят с оглед на релятивистката логика и се означават като **релационни признаци**. За определянето им използваме по принцип „семантичните роли” на Ч. Филмор, които в науката се изменят постепенно както по брой, така и по термини за назоваването им.

Така че мотивационните признаци имат: 1. различно място в структурата на семемата – ядрени с различен ранг и периферни и 2. различен логически характер – същностни и релационни.

От своя страна **същностните** признаци гносеологически могат да се разпределят в четири основни категории: *процесуални, атрибутивни, субстанциални и обстоятелствени*. Чрез тях връзката с първичната номинация става по-забележима, тъй като е известно, че такива типове са и ономазиологичните признаци при словообразуването. Тези четири типа същностни семи участват като мотивационни признаци и при метафората, и при метонимията:

1) При *процесуална* мотивация между изходната и производната семема има тъждество, сходство, аналогия (при метафората) или релационна връзка (при метонимията) по процесуален признак в изходната семема – дейност, функция, проява, събитие. Срв. напр. **адвокат** ‘лице, което *защищава* някого при съдебен процес’ > ‘лице, което *защищава* някого при каквото и да е обвинение в обикновения живот’; **завой** – ‘*завиване, изменение* на посоката на движение’ > ‘място, където става *завиване*’; **бомба** ‘бойно оръжие, което предизвиква силен трясък и *стряска, поразява* с ефекта си’ > ‘проява, предмет, лице, които предизвикват силен ефект, *поразяват*’.

2) *Атрибутивна* мотивация се осъществява, когато мотивационният признак е свойство, качество на изходния номинат, било от неговото ядро, било от периферията му. В производната семема този признак става диференциален: **овца** ‘вид домашно животно // на което се приписва *несамостоятелност, безропотност, безхарактерност*’ > ‘лице с посочените *качества*’; **парник** ‘помещение за отглеждане на зеленчуци, цветя // *задушно, топло*’ > ‘*задушно, топло* помещение’; **гений** ‘*гениалност*’ > ‘лице с такова *качество*’.

3) *Субстанциалната* мотивация е по-сложна и се комбинира обикновено с процесуална или атрибутивна, както и при словообразуването: **двойка** ‘*цифра 2*’ > ‘предмет, който е отбелязан, който носи *цифра 2*’; **злато** ‘вид скъп и красив *метал*’ > ‘предмет, изработен или съдържащ този *метал*’; **азбука** ‘свкупност от букви // които дават *елементарни познания, грамотност*’ > ‘основни, *елементарни познания* в някаква област’.

При метонимията субстанциалният признак мотивира производната семема чрез релационен признак, който представя неговата семантична роля – при **злато** – резултат, при **двойка** – атрибут. При метафората мотивиращият признак е по-прост и се прехвърля пряко в производната семема (**азбука**).

4) *Обстоятелственият* мотивационен признак обикновено е диференциален от II или III ранг, тоест той е обстоятелство на предиката в дефиницията – място, причина, време и др. Той се среща по-рядко: **гръб** ‘част от тялото’ > ‘част от дреха, която покрива тази част, която е *върху* това място’; **борба** ‘ръкопашна схватка между лица, животни *за превъзходство* (цел на действието)’ > ‘дейност *за постигане* на нещо, *за превъзможване* на някого, *за постигане* на нещо (цел)’.

Същностните признаци могат да се представят гносеологически и на по-ниско равнище на обобщение – като родови понятия, напр. *лица, предмети, прояви, съби-*

тия, качества, чувства, места и др. Известно е от практиката, че така определените признаци нямат краен и безспорен списък. Но за целите на по-подробна класификация на типовете и моделите на семантичната номинация те могат да се използват – както за означаване на ономасиологичните бази (архисемите на изходните и производните семеме), така и за определяне на мотивационните признаци.

За да се създаде единна теория за семантичната номинация, следва да се вземат пред вид и да се съотнесат с оглед на начините за номинация всички мотивационни признаци. Обикновено като мотивиращи („вътрешна форма” според някои автори) се вземат пред вид само същностните: „Като вътрешна форма влизат само ония компоненти на предходното значение, които са свързани с гносеологическия образ на именувания обект” (Телия, 1977, с. 160). Единствено Е. Гинзбург отчита и релационните признаци. Същност взема ги пред вид и Ю. Д. Апресян, но в ролята им на ономасиологични бази в производните семеме, при което не ги разграничава от същностните в същата позиция.

Релационните семантични признаци са по-ограничени по възможности и могат да се представят като завършен списък. От една страна, те обхващат отношенията в синтагмата-парафраза, т.нар. активни семантични валентности (Апресян, 1974, с. 120). В терминологията на Ч. Филмор това са семантичните роли на думите. Напр. в значението на *служба* се отделят четири основни същностни признака: ‘платена работа [1] за изпълнение на определени задължения [2] от някакво лице [3] на някакво работно място [4]’ (в контекст *Желая ти лека служба. Постъпих на служба*). От друга гледна точка, съобразно с взаимоотношенията си тези признаци са релационни – [1] *аргумент – дейност*, [2] *обект, цел* на дейността, [3] *субект* на дейността, [4] *местоположение, място* на дейността. Метонимичната полисемия, която реализира тази дума в български, е мотивирана и от двата типа признаци. Вторични номинати стават [2], [3] и [4], като диференциалният същностен признак в съответната семантична роля става ономасиологична база във вторичния номинат. При това аргументът снижава ранга си до диференциален: [2] ‘задължения на някого при платена работа някъде’ (*Службата на пощальона е да разнася писма и пратки*), [3] ‘Лица с определени задължения на някакво работно място’ (*Сразследването ще се заемат специалните служби*), [4] ‘работно място’ (*Ще се срещнем в службата*). Тоест названията на обекта, субекта и местоположението (мястото) от изходната семема последователно стават вторични номинати.

Изследването на метонимията показва, че мотивационни релационни признаци при тази номинация могат да бъдат: 1. При изходна семема – название на *предикат* (действие, явление, събитие и под.) и на *признак* (качество, чувство и под.) семемите с роля на *субект-деятел* (агентив) или *носител на признака* (посесив) с разновидност *причина на признака*, включително – действието (каузатив), *обект* (обектив), *инструмент* на действието, признака (инструментив), *резултат* (резултатив),

време, местоположение (локатив) и *начин* на проява на признака; 2. При изходна семема за *субстанция* (предмет) релационни признаци са *средство* (материал, вещество) за получаване на предмета или за постигане на признака, *място* (*вместилище*) на предмета, *съдържание* на предмета-вместилище, *време* на проява, поява и др. на предмета и *действие, дейност* с предмета или събитие, свързано с него (предикатив); 3. При изходна семема за *място* (по-рядко друго обстоятелство) – *съдържание* на това място или някаква *проява* на това място.

Както отбелязахме вече, в производната семема тези признаци се проявяват като ономаσιологична база. Ограниченият им брой, дори и при известно вариране, дава възможност за систематизиране и предвидимост (макар и в доста обобщена форма) на вторичните метонимични номинати. При класификацията на ономаσιологичните категории на метонимията въз основа на тези признаци еднотипните между тях могат да се обединят, като се пренебрегне същностният признак, чиито роли са (напр. *съдържание, дейност, средство*).

Освен тези чисто синтагматични отношения, във връзката на архисемата с видовите и периферните семи се проявява и друго отношение – количествено: между цяло (значението) и неговите части (семи). Така че полисемантичната дума чрез метонимия може да назовава както цялото, така и неговите части. С оглед на това в списъка на релационните мотивационни признаци на този начин за номинация включваме и семантичните отношения за **количество**, които са таксономични, а именно отношенията между *част* и *цяло* (семантична роля партитив), по които се осъществява пренасяне и в двете посоки, и отношенията между *род* и *вид* (които при номинацията също се проявяват и в двете посоки). По силата на тези отношения думата *глава* означава както ‘част от тялото на човек, животно’, така и ‘човек или животно’, *торта* ‘цял сладкиш’ и ‘отрязък от сладкиш’, *вещ* ‘всеки предмет, изработен от човека за неговите нужди’ и ‘предмети за лично ползване’, *котка* ‘вид домашно животно’ и ‘род бозайници’ и т.н. Близостта на синтагматичните роли *вместилище* – негово *съдържание* до количественото отношение *цяло – част* показва тясната връзка и преливност между разглежданите релационни връзки. Без да се изключват семантичните специфики на всички тези отношения, може да се каже, че те са сходни по дълбоката си количествено-релационна същност.

В количествените отношения Й. Филипец включва още връзките конкретно – абстрактно, определено – неопределено количество, единственост – множественост на назованите предмети (Filípec – Šermák, 1985, s. 110). Според нас в редица случаи при първите две от тези връзки, които са между равнопоставени понятия, става пренасяне на име на *вид-1* в име на *вид-2*, което се мотивира от същостен, а не от количествен признак и се отнася към метафората. Други случаи могат да се отнесат към отношенията между част и цяло и да се причислят към метонимията.

Както става ясно от разгледаните случаи, набелязаните типове мотивационни признаци нямат еднаква роля при всяко семантично пренасяне. В едни случаи мотивацията се определя от *същностно-реляционни признаци* или още по-точно – от релацията на диференциалния същностен признак към архисемата – аргумент. Именно това пренасяне в древността и по-нататък се означава като метонимия или синекдоха. При тези две явления (от които второто отнасяме към семантикономинационните категории на *метонимията*) основно значение имат *количествените* връзки между понятията – както вътре в семемата, така и между първичния и вторичния номинат. Той се създава благодарение на тях. В други случаи вторичният номинат се мотивира само от *същностни признаци*, като означава *качествени* сходства или аналогия между две понятия по такива признаци. Те са част от две отделни семеме (а не от една изходна, както при метонимията), така че тук няма отношения между част и цяло между двете названия. Налице е метафора. Ето защо мотивационните признаци са важен разграничителен признак за *начините за семантична номинация* – метонимия и метафора. Систематизацията и типологизацията на тези два номинативни начина означава определяне на семантикономинационните им категории, типове и модели (Пернишка 1993). При метафората категориите могат да се определят по-обобщено въз основа на същностните мотивационни признаци (за което стана дума в началото), а не чрез ономазиологичните бази. Но и в двата случая нейната систематизация не е така обозрима, както при метонимията, където крайният брой на реляционните признаци ограничава и семантикономинационните категории.

Отделянето на системи за създаване на вторични номинати показва голямото сродство на метонимията със словообразуването и по мотивация, и по ономазиологични бази. Но и при метафората четирите основни логически типа мотивация (процесуална, атрибутивна, субстанциална и обстоятелствена), както и по-конкретната семантика на ономазиологичните бази създават близост с първичната номинация. Така че сходството на начините за вторична номинация – метонимия и метафора – със словообразуването е не само в механизма на означаването, но и в семантиката на техните продукти. Ето защо в езика често съществуват синонимни названия от една основа, създадени по двата номинативни пътя (напр. *служби* = *служители*, *защита* = *защитник*, *охрана* = *охранител* и под.).

Систематизацията на мотивационните признаци при семантичната деривация и изследването на тяхната роля показва, че езикът (мисленето) използва за означение всички връзки между понятията – и качествени, и количествени. По този начин чрез нея се осъществява пълноценна и много богата номинативна дейност, която превъзхожда по номинати словообразуването.

ЛИТЕРАТУРА

- АПРЕСЯН, Ю. Д.: О свободных и фразеологических связях внутри слова. Труды Самаркандского государственного университета, 1970, № 178.
- АПРЕСЯН, Ю. Д.: О регулярной многозначности. Известия АН СССР, Сер. лит. и яз., 1971, № 6.
- АПРЕСЯН, Ю. Д.: Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва 1974.
- ГАК, В. Г.: Беседы о французском слове (Из сравнительной лексикологии французского и русского языков). Москва 1966.
- ГИНЗБУРГ, Е. Л.: Конструкции полисемии в русском языке. Таксономия и метонимия. Москва 1985.
- ПЕРНИШКА, Е.: Някои смислови връзки на думите като фактор за езиково богатство и колорит. Въпроси на българската лексикология. София 1978.
- ПЕРНИШКА, Е.: За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена. София 1993.
- ПОКРОВСКИЙ, М. М.: Значение сравнительного языковедения для классической филологии. Избранные работы по языкознанию. Москва 1959.
- СМИРНЦКИЙ, А. И.: Лексикология английского языка. Москва 1956.
- ТЕЛИЯ, В. Н.: Вторичная номинация и ее виды. Языковая номинация. Виды наименований. Москва 1977.
- УЛЬМАНН, С.: Семантические универсалии. Новое в лингвистике. Москва 1970.
- ФИЛЛИМОР, Ч.: Дело о падеже открывается вновь. Новое в зарубежной лингвистике. Москва, 1981, № 10.
- ФИЛЛИМОР, Ч.: Основные проблемы лексической семантики. Новое в зарубежной лингвистике. Москва, 1983, № 12.
- DARMESTER, A.: La vie des mots etudee dans leur significations. Paris 1887.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. Praha, 1962.
- FILIPES, J. – ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, 1985.
- LEECH, G. N.: Towards a semantic description of English. London and Harlow 1969.
- LYONS, J.: An Introduction to theoretical Linguistics. Cambridge 1908.

По поводу систематизации мотивированных признаков вторичной номинации

Емилия Пернишка

В семеме имени существительного (представленной в виде парафразы в толковых словарях) выделяются сущностные и реляционные семантические признаки. Второй тип охватывает как синтагматические, так и таксономические и другие количественные отношения между сущностными семантическими признаками в семеме. Их можно систематизировать в сравнительно ограниченный список. При вторичной (семантической) номинации эти два типа признаков проявляются как мотивационными для производной семемы. Участие реляционных признаков характерно только для метонимии. Таким образом способ вторичной номинации определяется прежде всего характером мотивации, кроме разнотипности и ономазиологических баз. Реляционные признаки, системность и предсказуемость ономазиологических баз при метонимии, как и характер сущностных мотивационных признаков при метафоре принципиально сближают вторичную номинацию с первичной.

ЛЕВ НИКАНДРОВИЧ СМИРНОВ*

**К дискуссии о „начале” истории
литературного словацкого языка**

SMIRNOV, L. N.: On Discussion about the Early Stage of the History of the Literary Slovak Language. *Slavica Slovaca*, 35, 2000, No. 2, pp. 141 – 149. (Bratislava)

The discussed topic about the early stage of the literary Slovak language forming is being looked into from two different aspects. 1) what is the bottom chronological limit of this history (either Bernolák's literary Slovak – bernolakovčina or Stur's literary Slovak – sturovčina); 2) if there was any literary Slovak language in the Pre-Bernolák period.

Linguistics. Literary language. Literary Slovak language history. Socio-linguistic status of the so-called West Slovakia literary language.

Несмотря на обширную научную литературу, посвященную проблематике зарождения и дальнейшего развития *литературного словацкого языка* (значительный вклад в ее изучение внес проф. В. Бланар, см., в частности: Blánár, 1990; 1993; Бланар, 2000), некоторые вопросы его истории до сих пор остаются дискуссионными. К их числу относится и вопрос о начальном этапе становления литературного словацкого языка, иначе говоря, о нижнем хронологическом рубеже его истории.

Останавливаясь еще раз на этом вопросе (см. Смирнов, 1988; 1993), мы исходим из того, что его теоретическое осмысление имеет существенное значение как в плане установления отправной точки отсчета истории литературного словацкого языка и ее периодизации, так и в плане научной трактовки и объективного описания конкретно-исторического процесса формирования и развития этого языка, характера и этапов эволюции его норм и истории их кодификации.

Имея в виду специфический путь становления национального литературного языка словаков, в вопросе о „начале” его истории можно выделить два аспекта: 1) анализ соотношения кодификаций А. Бернолака (конец XVIII в.) и Л. Штура (середина XIX в.), для определения того, с какой из них следует „начинать” историю литературного словацкого языка; 2) определение характера словацкой

* Л. Н. Смирнов, доктор филологических наук, Институт славяноведения РАН, Ленинский пр. 32-А, Москва – 117334, Россия.

письменности докодификационного периода и выяснения вопроса о существовании в тот период литературного словацкого языка.

Что касается первого аспекта, то здесь казалось бы все ясно: началом истории литературного словацкого языка можно считать реформу А. Бернолака, поскольку им была осуществлена первая кодификация литературных норм словацкого языка. Между тем не все слависты соглашаются с такой позицией. Дело в том, что бернолаковская реформа, как известно, не привела к окончательному решению проблемы единого литературного языка формирующейся словацкой нации. На последующем историческом этапе функционировавший в течение нескольких десятилетий в среде словацких католиков литературный идиом („бернолаковщина“) сошел с общественной сцены. Он не смог утвердиться в качестве непосредственной основы дальнейшего развития единого литературного языка словаков. Такой основой стали литературные нормы словацкого языка, кодифицированные Л. Штуром („штуровщина“). В связи с этим встает вопрос: какую же кодификацию следует признать точкой отсчета? В этом отношении в научной литературе нет общепринятой точки зрения. Иногда предлагается возможность альтернативного решения данного вопроса. Так, например, Э. Паулини писал: „Собственная история литературного словацкого языка могла бы начинаться или от Антона Бернолака (18 столетие) или от Людовита Штура (19 столетие)...“ (Pauliny, 1966, s. 3). Сходную интерпретацию находим в книге Н. А. Кондрашова (Kondrašov, 1974, s. 10). Такая неопределенность фактически оставляет вопрос открытым. Некоторые авторы высказываются более определенно как в отношении бернолаковщины, так и в отношении штуровщины, ср., например: Антона Бернолака „можно считать основоположником литературного словацкого языка“ (Набовštiaková, 1968, s. 21); „Своей прескриптивной кодификацией литературного словацкого языка Бернолак образовал первое звено в цепи словацких литературных норм и кодификаций“ (Бланар, 2000) и т. п. Другие авторы возникновения литературного словацкого языка соотносят со штуровской реформой, полагая, что у словаков до XIX в. не было „литературы на языке данной славянской нации“ (Виноградов, 1963, с. 28), „не было национального литературного языка“ (Васильева, 1977, с. 119); ср. также: „Так называемый литературный словацкий язык узаконили трое евангелических (протестантских) интеллектуалов: Штур, Гурбан и Годжа“ (Timkovič, 1998, s. 133). При таком понимании штуровский литературный язык фактически отрывается от бернолаковского. Сходное содержание можно усмотреть и в утверждении Д. Брозовича, который, правда, оперирует иной терминологией, ср.: „словацкая бернолаковщина не относится к истории стандартного языка..., а принадлежит его предыстории“ (Брозович, 1967, с. 22 – 23).

В подобного рода высказываниях, на наш взгляд, с одной стороны, проявляется определенная недооценка роли и значимости бернолаковского периода и бер-

нолаковщины в процессе становления литературного языка на основе родной речи словаков и, с другой стороны, сказывается несколько упрощенное представление о возникновении литературного словацкого языка в середине XIX в. скорее как волевого акта, а не как закономерной кульминации достаточно длительного, в целом далеко не прямолинейного историко-языкового процесса.

Между тем, новейшие исследования убедительно показывают, что с конца XVIII в. (на начальном этапе эпохи словацкого национального возрождения) и до середины XIX в., то есть до появления штуровского литературного языка в национально-культурной жизни словацкого общества важную роль играла литературно-письменная традиция на словацком языке, представленная нормированной и кодифицированной бернолаковщиной. На этом литературном словацком языке издавались различные светские и религиозные произведения Ю. Фандли, поэтические (переводные и оригинальные) произведения Я. Голлого и ряда других авторов бернолаковского круга. На нем велось обучение в католических школах и семинариях, планировалось издание газеты. Уже хотя бы поэтому никак нельзя „изымать” бернолаковщину из процесса становления и развития литературных норм, геср. литературной разновидности национального языка словаков. Именно с нее (с бернолаковщины) началось становление такой важной страты микросистемы словацкого языка, как литературный идиом. И бернолаковщина, и штуровщина являются репрезентантами этой страты, в диахроническом аспекте они представляют собой два сменяющих друг друга варианта норм формирующегося в эпоху национального возрождения *литературного словацкого языка*. Хорошо известно, что, несмотря на закономерные расхождения между бернолаковской и штуровской кодификациями (обусловленные, в частности, сменой диалектной основы литературного языка), между ними была и определенная преемственность: как в общем принципиальном подходе, направленном на утверждение самостоятельного самобытного словацкого литературного языка, так и в ряде его конкретных нормативных установок (Смирнов, 1999, с. 99). В этом плане В. Бланар совершенно справедливо подчеркивает, что кодификаторские труды Бернолака нашли диалектическое продолжение у штуровского поколения (Бланар, 2000). Таким образом, бернолаковщина и штуровщина составляют, на наш взгляд, неотъемлемые взаимосвязанные звенья (этапы) общего процесса становления и развития литературных норм словацкого языка. При таком понимании именно реформу Бернолака следует признать начальным рубежом истории литературного словацкого языка.

Однако в последнее время некоторые авторы, изучающие проблемы формирования литературного словацкого языка, ставят подобный широко распространенный взгляд под сомнение и пытаются доказать, что еще до бернолаковской кодификации существовал литературный словацкий язык (см. Āurovič, 1990; 1993; Лифанов, 1996, 1998; Lifanov, 1997, 1999), фактически возвращаясь к старым выска-

званиям отдельных словацких и чешских лингвистов. Например, Э. Паулини в одной из своих ранних работ писал, что историю литературного словацкого языка „следует начинать уже с первой половины XVIII в.”, а не с Бернолака или Штура (см. Pauliny, 1946/47, s. 276). Сходная позиция была отражена и в его первой книге по истории литературного словацкого языка, где он писал, что в конце первой половины XVIII в. у словацких католиков был представлен „уже достаточно нормализованный литературный язык, который из-за отличий от чешского языка уже нельзя назвать лишь словакизированным чешским языком” (Pauliny, 1948, s. 57). Впоследствии, как известно, Паулини отказался от этой точки зрения и разработал теорию функционирования в Словакии в докодификационный период так называемого „культурного языка” (в трех его вариантах) (см. в частности: Pauliny, 1983).

Как известно, в средневековой Словакии языковая ситуация была довольно сложной. Длительное время, практически до конца XVIII в. словаки не имели кодифицированной формы родного языка. В письменности они пользовались латынью (официальным языком Венгерского королевства, в состав которого входила и словацкая территория), немецким, венгерским и чешским языками (в Восточной Словакии sporadически применялся и польский язык). Особое место в развитии словацкой культуры занимал чешский язык, который с XV в. выступал в функции письменного языка словаков, успешно конкурировал с латынью в деловой и административно-правовой письменности, на нем издавались также произведения религиозного, научного и литературно-художественного характера. В XVI в. он обретает в Словакии еще одну важную функцию: в связи с реформацией чешский язык становится литургическим языком словацких протестантов, которые начинают использовать его не только в письменной, но и в устной форме (при совершении некоторых религиозных обрядов). С самого начала чешский язык в Словакии испытывал на себе влияние местной диалектной речи. В письменные тексты проникали разного рода словакизмы. При этом первоначально стихийное взаимодействие чешских и словацких языковых элементов происходило в текстах и протестантских, и католических авторов. Степень словакизации в разных письменных памятниках могла быть не одинаковой. Как отмечал Я. Доруля, спонтанная словацко-чешская интеграция достигла такого высокого уровня, что чешский язык „постепенно становился каким-то внешним одеянием, совершенно формально и не полностью перекрывающим словацкую языковую систему” (Doruľa, 1993, s. 24). В ряде письменных памятников с преобладающей чешской основой возникала модифицированная языковая форма смешанного (гетерогенного) характера, называемая обычно „словакизированным чешским языком” (*slovakizovaná čeština* или *poslovenčená čeština*). С началом процесса контрреформации (XVII в.) ситуация в письменности меняется: словацкие протестанты вновь обращаются к чешскому литературному языку, испытывая к нему особый пиетет. Они выступают за упрочение

его позиции, за сохранение его традиционных норм, восходящих к нормам языка „Кралицкой библии” (1579 – 1593). Однако, поскольку процесс словакизации в письменности уже являлся реальностью, некоторые представители словацкой евангелической интеллигенции выдвигают концепцию „словацко-чешского языка” (*lingua Slavico-Bohemica*) – своеобразного словацкого варианта чешского литературного языка. У словацких католиков подобного возврата к литературному чешскому языку не было. Они в большей мере ориентировались на признание этнокультурной и языковой самобытности словаков. Поэтому неудивительно, что в их среде развитие идет в направлении создания самостоятельного литературного словацкого языка.

Важную роль в развитии языка и письменности словаков в докодификационный период играли стихийно формирующиеся специфические словацкие языковые идиомы (образования, формации), которые возникали в результате взаимодействия местных словацких говоров и чешского литературного языка или путем интеграции словацкой диалектной речи, языка народной словесности и других разновидностей словацкого языка. По своим структурным признакам и функциональному назначению они уже не совпадали с местными говорами, сфера их использования была гораздо шире. В работах словацких лингвистов, а также несловацких ученых, посвященных истории литературного словацкого языка, для обозначения подобных формаций применяется, как правило, термин „культурный язык” (мы используем также термин „культурный интердиалект”, см.: Смирнов, 1978; 1992; 1993). В научной литературе обычно дается конкретное описание не единой общей системы культурного словацкого языка, а трех его разновидностей (вариантов): западнословацкого, среднесловацкого и восточнословацкого культурного языка.

Таким образом, если отвлечься от текстов на латыни, немецком и венгерском языках и иметь в виду только языковые формации, тесно связанные с развитием словацкого этноса, то и в этом случае можно констатировать наличие довольно широкого диапазона разновидностей словацкой письменности предвозрожденческого периода: от рукописей и печатных книг на чешском литературном языке до разного рода письменных памятников на словацких диалектах и вариантах культурного словацкого языка. Между этими двумя полюсами располагались смешанные тексты с преобладающей чешской или словацкой языковой основой. На этом фоне, естественно, можно поставить вопрос: был ли среди этого разнообразия языковых формаций литературный словацкий язык?

Особенно активно идею о функционировании в добернолаковский период литературного словацкого языка разрабатывает в последние годы К. В. Лифанов. Одна из его статей так и называется „Существовал ли литературный словацкий язык до Бернолака?” (Lifanov, 1997). В ней автор приводит ряд аргументов в пользу утвердительного ответа на этот вопрос. По его мнению, „литературным словацким языком старого типа” можно считать так называемый „культурный западнословац-

кий язык” (s. 110). При этом он исходит из того, что бернолаковщина не была чем-то абсолютно новым, что она в значительной мере являлась продолжением старой письменной традиции. В связи с этим следует заметить, что связь бернолаковского литературного языка с предшествующей письменной традицией никто из исследователей и не отрицает. В настоящее время практически общепринятым является положение о том, что основой бернолаковщины был „культурный западнословацкий язык” („культурный западнословацкий интердиалект”). Проблема заключается не в этом. Проблема в другом – можно ли считать это специфическое языковое образование *литературным* языком?

Концепция, предложенная К. В. Лифановым, заслуживает внимательного детального рассмотрения. В данной статье мы ограничиваемся, однако, лишь некоторыми соображениями и замечаниями.

К. В. Лифанов пытается доказать, что культурный западнословацкий язык обладал типичным для литературного языка набором признаков: определенной степенью обработанности, наддиалектностью, широтой территориального охвата (с выходом за пределы западнословацкой диалектной области), чертами нормированности и поливалентности, и некоторыми другими. При этом все равно оказывается, что данный идиом все же не имел единых и общеобязательных норм, проявляющаяся в нем тенденция к регламентации еще не получила признания общественных институтов. И, само собой разумеется, он еще не был кодифицирован. По нашему мнению, словацкую письменность докодификационного периода вряд ли можно рассматривать как нечто единое, целостное, поскольку здесь были представлены разные типы языка и в структурном, и в генетическом отношении. Даже в самом западнословацком культурном языке, в его письменной форме ярко проявляется вариативность нормы, о чем свидетельствуют рукописные и опубликованные тексты, ср., например, язык перевода Библии, выполненного в середине XVIII в. монахами камальдульского ордена, и „Пастушьей школы” Г. Гавловича, относящейся к тому же времени, или язык более поздних произведений Й. И. Байзы, который был создателем „особого, чисто индивидуального орфографического, фонетического, морфологического и лексического узуса культурного западнословацкого языка” (Kotulič, 1992, s. 80).

При освещении истории словацкого литературного языка представляется важным и необходимым разграничение понятий и терминов „литературный язык словаков, resp. у словаков” и „словацкий литературный язык”. При этом существенную роль играет генетический критерий. Например, так называемый „словацко-чешский язык”, описанный в грамматике П. Долежала (*Grammatica Slavica-Bohemica, Posonii, 1746*), можно считать „литературным языком словаков”, но нельзя признать „словацким литературным языком”, поскольку и в генетическом, и в структурном плане это был чешский литературный язык, хотя в нем находили отражение и некоторые элементы

словацкого языка. Поэтому трудно согласиться с К. В. Лифановым, предлагающим рассматривать его как старый словацкий литературный язык (Lifanov, 1999, s. 22).

Сомнительным представляется также его утверждение, что культурный западно-словацкий язык (в его понимании „старый литературный словацкий язык”) возник путем мутации чешского языка (Lifanov, 1997, s. 107). Думаю, что он все же опирался на несомненные словацкие диалектные корни. Конечно, можно согласиться с автором в том, что он имел гетерогенный характер, однако в отличие от „словакизированного чешского языка” это была разновидность, специфическая формация словацкого языка. Об этом свидетельствует, в частности, его тесная связь с местными южными западнословацкими говорами (это подтверждает и анализируемый автором конкретный языковой материал). Конечно, проблема соотношения словацких и чешских элементов в процессе образования культурного западнословацкого языка еще требует дальнейшего изучения. Однако, как нам кажется, прав Р. Крайчович, когда говорит, что схема: чешский язык > словакизированный чешский язык > культурный западнословацкий язык является слишком прямолинейной (Krajčovič, 1985, s. 239).

Примечательно, что в некоторых статьях К. В. Лифанов говорит не о литературном, а о письменном языке, ср.: „... в качестве письменного языка в словаков функционировало особое языковое образование гибридного характера, имевшее свою структуру и собственные тенденции развития” (Lifanov, 1998, s. 273). Между тем эти понятия и термины являются не вполне тождественными.

По нашему мнению, нет достаточных оснований признавать существование в добернолаковский период *литературного* словацкого языка. Выбираемый на эту роль „культурный западнословацкий язык” еще не достиг статуса литературного языка, хотя он, несомненно, сыграл очень важную роль в становлении первого варианта литературных норм словацкого языка (бернолаковщины). В отношении его и других вариантов культурного словацкого языка по-прежнему сохраняют силу даваемые им словацкими лингвистами определения „долитературные”, ср., например, употребляемое П. Жиго наименование „культурные долитературные образования” (Žigo, 1993, s. 235).

История конкретного национального литературного языка, как особого социолингвистического и историко-культурного феномена, на наш взгляд, начинается тогда, когда в рамках макросистемы данного языка возникает первый вариант литературного идиома, базирующегося на основе народно-разговорной речи соответствующего этноса. Поскольку у словаков таким идиомам является бернолаковщина, то с нее и следует начинать историю литературного словацкого языка. Функционирование в докодификационный (в долитературный) период различных языков, диалектных и наддиалектных формаций, обслуживающих культурные потребности словацкого общества, относится к предыстории литературного словацкого языка.

ЛИТЕРАТУРА

- BLANÁR, V.: Podmienky a predpoklady vývinu spisovnej slovenčiny. Wiener Slawistischer Almanach, Band 25/26, 1990, s. 101 – 109.
- BLANÁR, V.: Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovenskom a slovanskom kontexte. Slavica Slovaca, 1993, č. 1, s. 4 – 14.
- БЛАНАР, В.: Идеино-философские и методологические основы лингвистических трудов Антона Бернолака. Славяноведение, 2000, № 5 (в печати).
- БРОЗОВИЧ, Д.: Славянские стандартные языки и сравнительный метод. Вопросы языкознания, 1967, № 1, с. 3 – 33.
- ВАСИЛЬЕВА, Л. И.: Словацкий язык. В кн.: Славянские языки. Очерки грамматики западнославянских и южнославянских языков, с.119 – 169. Москва 1977.
- ВИНОГРАДОВ, В. В.: Различия между закономерностями развития славянских литературных языков в донациональную и национальную эпоху. Москва 1963.
- DORULA, J.: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava 1993.
- ĎUROVIČ, Ľ.: Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom. Slovenská literatúra, 37, 1990, č. 1, s. 56 – 66.
- ĎUROVIČ, Ľ.: Začiatky spisovnej slovenčiny v 17. a 18. storočí. Slovenské pohľady, 1993, č. 3, s. 88 – 101.
- НАВОВŠТИАКОВА, К.: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava 1968.
- KONDRAŠOV, N. A.: Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny. Bratislava 1974.
- KOTULIČ, I.: Bernolákovčina a predbernolákovská kultúrna slovenčina. Pamätnica Antona Bernoláka. Zostavil Juraj Chovan. Matica slovenská, 1992, s. 79 – 90.
- KRAJČOVIČ, R.: O štýloch slovenčiny v predspisovnom období. Slovakistické štúdie. Matica slovenská, 1985, s. 239 – 245.
- ЛИФАНОВ, К. В.: „Культурный западнословацкий язык” в среднесловацких административно-правовых документах XVI – XVIII вв. Вестник Московского Университета. Сер. 9. Филология. 1966, № 3, с. 51 – 59.
- ЛИФАНОВ, К. В.: Грамматикализация перегласовок как характерная особенность языка памятников словацкой письменности. В кн.: Славянские литературные языки эпохи национального возрождения. Москва 1998, с. 261 – 275.
- LIFANOV, K.: Spisovná slovenčina existovala aj pred A. Bernolákom? Jazykovedný časopis, 48, 1997, č. 2, s. 104 – 111.
- LIFANOV, K.: Rekatolizácia ako najdôležitejší medzník v dejinách spisovnej slovenčiny. Jazykovedný časopis, 50, 1999, č. 1, s. 17 – 26.
- PAULINY, E.: Na okraj kamaldulského Písma. Verbum. Roč. I. 1946 – 47, s. 272 – 276.
- PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava 1948.
- PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. I. Bratislava 1966.
- PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava 1983.
- СМИРНОВ, Л. Н.: О роли культурных интердиалектов в процессе формирования славянских литературных языков. В кн.: Славянские культуры в эпоху формирования и развития славянских наций XVIII – XIX вв. Москва 1978, с. 116 – 121.
- СМИРНОВ, Л. Н.: О начальном этапе формирования литературного словацкого языка. Slavica Tartuensia. II. 1988, с. 59 – 68.
- СМИРНОВ, Л. Н.: К вопросу об интердиалектной основе современного болгарского литературного языка. В кн.: Болгарская культура в веках. Тезисы докладов научной конференции. Москва 1992, с. 45 – 47.

- СМИРНОВ, Л. Н.: Литературный словацкий язык эпохи национального возрождения: теоретические проблемы становления и развития. В кн.: Проблемы славянского языкознания. XI Международный съезд славистов. Доклады российской делегации. Москва 1993, с. 144 – 147.
- СМИРНОВ, Л. Н.: Традиционное и новое в опытах кодификации норм литературного словацкого языка периода его становления. В кн.: Проблемы славянской диахронической социолингвистики. Динамика литературно-языковой нормы. Москва 1999, с. 68 – 105.
- TIMKOVIČ, G. A.: Cyrilika je staršia ako glagolika. Krasnobrodský zborník. III, 1 – 2. Prešov, 1998.
- ŽIGO, P.: Základné etapy dejín spisovnej slovenčiny. Studia Academica Slovaca, 22, 1993, s. 231 – 242.

K diskusii o „počiatku” dejín spisovnej slovenčiny

Lev Nikandrovič S m i r n o v

V príspevku sa skúma diskutovaná otázka počiatkov spisovnej slovenčiny. Autor obhajuje stanovisko, podľa ktorého za začiatočnú fázu dejín spisovnej slovenčiny treba pokladať kodifikáciu Antona Bernoláka (koniec 18. storočia). V súvislosti s tým sa vyslovujú niektoré kritické úvahy na adresu tých jazykovedcov, ktorí tvrdia, že spisovná slovenčina existovala aj pred Bernolákom a považujú kultúrnu západoslovenčinu za spisovný slovenský jazyk starého typu.

EMIL HORÁK*

Vzt'ahy a súvislosti medzi južnoslovanskými spisovnými jazykmi

HORÁK, E.: Relations and Connections between Southern Slavonic Standard Languages. *Slavica Slovaca*, 35, 2000, No. 2, pp. 150 – 154. (Bratislava)

The article presents a thesis that: in case the origin of the authentic Slavonic literary languages in the 19th century was motivated by national-identifying function, the origin of the authentic Slavonic languages in the 20th century was motivated first by state-integrating function.

This thesis is proved by the origin of standard Macedonian language in the way of disjunction of standard Croatian from standard Serbocroatian as well as contemporary development of Bosnian standard language.

Linguistics. Southern Slavonic languages. Macedonian standard language. Serbocroatian standard language. Croatian standard language. Slovenian standard language. Bosnian standard language.

0. V cennej slavistickej publikácii *Slovanské jazyky v dobe prítomné*, ktorá vyšla koncom 30. rokov 20. storočia, sa ešte opisujú tri južnoslovanské spisovné jazyky: *spisovná slovinčina*, *spisovná srbochorvátčina* a *spisovná bulharčina* nielen zo súdobého hľadiska, ale aj z pohľadu ich vzájomnej vývinovej perspektívy. V spomenutej publikácii ešte nepozorujeme ani náznak na to, že by sa spisovná srbochorvátčina, ako výsledok vyše polstoročných integračných jazykových snáh Srbov a Chorvátov, mohla v krátkom čase rozpadnúť na dva samostatné spisovné jazyky, čo sa stalo už tri roky po vyjdení citovanej publikácie (r.1941), keď sa spisovná chorvátčina vyčlenila ako samostatný spisovný jazyk od spisovnej srbochorvátčiny. V spomenutej publikácii neboli náznaky ani na to, že by sa na bulharsko-srbsko-gréckom pomedzí pôvodne v geografickej macedónskej oblasti, mohol formovať ďalší slovanský spisovný jazyk. Avšak nový slovanský spisovný jazyk tu vznikol už sedem rokov po vyjdení spomenutej publikácie (r.1944) – bola to *spisovná macedónčina*. A tak o šesťdesiat rokov neskôr v rámci medzinárodného slavistického projektu *Súčasná zmeny v slovanských jazykoch* vyšli v Poľsku už monografické opisy piatich samostatných južnoslovanských spisovných jazykov: *spisovnej bulharčiny*, *spisovnej chorvátčiny*, *spisovnej macedónčiny*, *spisovnej slovinčiny* a *spisovnej srbčiny*. S týmito piatimi spisovnými jazykmi vstúpil slovanský juh do nového tisícročia, avšak nie aj s istotou, že sa tento počet nezvýši o ďalší slovanský spisovný

* Doc. PhDr. Emil Horák, CSc., Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela, Ružová 11, 975 53 Banská Bystrica.

jazyk – o *bosniansky spisovný jazyk*, ktorý sa rodí v súčasnej Bosniansko-hercegovinskej federácii (Isaković, 1995, Halilović, 1996).

Naznačený vzrast počtu slovanských spisovných jazykov u južných Slovanov je osobitne zaujímavý nielen zo širšieho slavistického hľadiska, ale aj z hľadiska teórie spisovných jazykov, keďže pre uvedené tri „nové“ samostatné slovanské spisovné jazyky je príznačné, že (1) ich vznik bol motivovaný vznikom suverénneho štátu, (2) pri ich vzniku nebol podstatný osobitný nárečový jazykový základ a (3) pri ich vzniku bola irelevantná ich gramatická či lexikálna blízkosť s akýmkoľvek iným slovanským jazykom.

1. Na základe uvedených znakov vznikla – ako štvrtý južnoslovanský spisovný jazyk – aj spisovná macedónčina.

1.1. Spisovná macedónčina vznikla pri konštituovaní sa Macedónskej republiky (2. 8. 1944).

1.2. Spisovná macedónčina bola kodifikovaná na základe stredomacedónskych nárečí geneticky blízkych so západobulharskými nárečiami.

1.3. Pri kodifikácii spisovnej macedónčiny bol irelevantný príznak „blízkosti“ jej gramatickej stavby a lexiky so susednými slovanskými spisovnými jazykmi.

1.4. Kodifikáciou spisovnej macedónčiny, prirodzene, vznikli medzi južnoslovanskými spisovnými jazykmi nové vzťahy. Srbská, chorvátska a slovinská jazykoveda kodifikáciu spisovnej macedónčiny prijala. Spisovná macedónčina sa ako úradný jazyk Macedónskej republiky v rámci jedného štátneho útvaru – Juhoslávie začala vyvíjať popri už spisovne rozvinutej spisovnej srbochorvátčine, a teda je prirodzené, že táto na ňu vplývala najmä v oblasti lexikálnej. Bulharská jazykoveda spochybnila status spisovnosti macedónčiny, preto sa spisovná macedónčina sa celé polstoročie vyvíjala mimo zreteľa na spisovnú bulharčinu. A takto sa rozvíja aj v ostatných rokoch ako štátny jazyk suverénneho štátu Macedónskej republiky.

Bulharskej jazykovede prekáža prijať status spisovnej macedónčiny to, že (1) macedónčina vznikla deklaratívne „politickým aktom“ ako jazyk konštituovanej Macedónskej republiky, že (2) bola kodifikovaná na základe nárečí, ktoré považuje za západobulharské a (3) že Macedónsko považuje z kultúrno-historického aspektu za „kolísku bulharskej kultúry“. Preto macedónsky spisovný jazyk považuje iba za *regionálnu písanú formu spisovnej bulharčiny* (Edinstvo..., s. 3 – 43).

Opodstatnenosť spisovnej macedónčiny účinne dokazovali v mnohých sociolingvisticky zameraných prácach macedónski jazykovedci, avšak vari najpresvedčivejším dôkazom jej opodstatnenosti je už vyše polstoročné jej fungovanie ako vyspelého spisovného jazyka s rozvinutými štýlmi, vrátane bohatej macedónskej umeleckej literatúry.

Avšak nové svetlo na vznik a vývin spisovnej macedónčiny nám poskytuje porovnanie jej vzniku so vznikom ďalších samostatných južnoslovanských spisovných jazykov.

2. V tomto zmysle osobitne inštruktívne bude porovnanie vzniku spisovnej mace-

dónčiny so vznikom samostatnej spisovnej chorvátčiny, ktorá takmer sedemdesiat rokov žila v symbióze so spisovnou srbčinou.

2.1. Súčasná spisovná chorvátčina vznikla s konštituovaním sa suverénneho chorvátskeho štátu Chorvátskej republiky (r. 1991) „odlukou“ od spisovnej srbochorvátčiny.

2.2. Zakladá sa na štokavskom nárečí a nadväzuje na tzv. západnom variante spisovnej srbochorvátčiny a je jeho prirodzeným pokračovateľom.

2.3. Chorvátska jazykoveda sa usiluje usmerňovať ďalší vývin spisovnej chorvátčiny bez osobitého zreteľa na gramatickú a lexikálnu blízkosť so srbským spisovným jazykom.

2.4. Pre obidva spisovné jazyky – spisovnú macedónčinu i spisovnú chorvátčinu – je príznačné, že (1) vznikli s konštituovaním sa suverénneho štátu, že sa (2) zakladajú na nárečí, ktoré je geneticky totožné alebo blízke s nárečím iného spisovného jazyka a že (3) pri ich kodifikácii bol irelevantný príznak blízkosti s inými slovanskými jazykmi.

2.4.1. Ukazuje sa teda, že východiská vzniku oboch spisovných jazykov sú rovnaké. V obidvoch prípadoch *motiváciou ich vzniku bol suverénny štát*, a táto motivácia bola taká silná, že sa zretele na ich nárečový základ, ako aj ohľady na ich blízkosť s inými slovanskými jazykmi stali irelevantné. Naznačený vzťah medzi štátnou suverenitou a vznikom samostatného spisovného jazyka potvrdzuje aj historická skúsenosť Chorvátov spred polstoročia, keď so vznikom *Nezávislého chorvátskeho štátu* (1941) vznikla aj samostatná spisovná chorvátčina a so zánikom tohto štátu (1945) táto spisovná chorvátčina aj zanikla.

3. Zrejme nebude náhodné, že sa v súčasnosti na obdobných princípoch konštituuje aj šiesty južnoslovanský spisovný jazyk: *bosniansky spisovný jazyk*.

3.1. Bosniansky spisovný jazyk vznikol ako štátny jazyk vytvorenej Bosniasko-hercegovinskej federácie (1992). V tomto jazyku, popri srbčine a chorvátčine, bola napísaná *Daytonská mierová dohoda* (21. 11. 1995), ktorá vytvárala predpoklady pre fungovanie tohto štátu.

3.2. Bosniansky spisovný jazyk sa zakladá na štokavskom nárečí a nadväzuje na bosniasko-hercegovinský variant spisovnej srbochorvátčiny.

3.3. Pri usmerňovaní ďalšieho vývoja bosnianskeho jazyka, zdá sa, bude sa bosnianska jazykoveda usilovať neutralizovať polarizáciu srbský jazyk – chorvátsky jazyk preferovaním špecifickej lexiky bosniasko-hercegovinských nárečí i ustálenej terminológie.

4. Pre vznik všetkých troch „nových“ južnoslovanských spisovných jazykov je príznačné, že boli motivované predovšetkým *štátno-integratívnou funkciou*, čím sa ich vznik podstatne odlišuje od vzniku samostatných slovanských spisovných jazykov, ktoré sa konštituovali v 19. storočí a ktorých vznik bol motivovaný najmä *národno-identifikačnou funkciou*. Z tohto rozdielu treba vyvodiť primerané závery. Ak bol v 19. storočí spisovný jazyk základným znakom identity národa, v 20. storočí sa spisovný jazyk stal

už aj nevyhnutným znakom suverenity štátu. Z toho vyplýva, že ak bol v 20. storočí na území bývalej Juhoslávie nevyhnutný vznik samostatných suverénnych štátov, potom bol nevyhnutný aj vznik samostatných spisovných jazykov ako znakov ich suverenity. Tým sa tieto spisovné jazyky prirodzene stali aj politikum. Preto je celkom bezpredmetné popierať ich kodifikáciu či vznik argumentmi synchronnej alebo diachrónnej lingvistiky, pričom pri priznávaní statusu ich spisovnosti vonkoncom prestal byť relevantný taký príznak, akým je jazyková blízkosť alebo väčšia či menšia zrozumiteľnosť.

V tejto súvislosti môžeme vysloviť i predpoklad, že ak na území bývalej Juhoslávie vznikne ešte ďalší nový štát Čierna Hora, vznikne aj nový spisovný jazyk – *čiernohorský spisovný jazyk* – opäť ako znak suverenity tohto štátu. A to aj napriek tomu, že sa tento spisovný jazyk bude zakladať taktiež na štokavskom nárečí a že prevažnú väčšinu občanov tohto štátu budú tvoriť Srbi.

4.1. Povaha vzniku „nových“ južnoslovanských spisovných jazykov predurčuje aj podstatu ich budúcich vzájomných vzťahov. Keďže sa viaceré zakladajú na jednom nárečovom substráte, a teda majú spoločnú gramatickú stavbu i spoločnú prevažnú časť lexiky, možno predpokladať, že medzi nimi zanikne opodstatnenie pre vzájomný purizmus. Napokon pôda pre purizmus sa u nich celkom zúžila iba na oblasť lexiky, ktorou sa čiastočne odlišovali pri dostatočne rozvinutej polarizácii počas takmer sedemdesiatročného spoločného používania spisovnej „srbochorvátčiny“. Náznaky ústupu purizmu môžeme už dnes pozorovať vo vzťahu spisovnej chorvátčiny a spisovnej srbčiny. Ak bol v nepokojných rokoch „odluky“ spisovnej chorvátčiny u Chorvátov silný protisrbský purizmus, chorvátski jazykovedci v ostatnom čase zdôrazňujú programovú tézu, podľa ktorej spisovná chorvátčina sa má ďalej vyvíjať bez osobitných zreteľov na stav a vývin spisovnej srbčiny (Hrvatski jezični savjetnik, 1999, s. 12 n.). Pravda, spisovná chorvátčina po „odluke“ od spisovnej srbčiny a programovým príklonom k lexike svojej kajkavskej a čakavskej spisovnej tradície sa lexikálne približuje zasa k spisovnej slovinčine (Horák, 2000).

5. Spisovná slovinčina je svojou povahou vzájomných kontaktov so susednými južnoslovanskými spisovnými jazykmi najosobitejšia. Vyplýva to z jej značne odlišnej gramatickej stavby i lexiky od susedných južnoslovanských jazykov založených na štokavskom substráte. Po vyriešení dilemy úplnej či čiastočnej samostatnosti zo začiatku 20. storočia v prospech úplnej samostatnosti pokračovala v období predvojrovej Juhoslávie v samostatnom vývine s umierneným purizmom voči srbochorvátčine ako prestížnemu štátnemu jazyku. V súčasnosti sa spisovná slovinčina – ako štátny jazyk – veľmi citlivo oslobodzuje od „srbochorvatizmov“, ktoré sa dostali najmä do jej terminológie v období živých jazykových kontaktov vo federatívnej Juhoslávii.

LITERATÚRA

- BROZOVIĆ, D.: Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika. *Jezik*, 47, 1999, 1, s. 13 – 16.
Български език. Ред. С. Димитрова. Ополе, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1997.
Единство на българския език в миналото и днес. *Български език*, 28, 1978, 1, s. 1 – 43.
HALILOVIĆ, S.: *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo 1996.
ИВИЋ, П.: Српски народ и његов језик. Београд, Српска књижевна задруга 1986.
HORÁK, E.: Srbský a chorvátsky spisovný jazyk (vzťahy a súvislosti). *Slavica Slovaca*, 34, 1999, 1, s. 3 – 15.
HORÁK, E.: Slovinsko-chorvátsko-slovenské lexikálne paralely. In: *Slovensko-sloviniské jazykové vzťahy*, Bratislava, T.R.I. MÉDIUM 2000 (v tlači).
Hrvatski jezični savjetnik. Red.: E. Barić (et al). Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje 1999.
Hrvatski jezik. Red.: M. Lončarić. Ополе, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998.
ISAKOVIĆ, I.: Rječnik bosanskoga jezika. Karakteristična leksika. Sarajevo 1995.
КОНЕСКИ, Б.: Граматика на македонскиот литературен јазик. Скопје. Култура 1981.
Македонски јазик. Red. Liljana Minova-Gjurkova. Ополе, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998.
Slovanské jazyky v době přítomné. Red. M. Weingart. Praha, Melantrich 1937.
Slovenski jezik. Red.: A. Vidović-Muha. Ополе, Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej 1998.
Српски језик. Ред. Милорад Радовановић. Ополе, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1996.

Взаимосвязи и взаимоотношения литературных южнославянских языков

Emil Horák

Во взаимоотношениях южнославянских литературных языков в XX веке преобладали дивергентные тенденции, которые привели к увеличению числа самостоятельных литературных языков: так возник македонский литературный язык, произошло отделение хорватского литературного языка от сербско-хорватского литературного языка, начал укреплять свои позиции боснийский литературный язык.

Автор статьи выдвигает тезис, согласно которому: если в XIX веке возникновение самостоятельных славянских литературных языков было мотивировано прежде всего национально-идентификационной функцией, то в XX веке возникновение самостоятельных славянских литературных языков было мотивировано в первую очередь государственно-интеграционной функцией.

JANUSZ SIATKOWSKI*

Słowiańskie nazwy 'myśliwego' w świetle materiałów Atlasu ogólnosłowiańskiego

SIATKOWSKI, J.: The Slovak Names of Huntsman in the Light of Material of All-Slavonic Altas. *Slavica Slovaca*, 35, 2000, No. 2, pp. 155 – 160. (Bratislava)

A lot of nomina officii are presented in the 8th volume of All-Slavonic Atlas, which is prepared by the Polish team. The great differences appear in this type of common nouns in compare with nouns presented in historical sources and in standard Slavonic languages.

Linguistics. Dialectology. Dialectal vocabulary. Nomina officii.

Nazwy dla 'myśliwego' zgromadzone do Atlasu ogólnosłowiańskiego (OLA) wykazują znaczne różnice w porównaniu z nazwami występującymi w źródłach historycznych i we współczesnych słowiańskich językach literackich, przedstawionymi przez Ruska (1996, 42 – 52). Tu podam tylko ogólnie zasięgi zebranych dla OLA nazw, dokładniej lokalizując nazwy rzadkie i sporadyczne oraz występujące w izolowanych punktach poza ich podstawowym terenem poświadczenia. Szczegółowe zróżnicowanie geograficzne zostanie przedstawione na mapie przygotowywanego do druku 8 tomu leksykalnego OLA. Opracowane przeze mnie dla OLA zapisy uogólniające (etymologizujące) podaję w postaci uproszczonej, bez sygnalizowania wewnętrznego podziału morfologicznego. Zapisy terenowe podaję w częściowo uproszczonej pisowni fonetycznej (długość samogłosek oznaczam dwukropkiem). Przy omawianiu materiałów OLA zachowuję w zasadzie kolejność przyjętą w pracy Ruska.

Z licznych derywatów od **loviti* notowanych przez Ruska (s. 42 – 48) w materiałach OLA znalazło się tylko kilka. **lovcb* w znaczeniu 'myśliwy' poświadczony jest tylko z dialektów słoweńskich, chorwackich i serbskich oraz jako rzadki lub nacechowany stylistycznie z płn. Czech. Z Bułgarii nie mamy materiałów, natomiast w punktach macedońskich nie zanotowano go ani razu. Brak jest tej nazwy w znaczeniu 'myśliwy' w dialektach wschodniosłowiańskich (jedynie w kilku punktach północnorosyjskich zapisano **lovcb* w znaczeniu 'rybak'). **Lovačb* zanotowano jedynie w punktach: chorwackim Vrbanj (44) na wyspie Hvar (*lovō.č'*), serbskim Tučep (79) w Kosowie (*lo-*

* Prof. dr hab. Janusz Siatkowski, emerytowany profesor Uniwersytetu Warszawskiego, plac Konstytucji 4 m. 8, 00-552 Warszawa, Polska.

và:č) oraz w kilku macedońskich na południowym zachodzie (głównie z terenu Grecji). Nazwa ta jest również znana w Bułgarii (Rusek cytuje ją ze słownika Gerowa), nie potrafię jednak podać jej zasięgu, ponieważ w OLA nie mamy materiałów z Bułgarii. Z terenu Grecji zanotowano też dalszy derywat *lu'vačín* (**lovačínь*) w p. 110 i 112. Szerszy zasięg ma formacja **lovžija* (z tur. przyrostkiem *-žija*), występująca w południowej Serbii, Macedonii i Bułgarii (por. Tetowska-Trojewa 1998, 92), co w pełni potwierdza dane Ruska (s. 46 – 47). Ponadto w materiałach OLA występują sporadycznie nazwy **lovьčarь* ('*lu:čer* w p. Pomjan (11) w Słowenii) i **lovьnikь* w czarnogórskim p. Radovići (71 – *lom'ni:k*). Rusek (s. 42 – 48) notuje jeszcze wiele innych derywatów od **loviti*, poświadczonych w różnych językach słowiańskich w naczeniu 'myśliwy', dla których nie ma potwierdzenia w materiałach OLA. Materiały historyczne pokazują, że derywaty od **loviti* miały często pierwotnie szerokie znaczenie strukturalne 'ten, kto łowi: zwierzęta ('myśliwy'), ptaki ('ptasznik'), ryby ('rybak').

Szerokie nawiązania słowiańskie ma wyraz *połovník* 'myśliwy', poświadczony w języku słowackim już na początku XVIII w. (z Trenčina – 1729, por. HSSJ IV 57). Materiały OLA pozwalają inaczej oceniać jego pozycję w Słowiańszczyźnie. Fonetyka tych nazw wskazuje, że należy je łączyć z **polje* (por. BrSE 429, Vasmer ESRJ III 307 – 308, ESBM VIII 137), a nie z **polovati*, zestawianym przez MachES – 2, 342 z grec. *πολεῖω*. Etymologia Machka nie wyjaśnia miękkiego *l'* w ukr. *полювати*, brus. *палываць*, ros. *полевать* i śl. *połovat'* oraz spółgłoski *l* w pol. *polować*.

Śl. *połovník* (**poljovьnikь*), poświadczony z terenu całej Słowacji, ma ścisłe nawiązania na terenie Polski, Białorusi i Ukrainy. Należy tu pol. *połovník* zapisany w miejscowościach Kramsk w pow. Konin, Skaratki w pow. Łowicz i Dęba w pow. Puławy oraz w dwóch punktach przesiedleńczych na Śląsku: pod Jelenią Górą (267 – Mała Kamienica, z przesiedleńcami spod Lwowa, Tarnopola, Wilna i z centralnej Polski) i pod Trzebnicą (268 – Ligota Piękna z przesiedleńcami spod Kielc i Lwowa). W tej sytuacji *połovník* 'człowiek polujący na zwierzynę' z południowo-zachodnich Kaszub (Gochy – Sychta III 122) – wbrew Ruskowi (s. 48) – nie stanowi czegoś wyjątkowego na tym terenie. Na Białorusi zanotowano **poljovьnikь* w 5 punktach na północny zachód od Mińska: *pal' au'n'ik* (331, 337, 343, 344) i *pol' ou'n'ik* (347), a ukr. *puł' iu'nyk* w p. 420 Mawkowyczi na południe od Lwowa. Dzisiejszy zasięg derywatu **poljovьnikь* wydaje się świadczyć o jego znacznie szerszym rozpowszechnieniu w przeszłości. Mniej prawdopodobne jest tu chyba przyjmowanie kilku niezależnych ośrodków powstania tej formacji.

Przedstawiona nazwa ma dalsze nawiązania na gruncie słowiańskim. W dialektach białoruskich szeroko poświadczony jest dalszy jej derywat, mianowicie substancywizowany przymiotnik **poljovьničь*, poświadczony w 19 punktach terenowych, np. *pal' au'n'ičь(j)*. Występuje on także w białoruskim języku literackim (*палюнічы* – TSBM

III 645). W materiałach OLA znajdujemy jeszcze dalsze derywaty od tego rdzenia, a mianowicie pol. **poljovačb* spod Myślenic (311 – Więciórka: *p^uolovac*) i Nowego Targu (316 – Nowe Bystre: *p^uolovac* i 317 – Sromowce Wyżne: *poluvac*), pol. **poljovьcb* z p. 325 (Niebieszczany pod Sanokiem: *p^uol'ow'ec*), przestarzały **poljovьčikb* z p. 259 (Promno pod Poznaniem: *polofčyk*) oraz w dwóch punktach koło Bydgoszczy polski substancywizowany przymiotnik **poljovь* (*polowy*), wreszcie odosobnione ukr. **poljovanyьcb* w p. 487 (Jużyniec na północ od Czernowiec: *pol'uvanec*).

Zgromadzone przez Ruska (s. 49 – 50) materiały historyczne pokazują, że derywaty od **mysliti*: **myslivь* i **myslivьcb* 'myśliwy' znane były językowi czeskiemu, słowackiemu, polskiemu, białoruskiemu i ukraińskiemu. Słc. *myslivec* uważa się za bohemizm (HSSJ II 355 – 356). W materiałach OLA nazwy te mają ograniczone zasięgi. Substancywizowany przymiotnik **myslivь* 'myśliwy' zanotowano wyłącznie z dialektów polskich; występuje on zresztą powszechnie na całym terytorium Polski. Natomiast **myslivьcb* właściwy jest dialektom czeskim, sporadycznie polskim (głównie na południu oraz w punkcie przesiedleńczym 238 pod Szczecinem) i ukraińskim (obok powszechniejszej nazwy **oxotьnikb* – por. niżej). *Мисливець* jest też nazwą literacką w języku ukraińskim. Poza tym na północy Rosji w 5 punktach zanotowano derywat od rozszerzonej podstawy prefiksальной: *promыш' en' ik*, *promыш' in' ik* (**promysljenikb*) w p. 542, 543, 547, 548, 549. Na gruncie zachodniosłowiańskim mamy tu do czynienia z późną, XVI-wieczną nazwą dla 'myśliwego'.

**Ocotьnikb* 'myśliwy' od **ocota* 'polowanie' jest nazwą literacką jedynie w języku rosyjskim (*охотник* – poświadczony od początku XVII wieku), natomiast jako gwarowa występuje niemal w całej wschodniej Słowiańszczyźnie. Nazwa ta jest powszechna w dialektach rosyjskich, ale dominuje również na całej niemal Białorusi (obok wspominanych wyżej derywatów od **poljovati*) oraz na Ukrainie (obok wspomnianej wyżej literackiej nazwy *мисливець* i kilku dalszych nazw w południowo-zachodnim skrawku Ukrainy – por. niżej). Zanotowano ją również w dwóch przesiedleńczych punktach na terenie Polski: koło Koszalina (240 – *acotn'ik*) i na północ od Olsztyna (252 – *ucotnik* obok *myslivy*). Nazwa ta w dialektach ukraińskich często otrzymuje protezę *w-*, *u-* lub sporadycznie *h-*, poza tym we wszystkich trzech językach wschodniosłowiańskich pojawia się sporadycznie postać ze wstawnym *v* w rdzeniu: *ac'votn'ik* (395 – 396), *oc'fotn'ik* (401), *oc'^hotn'ik* (405), *ac'votn'ik* (525), *oc'votn'ik* (628) oraz z zanikiem nagłosowego *o-*: *'cotn'ik* (379, 384), *'cot'n'ik* (403), *'cotn'ik* (785). Są to zapewne jedynie przekształcenia fonetyczne derywatu **ocotьnikb*. Sporadycznie zanotowano też inne formacje, mianowicie brus. *oc'otn'ič'ij* (363 – **oc'otьničьb*) i ros. *d'cotn'ak* (782, 783 – **ocotьn=бакьb*).

Nazwy 'myśliwego', wywodzące się od **goniti* 'gonić', wtórnie 'łović, polować', zgromadzone ze źródeł pisanych przez Ruska (s. 50) i w materiałach OLA, są zupełnie różne. W naszych materiałach brak: archaicznego derywatu **goničь* (notowanego

w znaczeniu 'myśliwy' przez Jg I 723 i Kotta I 459: *honič*), dłuż. *gohar*, łużyckich derywatów od podstawy **gonitva*: głuż. *hōnitwar*, *hōntwar* 'miłośnik polowania' i *hōntwjer* 'myśliwy' oraz dłuż. *gōnitbar*, *gōntwar* 'myśliwy'. Zannotowano natomiast: czes. *hōnec* (**gonьcb*) – zarówno w Czechach, jak i na Morawach oraz sporadycznie *hombista* (**gonьbista*) w zachodnich Czechach (175 – Újezd u Manětína). Formacja **gonьcb* znana jest szeroko w językach słowiańskich w znaczeniach 'poganiacz' (bydła, owiec), 'goniec', 'posłaniec', 'prześladowca', w dialektach rosyjskich też 'myśliwy' podążający za psami goniącymi łosia' (ESSJ VII 28). **Gonьbista* nawiązuje do podanych wyżej nazw łużyckich, utworzonych od **gonitva*.

W materiałach OLA występuje ponadto kilka innych nazw rodzimych, derywowanych od podstaw nieuwzględnionych u Ruska. Najszerszy zasięg ma **strělьcb* (od **strěl-jati* 'strzelać'), notowany w dialektach czeskich (*střelec*), polskich (*sišelec*, *ščelec*), białoruskich (*stra'ľec*), ukraińskich (*str'і'lec*, *str'і'lec* – głównie w skrawku południowo-zachodnim) i w jednym punkcie północnorosyjskim (529: *str'e'lec*), natomiast współrzenny *str'a'lok* (**strělьkь*) wystąpił tylko w jednym punkcie rosyjskim (759). W kilku punktach północnorosyjskich zapisano nazwy **lěsьnikь* (*l'is'n'ik* – 570, *l'es'n'ik* – 673) i **polěsьnikь* (*po'ľesn'ik* – 564, 565, *po'ľes'n'ik* – 586). W dwóch punktach na Łużycach został poświadczony *haiηk* (**gajьnikь*) – por. Schuster-Šewc I 259). Zupełnie sporadyczny jest *zaj'čar* (**zajьčarь*) w serbskim punkcie 168 (Klokotič) na terenie Rumunii.

W materiałach OLA znajduje się kilka nazw zapożyczonych: z niemieckiego, tureckiego, włoskiego i węgierskiego.

Najszerszy zasięg ma pożyczka niem. baw. *jagore* lub nwniem. *Jäger*. W wyniku slawizacji niemiecki sufix *-er* został tu zastąpiony przez *-arь*. Ścisłe form tych rozdzielić się jednak nie da. Formy sprowadzające się do **jagerь* lub **jagarь* zostały poświadczone nieco szerzej niż u Ruska (s. 51), a mianowicie: powszechnie w Słowenii (*ja:gər*, *ja:har* itp.), w punktach słoweńskich i chorwackich na terenie Austrii (*ja:gar*, *ja:ger* itp.), na Słowacji (*ja:ger*), w dwóch punktach ukraińskich na Zakarpaciu (467 – *jager*, 468 – *jagy'r*), w Polsce pod Nowym Targiem (310 – *jog'er*), na północy w Sztumskim (251 – *jeger*) oraz na Warmii i Mazurach (*jeger*, *jeg'er* – 263, 264, 265). Lorentz PW I 294 – 295 *jagár* i pochodne podawał głównie od Słowińców. Na Kaszubach i w dialektach sąsiednich w Złotowskim i na Kociewiu notowano pożyczkę niemiecką **jact(ь)arь*: *l'jactøř* (241, 242, 244), *jactaš* (245) i *jacćo^{uš}* (249), *jacčāš* (250), wywodzącą się od niem. dial. *jact* 'Jagt – polowanie' lub z niem. dial. *jacter* 'Jäger – myśliwy'.

Pożyczkę turecką *a:všija* (z tur. *avci*) zannotowano tylko w serbskim punkcie 78, Rusek (s. 52) natomiast przytacza ją ponadto z bułgarskiego (jako przestarzała) i macedońskiego.

W materiałach OLA występuje ponadto kilka dalszych pożyczek, nieznanymi Ruskowi. Są to pożyczki węgierskie: **rabšicь* na Ukrainie Zakarpackiej (466: 'rapsic')

i na południe od Łwowa (429: *'rapc'ic*) z węg. *rabsic*, pochodzącego z niem. *Raub-schütz*, *vadas* w serbskim punkcie 153 na terenie Węgier oraz w punktach ukraińskich na Zakarpaciu (p. 465, 467, 469, 483, 484), też rozszerzone sufiksem słowiańskim **vadas-ьnikъ* w p. 466 (*vadas'nyk*) na Zakarpaciu z węg. *vadász* 'myśliwy' <– *vad-ász* (ESUM I 318) oraz *kerul'* w słowackim punkcie 156 na terenie Węgier z węg. *kerülő*; włoskie: *ča:čar* w p. 2 w Słowenii z wł. dial. *ciazzâ* 'polować' oraz *čača'dor* w p. 1 w Słowenii i *kacadù:r* w chorwackim punkcie 42 z wł. dial. *ciazzadôr* 'myśliwy'; sporadyczna pożyczka niemiecka *föšner* we wsch. Słowacji (p. 222) z niem. dial. *föršner* 'Förster – leśniczy'; wreszcie *ńimrot* w Czechach (w p. 181, 187, 192, 204) kontynuujące nazwę osobową *Nimrod* – myśliwego, mitologicznego założyciela Babilonu (por. SSJČ II 206).

Na zróżnicowanie nazw oznaczających 'myśliwego' miało wpływ kilka czynników: różna technika polowania, częste w języku myśliwskim tabu językowe (por. Vasmer ESRJ III 176), wzajemne wpływy językowe, w tym wpływ języków obcych. Doprowadziło to do częściowo nieostrych podziałów językowych oraz obocznego występowania nawet kilku nazw. Wyjątek stanowi jednolity szeroki zasięg nazwy **ocotьnikъ* we wschodniej Słowiańszczyźnie. Materiały OLA pozwoliły ukazać szersze nawiązania nazw, które dawniej mogły uchodzić za izolowane.

LITERATURA

- BRÜCKNER, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków 1927 (BrSE).
 Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Рэд. В. У. Мартынаў. Мінск 1978 i n. (ESBM).
 Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Под. ред. О. Н. Трубачёва. Москва 1974 i n. (ESSJ).
 Єтимологічний словник української мови. Ред. О. С. Мельничук. Київ 1982 i n. (ESUM).
 Historický slovník slovenského jazyka. Red. M. Majtán. Bratislava 1991 i n. (HSSJ).
 JUNGSMANN, J.: Slovník česko-německý. I – V. Praha 1835 – 1839 (Jg).
 KOTT, F. Š.: Česko-německý slovník. I. – VII. Praha 1878 – 1893.
 МАЧЕК, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1968 (MachES-2).
 RUSEK, J.: Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich. Warszawa 1996.
 SCHUSTER-ŠEWC, H.: Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. I. – V. Bautzen 1978 – 1996.
 Slovník spisovného jazyka českého. I. – IV. Praha 1960 – 1971 (SSJČ).
 ТЕТОВСКА-ТРОЕВА, М.: Отглаголни имена за лица в българските говори. Nomina agentis. София 1988.
 Глумачальны слоўнік беларускай мовы. Рэд. К. К. Атраховіч. I – V. Мінск 1977–1984 (TSBM).
 ФАСМЕР, М.: Этимологический словарь русского языка. Перевод с нем. и дополнения О. Н. Трубачёва. I – IV. Москва 1964 – 1973 (Vasmer ESRJ).

Slovenské názvy ‚poľovníka‘ v svetle materiálov Celoslovenského atlasu

Janusz Siatkowski

V 8. zväzku Celoslovenského atlasu (OLA), ktorý pripravuje poľská skupina jazykovedcov, vystupuje množstvo zamestnaneckých apelatív. Objavujú sa pri nich v porovnaní s apelatívami vystupujúcimi v historických prameňoch a v súčasných spisovných slovanských jazykoch značné diferencie. Napr. sl. *poľovník* má úzku nadväznosť na území Poľska, Bieloruska a Ukrajiny. Pomenovania so spoločným koreňom zasahujú ešte širší priestor. *Охотник* je ako spisovné pomenovanie známe iba v ruštine, kým v nárečiach ho nachádzame na celom území východoslovenských jazykov. Niektoré zamestnanecké apelatíva, ktoré uvádza J. Rusek, neboli v materiáloch OLA vôbec zaznamenané, a naopak sú tu doložené pomenovania, ktoré J. Rusek nezohľadňuje. Na diferenciáciu pomenovania *poľovníka* vplývali také činitele, ako sú rôzna technika poľovania, jazykové tabu, medzislovenské jazykové vplyvy, ako aj výpožičky z cudzích jazykov. Materiály OLA prinášajú množstvo pomenovaní, ktoré v doterajších spracovaniach neboli známe.

IVOR RIPKA*

O niektorých atribútoch nárečovej enantiosémie

RIPKA, I.: On Some Attributes of Dialectal Enantiosemy. *Slavica Slovaca*, 35, 2000, No. 2, pp. 161 – 168. (Bratislava)

Theoretical investigations of dialectal lexis as well as its lexicographic processing within the scope of national dictionary of dialects are determined by the presence of differentiating language-geographical factor which is, in this field of research, indispensable phenomenon. The detailed semantic analysis revealed that enantiosemy (internal antonymy) within dialects is more productive and more extended than it is in the case of literary language.

Linguistics. Dialectal lexicology and lexicography. Areal differentiation. Synonymy. Homonymy. Polysemy. Intralexical antonymy. Enantiosemy.

1. Štúdium slovnej zásoby tradičných teritoriálnych nárečí i s ním súvisiace a z neho vychodiace vypracúvanie adekvátnej koncepcie celonárodného nárečového slovníka sa môže oprieť o výsledky iných lexikálnosémantických i lexikografických výskumov; späťnosť štúdia nárečovej lexiky so štúdiom lexiky spisovného jazyka, no najmä s historickými či etymologickými výskumami je evidentná. Nárečové diferencie jedného časového obdobia v rozličných areáloch možno porovnávať s rozdielmi jedného dialektu na príslušnom území vo vývinovej perspektíve. Prítomnosť limitujúceho či diferencujúceho jazykovo-zemepisného činiteľa je však vždy (aj v synchrónnom priereze) výrazným fenoménom, ktorý determinuje jednak teoretické výskumy nárečovej lexiky, jednak jej lexikografické spracúvanie. Pri komplexnej (sémantickej) analýze nárečovej slovnej zásoby nachádzajú uplatnenie inšpiratívne metodické postupy, ktoré inštruktívne a systematicky prezentoval V. Blanár najmä v knižnej práci *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia* (1984).

2. Pre adekvátne lexikografické spracovanie významovej stavby lexémy je dôležité identifikovať tie špecifikujúce sémantické príznaky, ktorých prítomnosť (alebo neprítomnosť) odlišuje jeden čiastkový význam od druhého. Analýza významovej stavby nárečovej lexikálnej jednotky vychádza z poznania pomenovanej veci, jej myšlienkového spracovania a najmä zo znalosti jej odlišného jazykového vyjadrenia v rozličných územných areáloch. Postihnutie presnej hranice pri sémantickom „štiepení“ istého slova (stanovenie kritérií na odlišenie polysémie a homonymie) je zložité; v teórii a praxi výkladových slovníkov sa táto problematika nerieši vždy rovnako. O polysémii a synonymii

* PhDr. Ivor Ripka, DrSc., Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

v nárečiach možno totiž uvažovať iba vzhľadom na lexikálno-sémantický systém jedného nárečového celku. Pri lexikografickom spracovaní nárečí jedného národného jazyka možno preto aj bohato členené významové vzťahy (dokumentujúce dokonca aj výraznú polarizáciu významov) hodnotiť ako (v istom zmysle) polysémické.

2.1. Lexikografické spracúvanie územne diferencovanej nárečovej lexiky v celonárodnom *Slovníku slovenských nárečí* (ďalej aj SSN) si vyžaduje riešiť aj také problémy, ktoré sa napr. pri skúmaní slovnej zásoby spisovného jazyka nevyskytujú. Ide najmä o naznačený komplex otázok súvisiacich s analýzou sémantickej štruktúry jednotlivých nárečových lexikálnych jednotiek. Pri doterajších výskumoch sa semaziologickým a onomaziologickým postupom vyčlenilo šesť hlavných typov územne determinovaných synonymicko-heteronymických a homonymicko-tautonymických vzťahov, ovplyvňujúcich spracúvanie polysémických lexikálnych jednotiek v celonárodnom slovníku (porov. Ripka a kol., 1984).

2.2. Naše vymedzenie termínov používaných pri opise a spracovaní nárečovej lexiky v celonárodnom slovníku možno pri tejto príležitosti pracovne predstaviť takto: a) ak sa istý význam vyjadruje rozličnými lexémami (výrazovými prostriedkami) v jednej nárečovej oblasti, hovoríme o synonymii; v prípade ich výskytu vo viacerých (netotožných, príslušnou izoglosou ohraničených) oblastiach ide o heteronymiu; b) ak sa viaceré navzájom nesúvisiace významy vyjadrujú jedným výrazovým prostriedkom (rovnakou zvukovou formou) v jednej nárečovej oblasti, konštatujeme prítomnosť homonymie. Ak tá istá lexéma označuje vo viacerých oblastiach odlišné významy, teoreticky ide o tautonymiu. V praxi SSN sa však táto tautonymia predstavuje ako polysémia, t. j. príslušná lexéma sa spracúva ako viacvýznamová.

3. Pri analýze fungovania lexémy *žit* z geografického hľadiska predstavila A. Ferencíková (1984, s. 294) jeden druh tautonymie (tzv. nezastretú internú homogénnu tautonymiu), ktorá sa v celonárodnom nárečovom slovníku odôvodnene spracúva v jednom hesle. Napr. lexéma *žit* označuje: 1. v západoslovenských a južnostredoslovenských nárečiach pšenicu, *Triticum*; 2. v oravských, liptovských a východoslovenských nárečiach raž, *Secale*; 3. vo väčšine turčianskych nárečí mladý porast oziminy. Pri spracovaní takýchto lexém ako polysémických zaváži aj etymologický a historický zreteľ. Zo synchronného hľadiska tu totiž nejde o polysémiu, no ani o pravú homonymiu, pretože jednotlivé významy sa nevyskytujú v tej istej nárečovej oblasti, v rámci jednej lexikálnej paradigmy.

3.1. Pre nárečovú lexikológiu lexikografie predstavujú zaujímavý problém aj homogénne tautonymá so zastretou vnútornou sémantickou motiváciou (tzv. zastretá interná homogénna tautonymia). Ide tu o výskyt (a následné hodnotenie a spracovanie) zemepisne determinovaného typu tzv. vnútroslvnej antonymie, označovanej niekedy aj ako enantiosémia. V tomto príspevku chceme komentovať niektoré atribúty slovenskej nárečovej enantiosémie.

4. Termínom enantiosémia sa v literatúre zvyčajne označuje schopnosť slova vyjad-

rovať dva polárne, protikladné významy. V *Českej lexikológii* (Filipec – Čermák, 1985, s. 129 – 132) sa enantiosémia (spolu s konverziou) pokladá za špecifický druh protikladu, a to protiklad dvoch rozličných významov polysémickej lexémy. Konštatuje sa, že významový protiklad v hraniciach jednej lexémy je v súčasných (spisovných) jazykoch zriedkavý a hodnotí sa ako neželateľný. Konverzia a enantiosémia sa hodnotia ako dva podtypy antonymie; prvému podtypu sa priznáva syntaktická relevantnosť, enantiosémia sa hodnotí ako celkom periférny jav. Je zrejme, že problematika vnútro-slovnnej antonymie nepatrí k dominantným sémantickým javom, no s tézou o jej úplnej periférnosti sa z aspektu dialektológie nemožno celkom stotožniť. V slovenských nárečiach možno nájsť viaceré doklady o enantiosémii viacvýznamových slov. Z citovanej českej práce zaiste vychádza aj obdobná definícia enantiosémie v *Encyklopédii jazykovedy* (1993, s. 128).

5. Konkrétnu analýzu nárečového materiálu dokumentujúcu existenciu lexikálnej vnútro-slovnnej antonymie (výraznej polarizácie významov polysémických nárečových lexém) opierame jednak o čiastočne modifikované údaje z hesiel 1. zväzku *Slovníka slovenských nárečí* (1994), jednak o doklady z kartoték tohto diela, ktoré zatiaľ nie sú v slovníku spracované. Pri určovaní oblasti výskytu jednotlivých semém a lokalizovaní jednotlivých konkrétnych dokladov (v kontextoch) v zásade využívame lexikografickú prax SSN. Zaužívané skratky základných oblastí (*strsl*, *zsl*, *vsl*) sú preukazné; v tejto štúdii skratky nerozpisujeme. Okresy uvádzame podľa staršieho administratívneho členenia z r. 1948 (zákon č. 280/1948).

5.1. Prídavné meno *čerstvý* (v nárečiach doložené aj v podobách *črství*, *črství*) má v SSN vyčlenené štyri významy, a to 1. čiastočne *strsl* a *zsl* – v súčasnosti alebo pred krátkym časom získaný, zhotovený, urobený: *Dám ti čerstvého masla* (Kaľamenová, Martin); *Ja som v jamke mala zeleňinu a bola čerstvá, jak kebi hu zo zemi vit'iahov* (V. Maňa, Vráble) a pod. 2. *zsl*, čiast. *strsl* a *vsl* – plný sily, svieži, osviežený: *Čože tej bolo, bola vispatá, čerstvá, nuž mohla robid' ako drak* (Kláštor pod Znievom, Martin); *Mladé ženi utekali do potoka sa umívat, abi boli čerstvé celí rok* (Hrnčiarovce, Trnava); *Do furi preprahl'i čerstve koňe a hñeď ju pohli* (Klčov, Levoča) 3. *zsl*, čiast. *strsl* a *zsl* – osviežujúci, chladivý, ostrý (o vzduchu, vode, počasí): *Ale je črstva tá voda!* (Bobrovec, Lipt. Mikuláš); *Fúka čerství vietor, oblec ci kabát!* (Návojovce, Topoľčany) 4. *vsl* – odstáty, stvrdnutý, zostarnutý (obyč. o chlebe): *Dal'i nam chľeba, aľe taki bul čerství, das tidzeň stari* (Prešov); *Chľib mame uš kus čerství* (Remeniny, Gíraltovec) a i.

5.1.1. Slovo *čerstvý* má teda dva významy (1. a 4.) opozitné; v rámci jednej lexémy sa v slovenských nárečiach manifestuje protikladnosť vyjadrená v spisovnej slovenčine antonymiami *čerstvý* (nedávno vyrobený, vzniknutý) – *zostarnutý* (dávno získaný, vyrobený). Opozitné významy prídavného mena *čerstvý* sú zreteľné v hodnotiacom prívlastku podstatných mien (na východnom Slovensku najmä v spojení s podstatným menom *chlieb*). Vnútro-slovná antonymia lexémy *čerstvý* (významy „nedávno vyrobený, nový,

a preto mäkký“ a „pred istým časom urobený, zostarнутý, starý, a preto tvrdý“) sa v geografickej projekcii premieta do protikladu stredné a západné Slovensko – východné časti Slovenska. V opozitnom (antonymnom) vzťahu nie je v tomto prípade dvojica slov vzťahujúca sa na pojmy spojené určujúcou vlastnosťou, ktorá vymedzuje dvojjedlné pojmové pole (vzťahujúci sa na „vek“ produktu nezodpovedajúci prímeru), ale dvojica významov (vyjadrená totožnou zvukovou formou) jednej lexémy (Ripka, 1992).

5.1.2. Uvedená vnútrošlovná antonymia je známa aj v širších slovanských reláciách. Ide tu o tzv. medzijazykovú enantiosémiu; spoločný praslovanský základ slova sa v jednotlivých jazykoch vo vývine príslušným spôsobom hláskovo modifikoval. V. Machek (1971, s. 98) spracúva dva polarizované významy praslovanského slova *čerstvý*. Význam „čulý, svižný“ poznajú západoslovanské jazyky, bulharčina a slovinčina, význam „pevný, tvrdý“ (frekvencovaný najmä pri označovaní dávnejšie upečeného chleba) je doložený v ruštine, ukrajinčine a v poľštine (veľkopoľská lexéma *czerstwy* má však aj význam „upečený pred krátkym časom“).

5.2. Na celom území Slovenska známa lexéma *chudoba* (vo východoslovenských dialektoch býva aj hlásková podoba *hudoba*) má v SSN vyčlenených päť významov. Heslo *chudoba* (dokladovú časť uvádzame výberovo) má takúto podobu: 1. csl – nemajetnosť, nedostatok, bieda: *Mi zme boli doma traja braťia, chudoba, psota v dome* (V. Lom, Modrý Kameň); *Chudoba taka, čo aňi – aňi post'ele, aňi stola, aňi hrncu, niš som tam nevidel* (Riečnica, Kysucké N. Mesto); *Tam u nih veľka chudoba* (Dlhá Lúka, Bardejov) 2. csl hromad. – nemajetná, chudobná vrstva obyvateľstva: *Tu je moc chudobi* (Mošovce, Martin); *Viečinu tam chudoba bivača* (Kunov, Senica); *Bula psota, o chudobu še n'estarali* (Fintice, Prešov) 3. zried. – kapustovitá rastlina, bot. *chudobka* (Draba); *chudoba* (Sotina, Malacky) 4. vsl – majetok všeobecne: *Dobre še vidala, tam hudobi!* (Klčov, Levoča); *Teraz už maž dom a hudobi dovc, statek, koňe i peňeži, ta gazduj sebe* (Bertotovce, Prešov); *Prišol o šicku chudobu* (Studenec, Levoča); *Ta vera vecej ten bitang n'ekradnul ľudom jich chudobu* (Niž. Šebastová, Prešov) 5. vsl – dobytok: *Idu karmic chudobu* (Dlhá Lúka, Bardejov); *chudoba* (Richvald, Bardejov).

5.2.1. Zemepisný kvalifikátor *csl* použitý vo výklade 1. a 2. významu slova *chudoba* v koncepte SSN naznačuje, že tieto dva významy sú známe na celom území Slovenska. Doklady v kartotéke slovníka však dokazujú, že vo východoslovenských nárečiach sú tieto významy zriedkavé a nové. (Zemepisný kvalifikátor by bolo možné spresniť.) 5. význam (t. j. „dobytok, statok“), ktorý je doložený najmä v šarišských nárečiach, korešponduje s významom „majetok“ (vlastníctvo dobytku ako istý atribút a výraz majetnosti) známym vo východoslovenských nárečiach. Podobne možno interpretovať aj ďalší význam slova *chudoba* známy vo východoslovenských nárečiach, a to význam „obilie“, doložený napr. v Cejkove, okr. Trebišov.

5.2.2. Opozitný význam „majetok, imanie“ má aj zdobnená podoba *chudobka*, ktorá sa v SSN prihniedzuva k heslu *chudoba*: *Každi še stara o svoju chudopku* (Studenec,

Levoča); *Ozdaj mi zavidiš totu moju bidnu chudopku?* (Prešov). Je to expresívny výraz. Ostatné odvodené slová (*chudobný, chudobnieť, chudobina*) majú v kartotékach SSN doložený už len význam „bieda, nedostatok“.

5.3. Medzijazykovú enantiosémiu možno ilustrovať na lexéme *voňať*. Vo východoslovenských jazykoch *voňať* znamená „vydávať nepríjemný zápach, zapáchať“, kým v češtine a v spisovnej slovenčine má sloveso *voněti/voňať* protikladný (opozitný) význam, a to „vydávať, šíriť príjemnú vôňu“. V slovenských nárečiach sa zasa polarizovali významy jeho (spisovného) antonyma, t. j. slovesa *páchnuť*. Popri 1. význame „vydávať charakteristický (obyč. nepríjemný) pach“ (tak najmä o veciach), napr. *Vino páchně sudom* (Bošáca, Trenčín); *Boľi aj menšie krpki, čo sa choďilo po medokíš a po ťeplicu, ta páchně vajeom* (Sliache, Ružomberok); *Sut páchně octom* (St. Hory, Banská Bystrica), je v zásade na rovnakom zemepisnom areáli (t. j. na strednej a západnej časti Slovenska) doložený aj 2. význam „vydávať nepríjemný pach, smrdieť, zapáchať“ (najmä o ľuďoch alebo zvieratách): *Fuj, istě sa ňeumeypol roka, velmi páchně* (Návojevce, Topoľčany); *Páchně ot strebanice* (Lukáčovce, Hlohovec); *Pobití Němci začali páchnuťi* (Bánovce nad Bebravou); *Strašně páchl to meso* (Bobrovec, Lipt. Mikuláš) a i. Vo východoslovenských nárečiach má sloveso *páchnuť* (v príslušných hláskových variantoch) kontrárny (kontrastný) význam, a to 3. „vydávať príjemnú vôňu, voňať“ (najmä o kvetoch): *Fahajce tote kvetki, jak šumně pahnu!* (Spiš. Štvrtok, Levoča); *Tak šumně pachna tote kvitki* (Dlhá Lúka, Bardejov); *Najkrajše pachnu ľelije* (Ratvaj, Sabinov) a pod.

5.3.1. Rovnaké areály výskytu enantiosémie má aj podst. meno *pach* i príd. meno *páchnuci* (vo východoslovenských nárečiach v príslušných hláskových a slovotvorných variantoch). „Záporné“ významy slova *páchnuci* sú známejšie, a preto na tomto mieste uvádzame iba doklady z východného Slovenska s významom „voňavý“: *Aľe ňihda take kolače pahnuce ňebuľi, jak v pekarňiku* (Nemešany, Levoča); *Lipa ma taki páchnaci kvet // Pokrop se s páchnacu votku* (obidva doklady z Dlhej Lúky, Bardejov); *Umiva se s páchnucim midlom* (Žakarovce, Gelnica); *páchnuce koreňe* (Studenec, Levoča) a i.

5.4. Najbližší rodový pojem pojmov *prieľbina* a *vyvýšenina* je určený príznakom „terénny útvar nezodpovedajúci úrovni okolitého povrchu“. Podobne možno určiť rodový pojem aj pri dvojici pojmov *priekopa – násyp*. Dvojice slov vzťahujúce sa na tieto pojmy sú v antonymnom vzťahu. Nárečový materiál poskytuje aj v tomto prípade doklady na vnútroslóvnú lexikálnu antonymiu; prítomnosť enantiosémie možno dokumentovať na polárnych významoch slova *šanec/šianec*.

5.4.1. Lexémou *šanec/šianec* sa označuje ľudskou činnosťou (t. j. umelo) vyhlbený útvar (priekopa, výkop, zákop) i vyvýšený útvar, ktorý pôvodne vznikol z materiálu získaného pri hĺbení (tohto) výkopu (jamy). Význam „vyhlbenina“ ilustrujú napr. tieto nárečové doklady: *Dvã chlapi peť šiancov vikopal'i* (Plášťovce, Krupina); *Koňe pekňe tajšli do šianca aj z vozom* (Tekovská Breznica, Nová Baňa); *Tri dñi zme ftej najtukšej zime f šancoh ležali* (Dol. Lehota, Dol. Kubín); *Víbral se šaňedz na meter a zem se*

prevracala (Trnava pri Laborci, Sobrance); *Ostal u šancu ležec* (Brezina, Trebišov); *Popri draže z obidvoch stranoch jest šaňec* (Hradisko, Prešov) a i. Opozitný význam „násyp, val, hrádza“ možno doložiť v týchto kontextoch: *Hliňičaňi šiancom chráňili lúke pred záplavami* (Hliník n. Hronom, Nová Baňa); *Ešče biu ščascí, že máme okouo Moravi postavěni šanec* (Záhorská Ves, Bratislava) a i.

5.4.2. Jazykovozezemepisná situácia (výskyt opozitných významov) slova *šanec/šianec* sa odlišuje od výskytu jednotlivých izosém lexém *čerstvý, chudoba* i *páchnuť*. Opozitné významy sú (sporadicky) doložené vo všetkých troch hlavných slovenských nárečových areáloch.

6. Nárečový materiál prináša zaujímavé doklady aj na iné typy lexikálnej vnútroslownej antonymie (t. j. „pravej“ enantiosémie v našom chápaní tohto termínu). Možno pripomenúť napr. všeobecne známy „rozptyl“, významov lexémy *poval//povala*. Toto podstatné meno (odvodené z pôv. slovesa *valiti*) označovalo kedysi hradu („obalenú“ slamou a hlinou), používanú pri stavbe domu; metonymicky sa potom takto nazýval celý strop (porov. Machek, 1971, s. 676). Dnešné (v spisovnom jazyku i v nárečiach) doložené významy 1. priestor pod strechou budovy, pôjd (inak aj priestor nad onými hradami) a 2. konštrukcia uzavierajúca zhora vnútorné priestory, strop sú čiastočne opozitné; označujú spodnú i vrchnú časť (resp. aj celý priestor nad ňou) istej stavebnej konštrukcie (pôvodných povalových hrád).

Lexémy *poval//povala* sa na označenie pôjda používajú na súvislej oblasti západoslovenských nárečí. Dokumentujú to napr. tieto kontexty: *Choj záď na poval trochu orechóv!* (Chocholná, Trenčín); *Na povale kasni bol ten kabát* (Veľké Rovné, Bytča); *Dávajú to na poval odmaknúť a nasipú na to plevi* (Semerovo, Nové Zámky) a pod. Význam „(drevený) strop“ je doložený vo všetkých základných nárečových makroareáloch: *Lampa je zavesená na povale* (Návojevce, Topoľčany); *Povala bola, obielňili zme si to* (Ludrová, Lipt. Mikuláš); *Dachto bilil i povalu* (Dlhá Lúka, Bardejov).

6.1. Výkladové slovníky spisovného jazyka hodnotia a spracúvajú opozitné významy lexémy *sporý* v dvoch homonymných heslách (*sporý*¹ – výdatný, obsažný, hojný; *sporý*² – nevýdatný, slabý, chabý, skúpy; p. napr. Krátky slovník slovenského jazyka, 1997, s. 664). Nárečové doklady zachovávajú pôvodný význam slova *sporý* (t. j. výdatný); *spora* vec má oproti „nesporej“ menší objem, príp. sa vyskytuje zriedkavejšie, ale je kvalitnejšia (Machek, 1971, s. 570). Neskoršie sémantické responzie spôsobili, že sa slovo *sporý* začalo používať aj v protikladnom význame (t. j. nevýdatný).

V kartotéke SSN adjektívum *sporý* najčastejšie spresňuje význam slova múka, napr.: *Múka od Fijalóv je veľmi sporá, lepšia jak ked _u kúpiž v opchodze* (Bzince pod Javorinou, Nové Mesto nad Váhom); *Žitná múka je sporá, pekňe vikisňe* (Návojevce, Topoľčany); *Máme sporú chlebovú múku a s ňej bívá chutní chlieb* (Bánovce nad Bebravou) a i. V opozitnom (antonymnom) vzťahu nie je v nárečiach ani v tomto prípade dvojica slov vzťahujúca sa na pojmy spojené určujúcou vlastnosťou, ktorá vymedzu-

je dvojčlenné pojmové pole (vzťahujúce sa na „kvalitu“ produktu nezodpovedajúcu priemeru), ale formálne identická dvojica významov jednej lexémy, pričom význam „nevýdatný, slabý“ je doložený iba v kontextoch poznačených infiltráciami spisovných variet národného jazyka do nárečových prehovorov.

6.2. S výskumami nárečovej enantiosémie nepriamo súvisí aj štúdium lexikálnych jednotiek so zastretou vnútornou sémantickou motiváciou. Do tejto kategórie možno zaradiť aj výskumy zhôd „vnútornej formy“ (t. j. motivačných príznakov). Aj z hľadiska slovenskej dialektológie je zaujímavý taký motivačný príznak, akým je „dno“. Na základe sémantického posunu, majúceho univerzálny charakter (spodok, spodná časť[®] vrch, vrchná časť), nastala v slovenských nárečiach (podobne ako v rade ďalších slovanských i neslovanských dialektoch) transsémantizácia „dno (nádoby)“[®] „vrch (nádoby)“, t. j. pokrievka. Nárečové lexémy *dienko* alebo *dience* majú potom opozitné významy. Pomenúvajú 1. malé al. menšie dno: *Viraziu dience na dbanke* (Bodorová, Martin); *Už ma lem na denku brindzi* (Markušovce, Spišská Nová Ves) i 2. drevenú doštičku na prikrytie hrnca a pod.: *Denko na hrnedz mi treba dať spraviť* (Zborov nad Bystricou, Kysucké Nové Mesto); *Na kibel z vodu sa dávalo dénko, abi tam nepadala špina* (Blatné, Modra) a i.

7. Analýza niekoľkých prípadov i atribútov vnútroslovnej antonymie na nárečovom materiáli ukázala, že enantiosémia je tu produktívnejšia než v spisovnom jazyku. Významové protiklady v hraniciach nárečových lexém sú výsledkom historického vývinu slov a nepretržitého pohybu či dynamiky v slovnej zásobe. Vnútroslavnú antonymiu necharakterizuje vždy iba „čistá“ absolútna kontrastnosť (polárnosť) významov, ale mnohoaspektová projekcia logického základu antonymie, t. j. komplementárneho vzťahu pojmov.

LITERATÚRA

- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava 1984.
Encyklopédia jazykovedy. Zost. j. Mistrík. Bratislava 1993.
FERENČIKOVÁ, A.: Významová členitosť výrazových prostriedkov a geografické hľadisko. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1984, s. 292 – 295.
FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha 1985.
Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava 1997.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vyd. Praha 1971.
RIPKA, I. a kol.: Výskum a opis nárečovej lexiky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1984, s. 271 – 278.
RIPKA, I.: Enantiosémia v nárečovej lexike. Kultúra slova, 26, 1992, s. 144 – 150.
RIPKA, I.: O nárečovej vnútroslovnej antonymii. In: Slovenčina v historickom kontexte. Zost. L. Kralčák. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1996, s. 81 – 85.
Slovník slovenských nárečí. I. (A – K). Red. I. Ripka. Bratislava 1994.

О некоторых атрибутах диалектной энантиосемии

Ивор Р и п к а

Лексикографическая разработка территориально дифференцированной диалектной лексики в общесловацком Словаре словацких диалектов требует решения проблем, не встречающихся при изучении лексики литературного языка. Наличие ограничивающего или дифференцирующего фактора языковой географии детерминирует даже исторические исследования диалектной лексики. Анализ обусловленного языковой географией типа так называемой внутренней антонимии в статье называемой энантиосемией (т. е. способностью слова выражать две противоположные значения) показал, что в диалектах она более продуктивна, чем в литературном языке. Диалектная энантиосемия не всегда характеризуется только „чистой” абсолютной контрастностью значений, ей свойственна многоаспектная проектировка логической основы антонимии, т. е. комплементарного отношения понятий.

MILAN MAJTÁN*

Historický slovník slovenského jazyka – a Vincent Blanár

MAJTAN, M.: Historical Dictionary of the Slovak Language and – Vincent Blanár. *Slavica Slovaca*, 35, 2000, No. 2, pp. 169 – 174. (Bratislava)

The author presents the basic principles of the concept of the Historical Dictionary of the Slovak Language (1991 –). This dictionary presents Slovak language from its pre-literary period – starting with the early works as it is preserved in manuscripts as well as in printed Slovak language works and in older Latin documents until the end of the 18th century. Professor V. Blanár was the leading intellectual force behind the creation of this dictionary.

Linguistics. Concept of the Historical Dictionary of the Slovak Language.

Historický slovník slovenského jazyka je od svojich počiatkov spätý s menom prof. Vincenta Blanára. On hral vedúcu úlohu pri príprave a formovaní koncepcie „veľkého“ historického slovníka slovenčiny, ktorého ukážkový zväzok vyšiel pod jeho vedením r. 1973, on bol aj popredným tvorcom koncepcie realizovaného variantu slovníka stredného typu, ktorý vychádza ako *Historický slovník slovenského jazyka* od r. 1991 a ktorého má verejnosť v rukách päť zväzkov (1991, 1992, 1994, 1995, 2000), posledný šiesty zväzok vyjde v najbližších rokoch. Základný význam pre spoločnosť, ako aj celkovú koncepciu, lexikologický základ a lexikografické postupy autorského kolektívu obsahujú úvodné časti prvého zväzku *Historického slovníka slovenského jazyka*, ktorý vychádza po viac ako štvrtstoročnej príprave. Lexikologická problematika lexikografického opisu slovnej zásoby staršej slovenčiny i samotná lexikografická problematika HSSJ sa v období prípravy i v čase vychádzania jednotlivých zväzkov slovníka publikovala najmä v monografických štúdiách V. Blanára *Lexikálno-sémantická problematika historického slovníka slovenského jazyka* (1982), *Vývin slovenskej slovnej zásoby v predkodifikačnom období* (1983), *Lexikológia lexikografie* (1986), v jeho monografii *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia* (1984) a v sériách čiastkových monografií (Skladaná, 1993; Majtán, 1996; Kuchar 1998) a štúdií ďalších spoluautorov slovníka, ako aj v kolektívnom referáte (V. Blanár a kol.) *Historický slovník slovenského jazyka* na konferencii o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny v Smoleniciach v marci 1983, spolu s koreferátmi (komunikátmi) ostatných spoluauto-

* PhDr. Milan Majtán, DrSc., Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

rov slovníka¹. Materiály z konferencie vyšli v zborníku s názvom *Obsah a forma v slovnej zásobe* (1984). Genézu prác na príprave slovníka približuje aj Blanárov príspevok (prednáška na kurze SAS) *Historický slovník slovenského jazyka* (1984).

Historický slovník slovenského jazyka (HSSJ) predstavuje slovenčinu z predspisovného obdobia od najstarších čias tak, ako je zachovaná v rukopisných i tlačných slovenských jazykových pamiatkach a v starších latinských písomnostiach (najmä slovenské vlastné mená apelatívneho pôvodu) až po kodifikáciu spisovnej slovenčiny A. Bernolákom na konci 18. storočia. Medzníkom, pochopiteľne, nie je rok 1787, ale koniec 18. storočia, pričom do pramennej základne sa nedostali rukopisné ani tlačné diela bernolákovcov.

Svojím širokým poňatím a moderným spôsobom spracovania poskytuje slovník dobrý a spoľahlivý základ nielen pre správne chápanie a výklad slovenských historických textov (praktické poslanie), ale aj pre ďalší výskum vývinu slovenskej slovnej zásoby a dejín slovenského jazyka vo všeobecnosti, ako aj pre ďalší rozvoj slovenskej historicko-porovnávacej jazykovedy (vedecké poslanie).

Niektoré lexikologicko-lexikografické problémy HSSJ sú známe od začiatkov koncipovania hesiel.

Spočiatku sa uvažovalo o „veľkom“ slovníku. Konceptiu takého slovníka vypracoval a publikoval kolektív pod vedením prof. V. Blanára v ukážkovom zväzku s názvom *Slovenský historický slovník z predspisovného obdobia* (1973). Ukázalo sa, že spracovanie a vydanie historického slovníka slovenčiny veľkého typu presahovalo a presahuje personálne, finančné i edičné možnosti. Reálnejší sa ukázal projekt historického slovníka slovenčiny stredného typu, ktorého koncepcia sa sformovala v rokoch 1978 – 1979. V porovnaní so slovníkom veľkého typu sa úspornejšie spracúvajú výklady významov slov, najmä sa však obmedzil rozsah dokladového materiálu (počet dokladov i dĺžka kontextov) a zaviedlo sa mierne hniezdovanie odvodených slov istých typov. Ustúpilo sa od uvádzania synonymných a slovotvorných vzťahov a súvislostí jednotlivých heslových slov a neuvádzajú sa slová, nedoložené v spracúvanom historickom materiáli. Obmedzenie rozsahu dokladovej časti hesiel neumožňuje vyčerpávajúco dokumentovať všetky doložené grafické, hláskové a gramatické (tvarové) varianty heslových slov ani všetky doložené typické a sčasti ani niektoré lexikalizované spojenia (Blanár, 1964 b, s. 113).

¹E. Krasnovská, O výskume slovotvorby v slovenčine predberňolákovského obdobia (s. 341 – 346), J. Skladaná, Z problematiky frazém v predspisovnom období (s. 346 – 350), M. Majtánová, Herbárová tradícia a ľudové botanické názvy (s. 350 – 355), R. Kuchar, Genetické súvislosti slovenskej administratívno-právnej terminológie (s. 356 – 360), I. Kotulič, O vplyve češtiny na rozvoj slovenskej historickej slovnej zásoby (s. 360 – 366), Š. Peciar, Spracovanie slov českého pôvodu a českých jazykových prvkov v HSSJ (s. 367 – 369), B. Ricziová, Adaptácia slov latinského pôvodu typu akcia a audiencia (s. 369 – 375), M. Majtán, Vlastné mená v Historickom slovníku slovenského jazyka (s. 375 – 380), Š. Peciar, Uplatňovanie zásady úspornosti v spracovaní Historického slovníka slovenského jazyka (s. 380 – 384).

Uvedené úsporné postupy sa uplatňovali najmä pri spracúvaní prvých dvoch zväzkov slovníka, potom autorský kolektív začal prizerať viac na kultúrnohistorický význam slovníka i jednotlivých dokladov a prejavilo sa to na počte a dĺžke uvádzaných dokladov, lexikalizované a frazeologické spojenia sa autori usilujú spracovať vyčerpávajúco (samozrejme, s obmedzením počtu dokladov). Často sa však nedá jednoznačne a exaktne vyznačiť, čo predstavuje kontext dostačujúci na pochopenie a objasnenie významu v hesle spracúvaného slova alebo slovného spojenia. Lexikologicko-lexikografické kritériá nie sú vždy zhodné s kultúrno-historickou hodnotou textu, v heslovej stati spracovaný kontext však na spoločenské a kultúrno-historické hodnoty aspoň upozorňuje.

Dodnes sa pri recenzovaní i pri redigovaní stretávajú otázky súvisiace s genetickým či funkčným postojom pri hodnotení neslovenských prvkov a ich adaptácie v slovenských textoch pramennej základne slovníka. Prirodzene, najcitlivejšie sú pritom javy príznačné pre česko-slovenské jazykové vzťahy.

V kapitole o rozsahu spracúvanej slovnej zásoby sa uvádza, že z nezdomicených prevzatých (cudzích) slov sa v HSSJ spracúvajú:

a) slová (a podoby), ktoré boli charakteristické pre niektorý štýl kultúrnej slovenčiny a používali sa aj v neskorších vývinových obdobiach slovenského jazyka;

b) bohatšie doložené lexikálne bohemizmy, ktoré boli bežné v slovenských kontextoch aspoň niektorého žánru, ba často presahovali časovú hranicu predspisovného obdobia a zvyčajne sa začleňovali do slovotvorného hniezda, napr. *delat'/delávať' – delat' sa – delač' – delník' – delný' – deláci' – udelat'/udelávať' – vydelat'/vydelávať' – zdelat' – zadelat'*. Za lexikálnym bohemizmom sa uvádza kvalifikátor *čes*;

c) z češtiny prevzaté, ale iba hláskovo sa odlišujúce podoby slov, ktorých základy sú spoločné slovenčine i češtine, ak ich používanie presahovalo časovú hranicu predspisovného obdobia, napr. *aneb(o)*, *neb(o)*, *proto*. Niektoré prevzatia majú aj slovotvorné znaky príznačné pre češtinu, napr. *anoť*, *aneboližto*, *jakžkoli*. Uvádzajú sa s kvalifikátorom *čes*.

V ďalšom texte tejto kapitoly sa ešte uvádza, že z praktických interpretačných dôvodov sa ako osobitné heslá spracúvajú aj slová z okrajovej vrstvy slovnej zásoby, medzi ktorými sa spomínajú aj lexikálne bohemizmy, ktoré sa ojedinele vyskytujú v slovenských textoch, prípadne len v starších slovníkoch pod vplyvom používanej českej literatúry, napr. *arci*, *nýbrž*, *kšaft* ap. s poznámkou, že niektoré z nich sú známe aj v okrajových západoslovenských nárečiach, napr. *snídať'*, *snídání*. Napokon sa tu uvádza, že ako heslové slová sa nespracúvajú cudzie slová, z hláskového a slovotvorného hľadiska izolované, ktoré sa do slovenskej lexiky ani dočasne nezačlenili ani z morfolologickej stránky neadaptovali.

Napriek tomu, že sa prijalo spomenuté riešenie, stále sa v diskusiách objavujú otázky, či označovať niečo ako hláskový (alebo grafický) variant alebo ako slovotvorný (lexikalizovaný) variant, teda *cudzí* [cu(d)zí, ci(d)zí], *klúč* [-úč, -ič] alebo *cudzí*, *cizí*,

resp. *klúč*, *klič* a pod. Pri niektorých heslách si však druhý postup možno ťažko predstaviť, napr. *fruštik* [-ik, -uk], *frištuk* [-uk, -ik] alebo *barbier* [bar-, bal-; -bier, -bér, -bír, -vier, -vír] a pod.

Možno diskutovať aj o tom, či aj hláskové geneticky nedomáce varianty neoznačovať kvalifikátorom (podľa koncepcie publikovanej v prvom zväzku HSSJ sa to dosiaľ nerobilo), napr. *cudzí*, čes *cizí*, resp. *klúč*, čes *klič* a pod. Niektoré lexémy sú pritom doložené iba v českej či počeštenej podobe.

Ustavične sa vynára otázka, či zaradiť do hesiel texty obsahujúce typické české hlásky *ř*, *ě*, *ou* alebo grafémy *au*, *ú* [*ú*], i keď je evidentné, že napr. grafémou *ú* sa často označovala dvojhláska *uo* a niekedy aj neúmerne veľký krúžok označoval práve samohláskový element tejto dvojhlásky. Diskusiu rovnako vyvolávajú typicky české tvary zvratného zámena *se*, a napr. aj tvary participia *-ící*, hoci práve ony sa v staršej slovenčine držali najdlhšie.

O týchto otázkach prebiehali v autorskom kolektíve dlhé a niekedy aj ostré diskusie ešte v prípravnom období slovníka i v publikovaných štúdiách (porov. Blanár, 1964; Doruľa, 1968, 1969; Habovštiaková, 1968, 1969; Kotulič, 1968 a i.) napokon prevládla mienka o „funkčnom“ hodnotení bohemizmov, podobne ako sa pristupuje k javom prevzatým z iných jazykov. V recenzných pripomienkach sa v ostatnom čase dosť často vyskytujú poznámky, ktoré by uprednostnili aj genetický pohľad na hodnotenie tejto problematiky.

Už sme upozornili na doklady z prameňov po roku Bernolákovej kodifikácie slovenčiny (1787). V úvodných častiach HSSJ (v kapitole o časovom rámci HSSJ) sa hovorí o spracúvaní slovnej zásoby „do konca 18. storočia okrem textov napísaných bernolákovskou spisovnou slovenčinou“.

V záhlaví hesla sa hneď za heslovým slovom uvádzajú jeho doložené hláskové varianty, výnimočne aj slovotvorné dublety, napr. *bohatsstvo* [-o, -í], *predávať* [pre-, pro-] ap.

Naopak, isté pravidelne sa vyskytujúce varianty tvarotvornej morfémy, napr. v infinitíve *-ť*, *-t*, *-ti*, *-ci*, alebo kmeňotvorné varianty *-ova-*, *-uva-*, participiálne *-ící* a i. sa v záhlaví hesla nezaznamenávajú. Ukazuje sa ako sporné označovať varianty s *dz* a z ako (*d*)z alebo s *ie* a *e* (*é*) ako (*i*)e a pod. a ako prinajmenšom nejednoznačné označovanie variantov *ä* alebo *e* pri hodnotení zápisov, povedzme, *mesiar* alebo dokonca *ve vezenj*, kde môže ísť aj o zápis českej hlásky *ě*.

Historický slovník slovenského jazyka po prvý raz v dejinách slovenčiny podáva pomerne podrobný obraz o rozsahu a členení slovnej zásoby jazyka slovenskej národnosti v predspisovnom období. Spracúva predspisovné obdobie od 11. do 18. storočia. Od 11. do 15. storočia sú doložené spravidla lexémy (menej slovné spojenia) len v cudzojazyčných (latinských) jazykových pamiatkach, súvislé texty sú doložené až od 15. storočia. Pre obdobie 15. – 18. storočia bolo charakteristické používanie kultúrnej

(kultivovanej) slovenčiny s viacerými modifikáciami (bol tu rozličný stupeň vplyvu slovenských nárečí – západoslovenského, stredoslovenského, východoslovenského, ale aj češtiny, latinčiny, príp. iných jazykov). Najrozšírenejší bol variant západoslovenskej kultúrnej slovenčiny. Išlo v podstate o hybridné útvary, ktoré však stále výraznejšie smerovali k systému slovenského národného jazyka na všetkých rovinách. Pamiatky, ktoré dokumentujú tento jazyk, predstavujú širokú paletu jeho modifikácií.

Je jasné, že pri koncipovaní a redigovaní posledného a či predposledného zväzku HSSJ nie je vhodné ani možné nejako podstatnejšie meniť jeho koncepciu.

Niektoré užitočné úpravy, ako sme spomenuli, autorský kolektív realizoval už po druhom zväzku. Tieto úpravy určite zvýšili dokumentačnú, ale aj spoločenskú a kultúrohistorickú hodnotu HSSJ. Ďalšie spomenuté otázky a problémy môžu poslúžiť ako isté podnety iným pracovným kolektívom, ktoré budú v budúcnosti pripravovať a spracúvať ďalšie historické slovníky slovenčiny, napr. slovník bernolákovčiny alebo v úvode spomínaný „veľký“ historický slovník slovenského jazyka.

Ako sme v úvode povedali, V. Blanár stál dlhé roky ako vedúca mysliteľská osobnosť pri zrode *Historického slovníka slovenského jazyka*. Preto sme tu naznačili aspoň niekoľko myšlienok koncepcie slovníka, ktoré veľmi stručne charakterizujú zvlášť citlivú otázku spracovania vzťahu slovenčiny a češtiny v predpisovnom období slovenčiny a formovania jej predpisovných kultúrnych útvarov v slovníku. Práve táto kardinálna otázka koncepcie *Historického slovníka slovenského jazyka* nesie aj výraznú pečať osobnosti jubilujúceho prof. Vincenta Blanára.

LITERATÚRA

- BLANÁR, V.: Historický slovník slovenského jazyka. Informační bulletin pro otázky jazykovědné, č. 5, 1964, s. 48 – 56.
- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická problematika historického slovníka slovenského jazyka. In: Jazykovedné štúdie. Zv. 7. Red. Š. Peciar. Bratislava 1982, s. 25 – 38.
- BLANÁR, V.: Vývin slovenskej slovnej zásoby v predkodifikačnom období. Slovenská reč, 48, 1983, s. 321 – 330.
- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava 1984 (a).
- BLANÁR, V.: Historický slovník slovenského jazyka. In: Studia Academica Slovaca. Zv. 13. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1984 (b), s. 95 – 114.
- BLANÁR, V. a kol.: Historický slovník slovenského jazyka. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (Smolenice 1. – 4. marca 1983). Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984 (c), s. 333 – 340.
- BLANÁR, V.: Lexikológia lexikografie. Slavica Slovaca, 21, 1986, s. 54 – 61.
- DORULA, J.: O historickom slovníku slovenského jazyka a o slovenskej slovnej zásobe v písomnostiach predberňolákovského obdobia. Slovenská reč, 33, 1968, s. 179 – 186.
- DORULA, J.: Metamorfózy predberňolákovskej slovenčiny. Slovenská reč, 34, 1969, s. 214 – 220.
- HABOVŠTIKOVÁ, K.: O vzťahu slovenčiny a češtiny v slovenských písomnostiach zo XVI. – XVIII. storočia. Slavia, 37, 1968, s. 235 – 252.

- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Ešte raz o predbernolákovskej slovenčine. Slovenská reč, 34, 1969, s. 351 – 358.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Knižné prvky v kultúrnom jazyku slovenskej národnosti. Jazykovedný časopis, 21, 1970, s. 202 – 211.
- Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 1 (A – J), 2 (K – N), 3 (O – P pochytká), 4 (P poihrať sa – pytlovať), 5 (R – Š). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1991, 1992, 1994, 1995, 2000.
- KOTULIČ, I.: O formovaní kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 134 – 149.
- KUCHAR, R.: Právo a slovenčina v dejinách. Budmerice 1998.
- MAJTÁN, M.: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava 1996.
- SKLADANÁ, J.: Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období. Bratislava 1993.
- SKLADANÁ, J.: Slová z hlbín dávnych vekov. Bratislava 1999.
- Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia. Ukážkový zôšit. Red. Š. Peciar. Bratislava 1973.
- Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (Smolenice 1. – 4. marca 1983). Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984 (c), s. 333 – 340.

Исторический словарь словацкого языка – и Винцент Бланар

Милан М а й т а н

Исторический словарь словацкого языка (1991 –) представляет словацкий язык долитературного периода с самых древних времен так, как он сохранился в рукописных и печатных словацких памятниках, а также в более древних латинских письменных документах (словацкие имена собственные апеллятивного происхождения) до конца 18 века. Проф. Винцент Бланар был ведущей личностью в период зарождения словаря. Пробный том *Словацкого исторического словаря долитературного периода* (1973) обещал быть словарем большого типа, но не учитывал реальных возможностей. Поэтому коллектив авторов был вынужден изменить концепцию словаря и разработать представленную в документах лексику только в объеме среднего типа словаря. Статья пытается представить основы этой концепции и вклад внесенный В. Бланаром в дело подготовки, а также окончательной разработки словаря.

EWA SIATKOWSKA*

Porównanie wpływu kontrreformacji na rozwój zachodniosłowiańskich języków literackich (zarys problematyki)

SIATKOWSKA, E.: Comparison of Influence of Caunter-reformation on Development of West Slavonic Literary Languages. *Slavica Slovaca*, 35, 2000, No. 2, pp. 175 – 181. (Bratislava)

The influence of the same extraligual factor on the development of various languages can be differentiated. It depends on the different political and cultural situation, in which the languages are. The author tries to document it by history of standard West Slavonic languages.

Linguistics. History of language. Standard West Slavonic languages. Counter-Reformation.

Historycy języka są zgodni, że siłą napędową językowego rozwoju są czynniki pozalingwistyczne.

Podzielić je można na zewnętrzne – polityczne, społeczne, kulturowe i wewnętrzne – psychologiczne. Autorzy słowiańskich opracowań monograficznych piszą o różnych zjawiskach szczegółowych. Z. Klemensiewicz¹, wśród czynników zewnętrznych, wymienia rozwój miast, rozwój demokracji szlacheckiej, rozpowszechnienie drukowanej książki, a wśród wewnętrznych – wzrost ambicji szlachty i nowopowstającego mieszczaństwa. B. Havránek² eksponuje również czynniki zewnętrzne, takie jak szerzenie się w Czechach, obok łaciny, języka narodowego w kościele, a następnie zwiększenie autorytetu politycznego państwa Luksemburgów. E. Pauliny³, w tworzeniu normy językowej słowaccyzny, przyznaje prymat czynnikom wewnętrznym, czyli wzrostowi świadomości narodowej Słowaków. Podobne przyczyny wykształcenia się literackiego języka górnołużyckiego podają H. Schuster-Šewc, H. Faska i G. Stone⁴.

* Prof. dr hab. Ewa Siatkowska, Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Warszawskiego, Szturmova 1, 02-678 Warszawa, Polska.

¹ KLEMENSIEWICZ, Z.: *Historia języka polskiego*. Warszawa, 1976.

² HAVRÁNEK, B.: *Vývoj spisovného jazyka českého. Československá vlastivěda. Jazyk*. Praha 1936.

³ PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava 1966.

⁴ SCHUSTER-ŠEWC, H.: *Rozwój literackiego języka Serbów łużyckich // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. XIX, 1980, ss. 217–238; FASSKE, H.: *The Historical, Economic and Political Bases of the Formation and Development of the Sorbian Literary Languages // Slavic Studies UCLA*. XI, Ohio 1985, ss. 61 – 69; STONE, G.: *Language Planning and the Lower Sorbian Literary Language*, op. cit. ss. 99 – 103.

W opracowaniach syntetycznych⁵ dokonuje się uogólnień. Np. R. L. Lenček⁶, jako podstawowe determinanty powstania literackich języków słowiańskich, wysuwa tendencje do unifikacji, do separacji i do wzmocnienia prestiżu.

Większą perspektywę mają prace porównawcze. Są one zwykle nastawione na wychwytywanie zjawisk powtarzających się, typowych⁷. W niniejszym przyczynku chciałabym zająć się jednym zjawiskiem specyficznym dla poszczególnych języków, mianowicie wpływem kontrreformacji na kształtowanie normy literackich języków zachodniosłowiańskich.

Specyfika tego procesu łączy się z jednej strony z różnym charakterem zewnętrznego bodźca, a właściwie zespołu bodźców, z drugiej strony – z odmienną sytuacją omawianych języków, wyzwalającą odmienną reakcję.

Obraz kontrreformacji w danym kraju jest odbiciem obrazu reformacji. Obydwa prądy religijne należy omawiać łącznie. Na gruncie zachodniosłowiańskim, jak postaram się to poniżej wykazać, spotykamy wszystkie wymienione prawidłowości.

Najsilniej na życie narodowe oddziaływała reformacja czeska. Husytyzm był prądem nie tylko religijnym, ale społecznym i narodowym. Skierowany był przeciw duchowieństwu rzymsko-katolickiemu, często narodowości niemieckiej, czyli w konsekwencji przeciw językowi łacińskiemu i niemieckiemu. Był prądem o szerokim oddziaływaniu społecznym, angażował masy ludowe. Jak wiadomo, nie wygasł ze śmiercią J. Husa. Wiek XV to dalszy rozwój tej ideologii, którą przepojone są pisma Jana Rokycany, Petra Chelczickiego, Ctibora Towaczowskiego i innych. Wiek XVI – okres działalności braci czeskich, to apogeum rozwoju czeskiego języka literackiego, wykształconego przez polemiki religijne, oczyszczonego z obcych naleciałości, rozszerzonego na wszystkie warstwy społeczne, o unormowanej przez Husa i braci czeskich ortografii, osiągniętego doskonałość w przekładzie *Biblii kralickiej*⁸. Husytyzm czeski trwał od pierwszych wystąpień Husa, czyli mniej więcej od r. 1402 do Bitwy na Białej Górze, czyli do r. 1620.

Ponieważ husytyzm był tak bardzo związany z czeskim narodem i językiem, nic dziwnego, że godząca w niego kontrreformacja czeska godziła też w naród i język. Siłę jej rażenia zwiększał fakt, że głównymi rzecznikami kontrreformacji byli Habsburgowie, obca dynastia, dla której często walka z pozostałościami husytyzmu była płaszczykiem skrywającym rzeczywistą walkę polityczną z czeskim narodem. Pozycję rządu wzmoc-

⁵ Por. m. in. Voprosy formirovanija i razvitija nacional'nych jazykov // Trudy Instituta Jazykoznanija X, 1960 (syntetyczne podsumowanie ss. 295 – 307); Slavic Studies UCLA, XI, Ohio 1985 i in.

⁶ LENČEK, R. L.: On Sociolinguistic Determinants in the Evolution of Slavic Literary Languages // Slavic Studies, ss. 40 – 51.

⁷ Odmiennie stanowiska również są prezentowane, por. np. FILIN, F. P.: O strukture sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka, „Voprosy jazykoznanija“ XXII, 1973, s. 3 i nast. Autor ten uważa, że każdy język rozwija się w niepowtarzalnych warunkach i inaczej.

⁸ Celowo nie poruszam tu wpływu humanizmu na literacki język czeski w wieku XVI, aby wypreparować tylko determinanty związane z reformacją.

niało nadanie krajowi statusu dziedzicznego państwa Habsburgów. Sprowadzeni przez rząd jezuita wiernie realizowali politykę władzy. Przejęli uniwersytet w Pradze i całą sieć szkolnictwa. Powrócono do łaciny, często skażonej. Piśmiennictwo stało się monotematyczne, wyłącznie katolickie. Ferdynand II nakazał, dekretem z 1627 r., wszystkim obywatelom czeskim przejść na katolicyzm. Bracia czescy zostali skazani na banicję, wielu zwolenników Husa opuszczało kraj dobrowolnie. Represje skierowane były również przeciw protestantom.

Regres życia intelektualnego postępował. W r. 1729 jezuita A. Koniáš wydaje spis książek zakazanych liczący 1233 pozycje.

Dla zachowania proporcji należy stwierdzić, że i wśród jezuitów zdarzali się ludzie światli jak B. Bridel, F. Kadlinský, B. Balbín. Dobry poziom literacki wykazuje katolicka *Biblia św. Wacława*. Nie należy zapominać o rozwijającym się równolegle świeckim baroku (V. Rosa), czy o tzw. literaturze „ludowej“ (W. F. Kocmánek, A. V. Michna, B. H. Bilovský), ratującej warstwę niższe przed germanizacją i zastojem kulturalnym. W sumie jednak czeska kontrreformacja walnie przyczyniła się do zablokowania rozwoju literackiego języka czeskiego.

Inną rolę na tym polu odegrała kontrreformacja polska. Zacząć trzeba od innego charakteru polskiej reformacji. W porównaniu z reformacją czeską był to ruch pod każdym względem słabszy. Husytyzm, na większą skalę, był w Polsce nieznany. Zyskał sobie trochę zwolenników wśród niższego kleru i drobnej szlachty, tylko na obrzeżach kraju. Przebywający w Polsce bracia czescy żyli w izolacji. Husytyzm nie wytworzył piśmiennictwa, poza nielicznymi wyjątkami. Luteranizm był ideologią mieszczańską, pogardzaną przez szlachtę, o ograniczonym zasięgu geograficznym (północna i zachodnia Polska). Szlachta na ogół pozostawała przy katolicyzmie, a jeśli zmieniła wyznanie to na kalwinizm bądź arianizm. Język polemik religijnych nie był tak żarliwy jak w Czechach, bo społeczeństwo mniej w te sprawy było zaangażowane emocjonalnie. Wielość wyznań osłabiała pozycję każdego z nich. Najbardziej dla języka korzystne były liczne tłumaczenia *Biblii* – kalwińska *Biblia brzeska* 1563, ariańska *Biblia nieświeska* 1570 – 1572, luterkańska *Biblia gdańska* 1632. Innowiercy, w pierwszym rządzie luteranie, mieli poza tym duże zasługi w walce o wprowadzanie języka polskiego do Kościoła.

Nie należy zapominać, że polszczyzna w okresie reformacji znajdowała się na innym stopniu rozwoju niż język czeski – norma literacka była o wiele młodsza i co za tym idzie słabsza.

Okres przypadający na działalność wszystkich niekatolickich wyznań w Polsce to mniej więcej lata 1420–1658. Datę pierwszą wyznacza informacja *Statutów gnieźnieńskich* o prześladowaniach polskich husytów, druga to wydanie uchwały sejmowej nakazującej „heretykom“ albo przejść na katolicyzm, albo opuścić kraj. Wiek polskiej i czeskiej reformacji jest więc zbliżony, inna tylko jest jej jakość.

Tak jak i reformacja, polska kontrreformacja ma inne niż w Czechach oblicze. Nazywano ją „katolicyzmem, który się czegoś nauczył“. Nie podjęła ona walki z reformacją przez działania zbrojne i niszczenie osiągnięć kulturalnych tego prądu. Nie powrócono na taką skalę do łaciny, przeciwnie zaczęto coraz bardziej rozszerzać funkcje polskiego języka literackiego. Czołowi przedstawiciele polskiej kontrreformacji – jezuita Jakub Wujek i Piotr Skarga odegrali w historii języka polskiego rolę podobną jak prawie 200 lat wcześniej Jan Hus w Czechach. Poprzez swe kazania demokratyzowali normę literacką, poszerzając grono jej odbiorców. I w Polsce wyszedł spis „książek zakazanych“ Marcina Szyszkowskiego w r. 1617, ale zawierał nieporównanie mniej pozycji. Wydawano liczne polskie śpiewniki katolickie i katechizmy, a przede wszystkim wyszedł katolicki przekład *Biblii* Jakuba Wujka (1599) na długie lata będący wzorem języka biblijnego. Jezuita Grzegorz Knapski był autorem wielkiego słownika polsko-łacińskiego (1621).

Kontrreformacja polska była krótsza niż w Czechach, gdzie jej oddziaływanie przeciągnęło się w głąb XVIII wieku. Skończyła się, kiedy zabrakło antagonistów, czyli około roku 1658.

Na Słowacji panowały stosunki jeszcze inne. Zbrojny ruch „braciszków“ (bratřici), działających głównie we wschodniej Słowacji, powstał z inspiracji husytów czeskich. Miał znaczenie bardziej społeczne i narodowe (skierowany był przeciw obcym feudałom) niż kulturowe. Pośrednio tylko wpłynął na kulturę, ponieważ w XIX wieku nawiązywali do niego szturowcy.

O wiele większą rolę w dziedzinie kultury, a więc i języka literackiego, a nawet przede wszystkim języka literackiego, odegrał, rozwijający się na zachodzie kraju, ruch protestancki. Wielu protestantów było uchodźcami z Czech, stąd ich proceskie nastawienie w dziedzinie języka. Za wzór języka piśmienniczego przyjęli oni *Biblię kralicką*, tym łatwiej dla nich zrozumiałą, że opierała się o dialekty wschodnio-morawskie, sąsiadujące z zachodnią Słowacją. Biblicztina protestantów nie była dla rozwoju języka piśmienniczego korzystna, blokując rozwój wersji narodowej.

Pewną rolę kulturową odegrali wschodniosłowaccy kalwini. Od połowy wieku XVIII zaczęło powstawać tam religijne piśmiennictwo w dialekcie zemplińskim, ponieważ czeszczyzna na tych terenach była mało zrozumiała. W końcu wieku XIX wrócono do piśmiennictwa wschodniosłowackiego, mającego już jednak inny charakter i opartego na innym dialekcie, mianowicie szariskim. Jeszcze w XX wieku używany on był przez słowackich emigrantów w Pitzburgu. Obecnie wszelkie publikacje, zarówno krajowego środowiska kalwinów, jak emigrantów w USA, wychodzą w literackiej słowaczysznie. Nurt kalwiński pozostał efemerycznym, bocznym odgałęzieniem słowackiego języka literackiego. Jakkolwiek powstanie tego piśmiennictwa miało związek z reformacją, zanikło spontanicznie. Wschodnia Słowacja nie była objęta procesem rekatolizacji działającym w pozostałych częściach kraju, w każdym razie nie był ten proces kierowany przeciw

kalwinom. Rozpoczęli oni swoją działalność po wygaśnięciu głównych akcji kulturowych podejmowanych przez przedstawicieli zarówno wyznania katolickiego jak wyznań niekatolickich.

Terenem działalności katolików, tak jak i protestantów, była zachodnia Słowacja – ówczesne centrum kulturalne i gospodarcze kraju. Zgodnie z wytycznymi Watykanu (*Congregatio de propaganda fide*), przy pozyskiwaniu innowierców dla katolicyzmu, należało używać języków narodowych, dlatego też katolicy słowaccy początkowo usiłowali słowaczyczyć teksty czeskie, potem na coraz szerszą skalę wprowadzać do piśmiennictwa język narodowy w wersji zachodniej. Pierwsze próby to np. *Cantus catholici* – śpiewnik z połowy XVII wieku, potem *Biblia kamedulska* z połowy wieku XVIII, wreszcie twórczość osiemnastowiecznego franciszkanina Hugolina Gawłowicza. Tym samym tropem szli katolicy kodyfikatorzy języka słowackiego, z Ignacym Bajzą i Antonem Bernolákiem na czele. Bernolacztinę utrwaliła *Biblia* Juraja Palkowicza.

Jakkolwiek wiadomo, że szkielet późniejszej, wytworzonej dopiero za czasów Štúra, literackiej słowacczyny stanowi dialekt środkowy, dialekt zachodni, wprowadzony przez działających w ramach kontrreformacji katolików, jest fundamentem na którym można było język literacki zbudować.

Ten sam prąd religijny więc albo – jak w Czechach – przyczyniał się do destrukcji normy językowej, albo – jak w Polsce – ją wzbogacał, albo – jak na Słowacji – konstruował jej podstawy.

Wydawałoby się, że te trzy rozwiązania wyczerpują wszystkie możliwości. Tymczasem historia języka górnołużyckiego ukazuje nam jeszcze inne rozwiązanie.

Na Łużycach reformacja i kontrreformacja nie miały, jak w Polsce, Czechach i na Słowacji, wymiaru chronologicznego, ale wymiar geograficzny. W większej, północnej części Łużyc Górnych protestantyzm trwa nadal. Mała enklawa na południu: okrąg kamieniecko-kulowski, kiedy po zakończeniu wojny trzydziestoletniej w 1648 roku całe Łużyce zostały przyznane Saksonii, pozostał przy Habsburgach. Zastrzegli sobie oni pieczę nad katolickimi klasztorami na Łużycach i przyległym terenem.

Nie było na Łużycach tak dramatycznych walk religijnych jak w Czechach. Wojny husyckie na tym terenie się rozgrywające to były wojny czesko-niemieckie, Łużycanie mieli w nich rolę statystów. Nie było polemik religijnych jak w pozostałych krajach słowiańskich. Społeczeństwo łużyckie było wówczas w przeważającej mierze niepiśmienne. Przechodziło na luteranizm, bądź pozostawało przy katolicyzmie, w sposób automatyczny, razem ze swoimi panami feudalnymi w myśl zasady: „Cuius regio eius religio“.

Zdarzały się jednak wśród ogólnie niewykształconych Łużyczan światłe jednostki, które, inspirowane przez reformację, zaczęły tworzyć religijne piśmiennictwo w języku narodowym (M. Jakubica, A. Moller na Łużycach Dolnych w całości luterzańskich,

W. Warichius, G. Martini w protestanckiej części Łużyc Górnych). Początkowo, w XVI wieku, nie utworzyło ono językowego wzorca, ponieważ było nieujednoliczone dialektalnie i ortograficznie, stworzyło dopiero przesłanki późniejszego wykształcenia normy językowej. Dalsze przesłanki to wprowadzenie systematyzacji języka piśmiennictwa w przekładzie *Nowego Testamentu* przez M. Frencla w XVII wieku, pogłębione przez komisję górnołużyckich duchownych ewangelickich powołaną w 1703 r. Na tych podwalinach, w XIX wieku, w okresie odrodzenia narodowego, powstał literacki język górnołużycki, za nim też dolnołużycki.

Kontrreformacji, w rozumieniu prądu antagonistycznego w stosunku do reformacji, na Łużycach nie było. Oprócz piśmiennictwa protestantów, z pewnym opóźnieniem, bo dopiero w XVIII wieku, zaczęło się rozwijać górnołużyckie piśmiennictwo w dialekcie kulowsko-kamienieckim katolików. Wymienić tu można dzieła H. Swętlika, J. X. Ticina, P. Hančki. Piśmiennictwo to wytworzyło własną normę językową, odmienną od protestanckiej.

Obydwie normy koegzystowały obok siebie. Literacki język górnołużycki w XIX wieku nawiązał do normy ewangelików, nurt katolicki wzbogacił tę normę, głównie dzięki zabiegom działacza odrodzeniowego Michała Hórnika, katolickiego księdza. Obecnie większość pisarzy górnołużyckich pochodzi z katolickich rejonów południowych i dlatego dialekt tych rejonów nie traci znaczenia jak dialekt wschodnich Słowaków. Leksyka katolików coraz częściej nie jest już oceniana jako dialektalna, wchodzi do ogólnonarodowej normy. Tereny te są mniej zniemczone niż Łużyce protestanckie, dlatego odgrywają coraz większą rolę w życiu kulturalnym kraju.

Ukształtowane przez czeską kontrreformację katolickie Łużyce Górne językowo partycypowały i partycypują we wzbogacaniu normy ogólnonarodowej, ale proces ten jest całkowicie inny jak w Polsce, gdzie język literacki był wzbogacany w toku polemik religijnych innowierców z katolikami i w wyniku działań projęzykowych inspirowanych przez rekatolizację. W Polsce procesy te były ograniczone w czasie. Na Łużycach są bardzo rozciągnięte w czasie, poza tym w dużym stopniu nie miały charakteru spontanicznego (takiego charakteru nabierają dopiero ostatnio), a były wynikiem odgórnej kodyfikacji.

Ten sam prąd religijny, oddziałując na cztery spokrewnione i sąsiadujące ze sobą języki, przyniósł w zakresie kształtowania norm tych języków tak różne rezultaty.

Porovnanie vplyvu protireformácie na rozvoj západoslovanských spisovných jazykov

Ewa Siatkowska

Historici jazyka sa zhodujú v tom, že hnacou silou rozvoja jazyka sú mimojazykové činitele. Ich vplyv je však diferencovaný. Rovnaký činiteľ môže mať odlišný vplyv v závislosti od situácie, v ktorej sa v určitej vývinovej etape nachádza daný spisovný jazyk. Uvedený problém autorka načrtla na príklade vplyvu protireformácie na západoslovanské spisovné jazyky.

V Čechách protireformácia rozvoj jazyka zastavila. Bola namierená proti husitizmu, celonárodnému prúdu čiže zasiahla celý národ a jeho kultúru, ale najmä jazyk českého písomníctva. Podľa propagátorov protireformácie bolo české písomníctvo hlásateľom nepriateľskej ideológie, v dôsledku čoho bola spoločnosť odtrhnutá od dovtedajšej literárnej produkcie a zahatal sa jej ďalší rozvoj. Pre Habsburgovcov bol boj s husitizmom pláštikom, ktorý zakrýval skutočný boj proti českému národu.

V Poľsku bola protireformácia, rovnako ako predtým reformácia, v porovnaní s Čechami omnoho slabším pohybom, spoločnosť nebola do bojov na poli vierovyznania tak emocionálne zaangažovaná. Nerozputali sa boje, ktoré by ničili kultúrne výdobytky uvedeného prúdu. Nevystupovalo sa proti spisovnej poľštine, ba práve naopak, rozširovali sa jej funkcie, napr. podľa príkladu protestantov sa v širšom meradle uvádzala ako liturgický jazyk. Poľský index „zakázaných kníh“ obsahoval omnoho menej položiek. Hovorí sa, že poľská protireformácia sa od reformácie niečomu naučila.

Podobne je potrebné pozitívne hodnotiť vplyv slovenskej protireformácie na rozvoj alebo lepšie povedané na vytvorenie spisovného jazyka. V protiklade k protestantom propagujúcim bibličinu, ktorá bola modifikovanou češtinou, začali zástancovia protireformácie (katolícky tábor) po období latinského písomníctva uvádzať do písomníctva v stále väčšom rozsahu slovenčinu. Tým položili základy rozvoja spisovného jazyka. Riadili sa smernicou Vatikánu, aby pri získavaní inovercov využívali národný jazyk.

Vidíme, že vplyv toho istého náboženského prúdu, ktorý zasiahol štyri susedné a príbuzné jazyky, priniesol v oblasti formovania sa spisovných podob týchto jazykov celkom odlišné výsledky. Túto tézu by bolo možné rozšíriť aj na ďalšie slovanské jazyky, čo by potvrdilo vyššie uvedené postrehy.

DEZIDER KOLLÁR*

Vlastné mená v preklade

KOLLÁR, D.: Proper Names in Translation. *Slavica Slovaca*, 35, 2000, No. 2, pp. 182 – 187. (Bratislava)

Based on the experience with translating a Slovak geographic publication on the Slovak-Polish Tatra Mountains, the author reflects on the challenge of interpreting proper names (geographic names) in different language. He believes that the choice of an approach is determined not only by general options available to a translator (transfer, translation, creation of own equivalent), but also by the specific characteristics of text under translation, system specific features of the target language, and specific characteristics of the proper issue (proper names). In practice, two approaches can be considered – transliteration and translation. In addition, within the same approach (transliteration, translation) there may be a combination of approaches and variability of motifs.

Linguistics. Comparative linguistics. Onomastics. Translation.

Otázka osudu vlastných mien pri preklade vo všeobecnosti sa pertraktovala už mnohokrát a na rôznych fórach. Aj autor tejto štúdie sa už o svoje poznatky z prezentácie cudzích vlastných mien v ruskom jazyku, ako aj o konkrétnych problémoch, spojených s prevodom či pretlmočením slovenských vlastných mien do ruštiny, podielil s odbornou verejnosťou viackrát¹, ale v takejto podobe i v takomto rozsahu ich predkladá prvýkrát. Ako východiskový materiál mu poslúžili praktické skúsenosti z realizácie ruskej mutácie publikácie *Slovensko-poľské Tatry*. Ide teda predovšetkým o problematiku prekladu vlastných mien z oblasti geografie.

Je všeobecne známe, že preklad nejakého textu do iného jazyka nie je obyčajným prevodom z jednej jazykovej sústavy do inej. Ide o pretlmočenie obsahu, o osvojenie si cudzej realie.

Problémy môžu nastať aj pri **prevode** z jednej sústavy do druhej. Napríklad pri preklade zo slovenčiny do ruštiny je tu problém prevodu slovenských grafém a foném

* PhDr. Dezider Kollár, CSc., Záhradnícka 59, 821 08 Bratislava.

¹ *Konfrontácia spisovnej slovenčiny a spisovnej ruštiny*. In: *Studia Academia Slovaca* 4. Red. J. Mistrík, Bratislava, ALFA 1975, str. 123 – 140; *Zdroje a príčiny jazykovej interferencie v oblasti lexiky*. In: Komenského trienále Bratislava 1974. Red. J. Horecký, Bratislava, Osvetový ústav a MDKO Bratislava 1976; *Jazyková interferencia v príbuzných jazykoch*. In: *Problémy filologického štúdia poslucháčov filozofických a pedagogických fakúlt so zreteľom na vyučovanie cudzích jazykov*. Red. E. Terray, Bratislava, SPN 1978, str. 27 – 37; *K niektorým prípadom rusko-slovenskej lexikálnej interferencie*. In: *Ruštínar* XIII, 1978, 3, s. 4 – 11.

typu *h* (г/х), *j* (й/и/е/ë/ю/я), *t*, *b*, *e* v cudzích slovách gréckeho pôvodu (φ, в, и).² Uvedené problémy súvisia jednak s možnosťami danej sústavy a s jej historickým vývojom (napr. rôzne reflexy tých istých hláskových spojení v rôznych historických obdobiach – *pj/нл*, *pj/нб*³), jednak s jazykovým úzom cieľového jazyka.

Pretlmočenie (preklad) je tvorivý proces, a miera tvorivosti, teda spoluautorského zásahu závisí od charakteru textu a jeho zložiek. Iné prekladateľské problémy vznikajú pri všeobecnom texte, iné pri texte odbornom, a iné pri básnickom texte. Svojský odraz v cieľovom jazyku môžu mať aj špecifiká základných jazykových prvkov (napr. všeobecné a vlastné mená) a ich funkcia v konkrétnom texte.

Pri **osvojovaní si cudzích reálií** má osvojovateľ či prekladateľ, čo je tiež všeobecne známe, tri možnosti: a) spolu s reáliou prevziať aj jej cudzí názov (*prevzatie slova*); b) preložiť pojem, pokrytý slovom jazyka originálu (*preklad slova*); c) vytvoriť vlastné pomenovanie preberanej reálie (*vlastný jazykový ekvivalent*).

K faktorom, ovplyvňujúcim **voľbu spôsobu prezentácie vlastných mien** v preloženom texte, patrí jednak *charakter samotného vlastného mena*, jednak *vzťah nositeľa cieľového jazyka k danej reálii* (posledný faktor by sme mohli nazvať princípom vlastníctva).

Špecifikum vlastných mien nespočíva len v tom, že, na rozdiel od všeobecných mien, predstavujúcich zovšeobecnené pomenovanie rovnorodých predmetov a javov, sú individuálnym pomenovaním predmetov – osôb, objektov geografie a astronómie, literárnych a umeleckých diel, sviatkov a ďalších kategórií, vyčleňujú predmet svojho pomenovania z okruhu rovnorodých predmetov, ale aj v tom, že hoci na jednej strane im chýba signifikatívny význam, a sú teda nepreložiteľné, na druhej strane často disponujú slovotvorným významom a nesú adresátovi aj iné posolstvo ako iba pomenovanie individuálneho objektu (preto sú možné a časté prechody z kategórie vlastných do všeobecných a naopak). Aj samotný objekt ich pomenovania môže presahovať rámec reality pomenúvanej východiskovým jazykom. V týchto prípadoch ide jednoznačne nie o pretlmočenie obsahu slova, ale o súčasné osvojovanie si reálie viacerými jazykmi.

Vo všeobecnosti sa vlastné mená chápu ako znakové, teda nemotivované slová (hoci mnohé z nich vznikli z motivovaných slov, vyjadrujúcich vlastnosti alebo príslušnosť ich nositeľov – *Šuster*, *Švec*, *Rybár*, *Vysoký*, *Balažoviech*, rus. *Кузнец*, *Иванов*, *Сусанин*, *Толстой*, *Долгорукий*, alebo boli ako motivované už prevzaté – *Andrej*, *Barbora*, *Bazilej*, *Peter*), ktoré svoje špecifikum zdôrazňujú aj tým, že sa na ne nevzťahujú pravidlá pravopisu (*Hollý/Holý*, *Bystický/Bistrický*, v ruštine malé počiatkové písmená pri názvoch obyvateľov štátu, hoci samotný názov štátu sa píše s veľkým písmenom a pod.). No svoju prirodzenú podstatu nezaprú – majú tendenciu *gramatikalizovať sa* (prechy-

² Роговпaj: Гуго, Гейне, Хельсинки, Холик; Енисей, Иерусалим, Йена, Бардеёв, Иордан, Йозеф, Йиглава, Япония, Югославия; Вифлеем (Betlehem), Фивы (Theby).

³ Роговпaj: куплю, компьютер.

Govanie, skloňovanie častí združených pomenovaní) a *byť sémanticky priezračnými* (priestor pre ľudovú etymológiu geografických názvov – *Kôprová dolina* a pod.).

V prípade *osvojovania si vlastných mien* ide predovšetkým o *mieru osvojenia si samotnej reálie*. Tak napríklad pri osvojovaní si *krstného mena* či *priezviska*, nepresahujúceho svojím významom či zakorenením v pamäti národa, ktorý je nositeľom cieľového jazyka, rámec cudzej reálie, prichádza do úvahy jedine prevzatie či prepis, so všetkými zvláštnosťami prevodu (vnímanie tvaru resp. výslovnosti slova, možností grafického či zvukového systému, ustálené zásady transkripcie, spôsob a podmienky preberania reálie či jej názvu – písomná alebo ústna cesta, priamo alebo cez cudzí jazykový filter, možnosť zmeny morfeematickej štruktúry či straty gramatických kategórií ako výsledok významového posunu, straty motivačného základu, fonetických zmien a pod.). Napr. *Ян Коллар, Павел Йосеф Шафарик, Людовит Штур, Коменский, Горецки(й); Хемингуэй, Жюлио-Кюри, Сианук, мыс Канаверал, ДЭУ (Daewoo), Камп-Дэвид, Бритни Эйрүэйз, Карнеги-холл, Волл-стрит* a i. Pravda, hranica medzi cudzou a privlastnenou reáliou je veľmi pohyblivá.

Pokiaľ ide o *geografické názvy* pomenávajúce objekty jednotného (patriaceho všetkým) sveta, každý jazyk má právo pomenovať ten-ktorý objekt vlastným spôsobom (*Wien – Viedeň – Вена, Mont Everest – Джомолунгма, Rocky Mountains – Скалистые горы, Mexico – Мехико – Мексика/Мексико*).

Podobná situácia je pri *menách historických osôb*, ktoré zohrali významnú úlohu v svetových či európskych dejinách, prekročili rámec národných dejín a „privlastnili“ si ich príslušníci viacerých národov (*Luis XIV – Ludovít XIV – Людовик XIV, Jozef II – Иосиф II, Jan Paval II – Иоанн Павел II, Sigismundus – Zikmund – Зигмунд – Zsigmond – Зыгмунд – Сигизмунд* alebo svätí: *Matúš/ Матфей, Lukaš/ Лука, Mikuláš/ Николай, Jakub/ Яков*).⁴

V prípade „*medzinárodného vlastníctva*“ reálie treba vychádzať jednoznačne z *úzu cieľového jazyka*, kde prichádza do úvahy nielen *prevod*, ale aj *pretlmočenie* (preklad) či *vlastné pomenovanie* cudzej reálie: *Гефес, Айд (Hades), Асклений/Эскулап, Икарый, Дедал, Пирра, Вакх, Герод; Дон Жуан, Дон Кихот; Рейган, Рейтер; Высокие/ Низкие Татры, Большая/Малая Фатра, Велька Ломница* a pod. Pravda, problém je v tom, že úzus môže byť rozkolísaný, jeho zdroj nie dost autoritatívny a neraz i deformujúci vnútorné vzťahy jazyka originálu, a tým aj výpovedný potenciál a hodnotu textu (*Ломницки-Штит, Ломницкий Штит, Ломницкий пик, Банска-Бистрица, Банска Быстрица, Спишка-Нова-Вес, Горны/Долны Смоковец, Горни/Долни Смоковец*).⁵

⁴ Nemusi ísť vždy o mieru privlastnenia si vlastného mena. Dôležitá je tiež jeho obsahová zmena. Svedčia o tom texty typu: В Микулаше находится собор св. Николая.

⁵ Napr.: veľké písmeno v slove *Штит* robí z apelatíva vlastné meno, slovo *Вес* je mužského rodu a má úplne odlišný význam (váha), slovo *Горны* zavádza svojou sémantikou (horský).

Okrem toho problému nastávajú pri uplatňovaní týchto tvarov v *kontexte* – k neohyb-
ným názvom treba pridávať apelatívam (napr. Город a pod.) alebo treba nazvy adapto-
vať a rekonštruovať v nich vnútorné jazykové vzťahy (napr.: *Спишска Нова Весь*
alebo *Спишская Новая Весь*, pri zachovaní ohýbania jednotlivých komponentov).

Pri preklade textu do iného jazyka treba prihliadať aj k **d'alším špecifikám vlast-
ných mien**, a to k vlastnostiam ich jednotlivých kategórií.

V rámci **osobných mien** treba rozlišovať priezviská, ktoré nemajú svoj inojazyčný
ekvivalent. Ich pôvodné sémantika „vyvetrala“, problémom môže byť len ich prevod
(Горещки/Горещкий).

Krstné mená majú spravidla medzinárodný pôvod a majú aj svoj ekvivalent (*Jozef–
Иосиф, Marta – Марфа, Katarína – Екатерина*).

Medzi **názvami geografických miest a útvarov** nachádzame tak motivované názvy
(*Vysoké/Nízke Tatry, Spišská Stará/Nová Ves, Devínska Nová Ves, Dolný/Horný Kubín,
Lomnický/Popradský/Kežmarský štít*), ako aj názvy s vyvetranou sémantikou (*Banská
Bystrica, Banská Štiavnica* – hoci existencia sérií takýchto názvov je dostatočným dô-
vodom na „rekonštrukciu“ sémantiky ich prvkov), názvy absolútne nemotivované
z hľadiska súčasného jazyka (*Hrhov*) i komplexné pomenovania, spájajúce v sebe vlast-
né meno so všeobecným (*Tatranská kotlina, Štrbské pleso, Tichá dolina, Levočské
vrchy*) V tejto súvislosti treba rozlišovať názvy osád (vlastné mená) od názvov geogra-
fických útvarov: *Штрбске Плесо* (osada)/*Штрбское горное озеро* (útvár), *Татранска
Котлина* (osada)/*Татранская котловина* (útvár), *Спишска Капутила* (osada)/
Спишский капитул (organizačná jednotka) Rozhodujúca je sémantická štruktúra názvu.

Názvy **hviezd a súhvezdí** tvoria osobitnú sústavu podriadenú pravidlám národných
nomenklatúr (*Velký voz – Большая Медведица*).

Názvy **literárnych a umeleckých diel** sú charakterizované voľným výberom pome-
novaní, závislom na pochopení obsahu diela, resp. na jazykovom filtri (*Posledná večera
– Тайная вечеря, Večer trojkráľový – Двенадцатая ночь, Nieкто to rad horúce –
В джазе только девушки*).

Pri konkrétnej aplikácii uvedených téz (*možnosti prekladateľa, charakter preklada-
ného textu, systémové špecifiká cieľového jazyka, špecifiká samotného problému –
vlastné mená*) sme v procese realizácie spomenutej ruskej mutácie publikácie *Sloven-
sko-poľské Tatry* narážali na takéto problémy:

Ak si odmyslíme prípady vlastného ekvivalentu, v hre boli v podstate dve základné
metódy prezentácie slovenských vlastných mien v cieľovom texte: **transliterácia a pre-
klad**. Argumenty v prospech jedného či druhého postupu alebo, naopak, proti nim, sú
samozrejme vždy poruke, no nemožno z nich robiť všeobecné závery, a to jednak preto,
že v tejto oblasti niet jednotného úzu, jednak preto, že pri preklade nemôžeme ignorovať
kontext. V prípade geografických názvov môže ísť o plnovýznamové apelatíva typu:
hory, vrchy, kotlina, vysočina, pleso, jaskyňa dolina, potok a pod., o sémanticky „vy-

vetrané” apelatíva typu: *Streda, Štvrtok, Sobota, Kapitulá, Kotlina, Ves, Pleso, Martin, Mikuláš, Ján, Peter, Mara* a pod., alebo o tak povediac „hovoriace” názvy typu: *Dlhý úplaz (Длинный откос), Skalná päť (Скальный кулак), Kačací vrch (Утиная гора), Satan (Сатана)* a pod.

V prípade sémanticky nepriezračných názvov je namieste transliterácia (na spôsob zaužívaných ruských názvov francúzskych reálií typu: *Комеди Франсез, Версаль, Сен Дени*), v prípade názvov s falošnou sémantizáciou typu *Kačací vrch*, naopak, je namieste preklad (na spôsob zaužívaných ruských názvov francúzskych reálií typu: *Елисейские поля, площадь Согласия, собор Парижской богородицы*).

Aby sme sa vyhli zbytočným nedorozumeniam pri prezentácii vlastných mien originálneho textu, uplatňovali sme takéto postupy: a) v prípade transliterácie – v zátvorke *originálny názov* (aby sme sa vyhli grafickým alebo fonetickým deformáciám), resp. *preklad* (kvôli sémantickej priezračnosti); b) v prípade prekladu – v zátvorke *originálny názov*.

V rámci tej istej metódy môže ísť pritom o kombináciu postupov, resp. o variabilitu motívov.

V rámci *všeobecnej metódy transliterácie* sme používali takéto postupy: a) **čistú transliteráciu** (pri zachovaní ohýbania): *Бушовце, Влковце, Тварожна, Спишки Штврток, Стара Любовня (из Старой Любонни)*; b) **transliteráciu v kombinácii s originálnym názvom v zátvorke** (z fonetických a pravopisných príčin): *Грзов (Грхов), Банска Бистрица (Banska Bystrica)*; c) **transliteráciu v kombinácii s prekladom v zátvorke** (z hľadiska sémantickej priezračnosti či z kontextuálnych príčin): *Спишка Капитула (капитул), Словенска Весь (Словацкая Весь), Червени Клаштор (Красный монастырь), Вельки Славков (Большой Славков – velkoslavkovský)*; d) **transliteráciu v kombinácii s prekladom apelatíva**: *турбаза „Брнчалова хата”, турбаза „Хата Терри”, турбаза им. капитана Раио*.

V rámci *všeobecnej metódy prekladu* sme uplatňovali tieto postupy či motívy: a) **čistý preklad** (v prípade existencie antoným ako sémantizujúceho komponenta alebo v prípade sémantickej priezračnosti slovtvorného modelu): *Высокие/Низкие Татры, Большая/Малая Фатра, Вышний/Нижний/Новый/Старый Смоковец, Тихая долина, Млыницкая долина*; b) **čistý preklad** (v prípade existencie apelatív a variantných atribútov): *Штрбское/Попрадское горное озеро, Ломницкий/Попрадский/Славковский пик, Добшинская ледяная пещера, Кленовая долина, Хочские горы*; c) **čistý preklad** (v prípade všetkých komponentov apelatívneho charakteru): *Ареал мечтаний*; d) **preklad v kombinácii s originálnym názvom v zátvorke** (v prípade „hovoriaceho” názvu): *Скальный кулак (Skalný päť), Сатана (Satan), Утиная гора (Kačací vrch)*; e) **preklad v kombinácii s originálnym názvom v zátvorke** (v prípade apelatívnych komponentov): *Левочкие горы (Levočské vrchy), Синее горное озеро (Modré pliesko)*.

Používanie vysvetľujúcich poznámok (originálny názov, preklad) v publikácii tohto druhu je opodstatnené tým viac, že ide prakticky o turistického sprievodcu, ktorý má pomáhať orientovať sa priamo v teréne, a nielen pretlmočiť obsah ponúkaných informácií.

Собственные имена в переводе

Дезидер Коллар

Исходя из опыта, приобретенного в процессе перевода книги *Slovensko-poľské Tatry* на русский язык, автор задумывается над проблематикой передачи собственных имен (главным образом, географических названий) в языке перевода. Он отмечает, что при выборе методов и приемов переводчик детерминирован не только общими возможностями переводчика (заимствование, перевод, собственный эквивалент), а также характером текста, системной спецификой целевого языка, спецификой данной тематики (собственные имена). На практике речь идет о двух методах – транслитерации и переводе. Аргументы в пользу того или другого метода или, наоборот, против них налицо, но на их основании нельзя делать общих заключений, так как, во-первых, нет единой языковой практики в данной области и, во-вторых, при переводе нельзя не считаться с контекстом. Кроме того, даже в рамках общего метода (транслитерация, перевод) может иметь место сочетание приемов ввиду разнообразности мотивов.

Так, например, в рамках общего метода транслитерации могут быть использованы разные приемы: чистая транслитерация (с соблюдением словоизменения), транслитерация в сочетании с оригинальным названием (названием языка оригинала) в скобках (по фонетическим и орфографическим причинам), транслитерация в сочетании с переводом в скобках (с целью соблюдения прозрачности названия, или же, по контекстуальным причинам), транслитерация в сочетании с переводом нарицательного имени.

В рамках общего метода перевода могут использоваться или же играть решающую роль разные приемы и мотивы. Может применяться чистый перевод (в случае наличия антонимов в качестве семантизирующих компонентов, семантической прозрачности словообразовательной модели, или же, наличия нарицательных имен и вариантных атрибутов в составе географического названия, или нарицательного характера всех его компонентов) или перевод в сочетании с оригинальным названием в скобках (в случае т.н. „говорящих” названий, или же наличия в них нарицательных имен).

Имея в виду характер упомянутой книги и с целью избежать лишних недоразумений, в упомянутом издании в обязательном порядке применялся принцип дополнительной информации: в случае транслитерации – в скобках приводилось оригинальное название (чтобы избежать графических или фонетических искажений) или же перевод (в целях соблюдения семантической прозрачности); в случае же перевода – в скобках приводились оригинальные названия (с целью облегчения идентификации объектов).

MENNÝ REGISTER/INDEX OF NAMES

- Adamec P. 89
 Adel'gejm E. 85
 Agapkina T. A. 86, 106
 Alexander R. 82
 Andrejčin L. 27 38
 Anikin A. I. 50 59
 Apresian J. D. 133, 135, 137, 140
 Atrachovič K. K. 159
 Azbelev S. N. 85
 Bagno V. E. 85
 Bahner W. 100
 Bachtina V. A. 86
 Bajza J. I. 22, 146, 179
 Baláž G. 50, 51, 60
 Balbín B. 177
 Baník A. A. 16, 23
 Barič E. 154
 Bartáková J. 102
 Bartek H. 5, 23
 Bartko L. 106
 Bazilevskij A. B. 85
 Bel M. 9, 12, 13
 Belovova O. V. 84
 Berkeley G. 23
 Bernolák A. 5–25, 98, 107, 141–149, 170, 177
 Bilovský B. H. 177
 Binder A. 100
 Blatná R. 122
 Blanár V. 5–25, 61–67, 93, 97–190
 Blažev B. 38
 Boguslawski A. 89
 Bosák J. 96, 106
 Bridel B. 177
 Brandtner A. 91
 Brozović D. 142, 148, 152, 154
 Budagova L. N. 85
 Bujukliev I. 104
 Buzássyová K. 31, 92
 Buzássyová L. 92
 Cankov K. 27 39
 Čimborska-Leboda M. 91
 Čaplovič D. 96, 105
 Čermák F. 117, 122, 126, 138, 140, 163, 167
 Černež L. A. 85
 Černý B. 43
 Červeňák A. 90
 Čičaj V. 6 23
 Čolaková K. 27, 39
 Čučka P. P. 106
 Daneš F. 31 38
 Darmesteter A. 134, 140
 Debus F. 106
 Denisenko V. 91
 Dimitrova S. 154
 Dobříková M. 106
 Dobrovský J. 14
 Dokulil M. 119, 122, 133, 140
 Doležal P. 17, 19, 20, 23, 146
 Dolník J. 5, 17, 18, 23, 102, 105
 Dönninghaus S. 90
 Doruľa J. 3–4, 93–96, 103, 105, 106, 107, 128–132, 144, 148, 172, 173
 Drozd Š. 16, 23
 Dubníček J. 102
 Dudášová-Kriššáková J. 78–79
 Duchnovýč O. 79
 Ďurica M. 7 40–49
 Ďurišin D. 85
 Ďurovič E. 143, 148
 Durych V. F. 19
 Dvonč L. 97, 100–107
 Eichler E. 100, 104, 105, 106
 Eismann W. 89
 Eliáš A. 91
 Elson M. J. 82
 Fándly J. 8, 10, 143
 Faska H. 175
 Fasta P. 91
 Ferenčíková A. 162, 167
 Fidler V. 27, 39
 Filin F. P. 176
 Filipec J. 116, 117, 119, 120, 122, 124–127, 133, 138, 140, 163, 167
 Fillmore Ch. 140
 Flaker A. 154
 Formanovovskaja N. 91
 Frank R. 106
 Friedman V. 80
 Furdal A. 101
 Furdík J. 102
 Gáfríková M. 100
 Gajdoš V. J. 9, 23
 Gak V. G. 133, 140
 Gašinec E. 102, 104
 Gašparíková V. 104
 Gavlovič H. 22, 146
 Georgiev V. 27, 38
 Georgieva E. 38
 Gerov N. 104
 Ginzburg E. L. 135, 137, 140
 Giusti W. 43
 Gladkov O. V. 84
 Gladrov V. 91
 Glovňa J. 102, 105
 Gołab Z. 80
 Gorskij A. V. 82
 Gregor F. 101
 Grigorjanová T. 93
 Gromova-Opuľskaja L. D. 84
 Grušinin A. L. 84
 Grzybek P. 89
 Gura A. V. 86
 Gurjanova N. S. 84
 Gusev V. E. 85
 Gutschmidt K. 14, 24, 95
 Habovštiak A. 97–99, 100, 113
 Habovštiaková K. 5, 11, 12, 14, 15, 18, 22, 23, 24, 100, 108–114, 142, 172, 173, 174
 Hagg H. 69, 76
 Halilović S. 154
 Hannick Ch. 82
 Harušiak D. 103
 Hauptová Z. 81–83
 Havránek B. 27, 30, 39, 122, 175
 Herkeľ J. 92
 Hertling L. 76
 Hilty G. 105
 Hlavsa Z. 38
 Holly J. 143
 Homza M. 96
 Horák E. 93, 102, 107, 150–154
 Horák G. 51, 60
 Horecký J. 51, 60, 102, 113, 182
 Horváth P. 5, 7, 24
 Hurch B. 89
 Chmelík A. 102
 Choreva V. A. 85
 Chovan J. 9, 10, 23, 24, 25, 102, 148
 Ickovič V. A. 50, 60
 Ilieva K. 33, 38
 Ilievski P. 80
 Isakovíc I. 154
 Ismagulova T. 85
 Ivančev S. 102
 Ivanova K. 27, 39
 Ivantyšinová T. 92, 96
 Ivič M. 24
 Ivič P. 154
 Jakobson R. 105, 126
 Jarošová A. 102
 Jászay L. 89
 Javorska H. 102
 Jireček K. 103
 Jirsová A. 38
 Jóna E. 98, 100
 Jungman J. 14
 Kačala J. 100, 101, 104, 167, 171
 Kačic L. 93
 Kadlinský F. 177
 Karaulov J. 91
 Kardanova N. B. 85
 Keipert H. 5, 6, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 98
 Klátik Z. 24
 Klejmanova R. 91
 Klemensiewicz Z. 175
 Klobukova L. 90
 Kocmánek W. F. 177
 Kočiš F. 50, 60, 101
 Kodajová D. 92
 Koduchov V. I. 51, 60
 Kollár A. F. 6, 7, 8, 9, 12, 25
 Kollár D. 182–187
 Kollárová E. 91
 Kolowrat L. 8
 Komárek M. 116, 118, 122
 Komarova O. 91
 Kondrašov N. A. 142
 Konečni E. 80
 Koneski B. 154
 Kopečný F. 27, 30, 38

- Kopitar B. 14
 Koss G. 106
 Kostomarov V. 90
 Koška J. 96
 Košková M. 93
 Kotulič I. 5, 14, 20, 24, 100, 101, 103, 107, 146, 148, 170, 172, 174
 Kovačičová O. 90–92
 Kovačka M. 107
 Kováčová M. 103
 Krajičovič R. 5, 15, 24, 104, 147, 148
 Kralčák L. 76, 167
 Králik E. 80–81, 102, 106
 Kramerova Ch. E. 81
 Krasnovská E. 100, 101, 103, 107, 170
 Krašeninnikova O. A. 84
 Kratochvíla M. 7
 Krošláková E. 76, 101, 103, 107
 Kšicová D. 91
 Kuchar R. 103, 107, 169, 171, 173
 Kulešov E. V. 86
 Kuryłowicz J. 65, 67
 Labyncev V. A. 85
 Lacziok M. 14, 24
 Laliková T. 103
 Lapárová V. 27, 38
 Lašková L. 106
 Leech G. N. 133, 140
 Lekov I. 106
 Lenček R. L. 176
 Lesňáková S. 106
 Lessák J. 8
 Lewaszkievicz T. 92
 Lewin-Steinmann A. 89
 Lifanov K. V. 143, 145, 146, 147, 148
 Lichačov D. S. 77
 Linde S. B. 14
 Lipatova A. B. 85
 Lipták Š. 93
 Locke J. 22, 24
 Löffler H. 105
 Lončarić M. 154
 Luelsdorff A. 103
 Lyons J. 133, 140
 Macyns'kyj I. 78
 Magoesi R. 79
 Macháčková E. 38
 Machek V. 162, 164, 166, 167
 Majtán M. 23, 24, 25, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 113, 130, 159, 169–174
 Majtánová M. 100, 101, 103, 107, 170
 Mareš F. V. 81, 104
 Marsina R. 74–76
 Martynau V. U. 159
 Maslovskij V. 86–89
 Matejčík J. 67, 97, 113
 Matejko E. 77, 81–83, 92, 96
 Mathesius V. 124, 126
 Maťovčík A. 23, 24, 25, 92
 de Mauro T. 126
 Medviď S. M. 106
 Meľničuk O. S. 159
 Meľnikov G. P. 85
 Meriggi B. 45
 Mihailovich V. 80
 Michna A. V. 177
 Miklas H. 83
 Mikluš M. 49–60
 Miloslavskij I. 91
 Minova-Gjurkova L. 80, 154
 Mislovičová S. 103
 Mistrík J. 24, 26, 38, 102, 169, 173, 180
 Mitrofanov a O. 90
 Mlacek J. 17, 24, 49, 52, 60, 103, 105, 107
 Mladenov C. 27, 38
 Mokijenko V. 91
 Mološna T. N. 90
 Mrózek R. 104
 Muránský J. 60
 Murgašová A. 93
 Mustajoki A. 89, 90, 91
 Naylor K. E. 80
 Nefagina G. 91
 Němec I. 115–123
 Nezbedová L. 113
 Nicolova R. 30, 38
 Nikoľskij S. V. 83, 85
 Norman B. 27, 39
 Novikov L. 91
 Novikova L. I. 26, 38
 Novotný A. 69, 76
 Ode C. 91
 Olescha R. 102
 Ondrejčovičová D. 103
 Ondrejovič S. 100, 105, 107
 Ondruš Š. 68–74, 76, 101, 102, 103
 Ongaro C. 43
 Oravec J. 27, 39, 47
 Palkovič J. 8, 14, 179
 Palkovič K. 103, 104
 Paneva J. 103
 Panzer B. 102
 Paulíny E. 6, 11, 13, 14, 24, 98, 113, 116, 122, 142, 143, 144, 148, 175
 Pavelek J. 6, 11, 20, 24
 Pavlovič J. 68–76
 Pavlovyč O. 79
 Pažur Š. 130
 Peciar Š. 100, 113, 170, 173
 Pemiška E. 104, 105, 133–140
 Perry D. M. 80
 Petr J. 122
 Petruchina V. J. 85
 Petrus P. 103
 Pisárčiková M. 27, 39, 167
 Piskunov V. 91
 Pokrovskij M. M. 84, 134, 140
 Pospíšil I. 90, 102
 Považan J. 5, 10, 24
 Pranjic K. 154
 Pranjčović I. 90
 Profantová Z. 96
 Prochorova S. M. 89
 Prousová H. 38
 Radovanović M. 154
 Rapant D. 6, 8, 24
 Rautenstrauch Š. 7
 Reichan J. 100
 Ribay J. 98, 104, 107
 Ricizová B. 100, 101, 170
 Ripka I. 100, 113, 161–168
 Ripková G. 107
 Ristovski B. 80
 Rogačevskaja E. B. 84
 Romodanovska E. K. 84
 Rosa V. J. 23, 177
 Roždestvenskij M. V. 84
 Rudolf R. 104
 Ruferová J. 90
 Rulíková B. 49, 50, 60
 Ruščák F. 105
 Ružička J. 98, 113, 130
 Sabol J. 96
 de Saussure F. 124, 126
 Sazonova L. I. 84
 Sedlák I. 7, 24, 105, 131
 Sedlák V. 96
 Sedova V. V. 85
 Seibicke W. 106
 Sgall P. 103
 Shashko P. 80
 Schätzeichel R. 73, 76
 Schlögel Fr. A. 6, 12, 20, 22, 23, 24
 Schnitter M. 83
 Schrötter G. 104
 Schuster-Šewe H. 175
 Siatkowska E. 175–179
 Siatkowski J. 155–160
 Šimić R. 90
 Skladaná J. 100, 101, 107, 169, 170, 173
 Skrebnev J. M. 60
 Smirnickij A. I. 133, 140
 Smirnov L. N. 7, 11, 24, 25, 94, 101, 141–149
 Smržík Š. 82
 Soktojev A. B. 86
 Soldatienko T. 89
 Spasov Lj. 80
 Stanislav J. 5, 16, 17, 18, 20, 25, 71, 76
 Stanislavová Z. 60
 Stankovič B. 91
 Steger H. 105
 Stich A. 101
 Stojčevska-Antić V. 80
 Stojanov S. 27, 39
 Stone G. 175
 Strmeň K. 46
 Sucsich L. 89
 Superannskaja A. V. 105
 Svoboda J. 113
 Šafárik P. J. 103
 Šatunovskij I. B. 89
 Ščavinska L. L. 85
 Šerlaimova S. A. 85
 Šivic-Dularová A. 95
 Škvareninová O. 102
 Šmel'ov D. N. 135
 Šopterianu V. 91
 Šrámek R. 65, 67, 105
 Štec M. 78–79
 Štefanovičová T. 96
 Štúr L. 103, 105, 141–149

Tafel K. 89
Tagamlicka G. 27, 39
Tarabukina A. V. 86
Telia V. N. 137, 140
Terray E. 182
Thamassy M. 22
Tibenský J. 6, 7, 9, 10, 24, 25
Timkovič G. A. 142, 149
Todorovski G. 80
Tolstoj N. I. 106
Tomsa F. 23
Toporkov A. L. 85
Tošović B. 89, 91
Trubačov O. N. 159
Uhlár V. 102
Ulmann S. 133, 140
Vachek J. 126
Välčanova M. 26–39
Varsik B. 128
Vasilieva L. I. 142, 148
Vasmer M. 76
Vašica J. 81–83
Vavřínek V. 81
Venediktov G. K. 106
Vereščagin E. M. 83
Vidović-Muha A. 154
Vichovanec I. 90
Vinogradov V. V. 51, 60, 142, 148
Vinogradova L. N. 85
Vodolazkin E. G. 84
Vorobjova V. 91
Vyvjalová M. 6, 7, 8, 9, 10, 25
Wade T. 91
Walter Ch. 30, 38
Wedel E. 91
Weingart M. 154
Wenzel W. 61–67
Wollman S. 95
Zamanska V. 91
Zatovkaňuk M. 51, 60
Zelenák Š. 104
Zgusta L. 101, 105
Zimek R. 89, 91
Zlobický J. V. 8
Zolotova G. A. 89
Žeňuchová K. 83–86
Žigo P. 5 89–90, 101, 103, 104, 105,
106, 107, 147, 149
Žuffa C. 104
Žuravľov A. F. 104